T.C.

KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

CELÂLÎ İSYANLARI VE MA'NOĞLU FAHREDDİN İSYANININ KARŞILAŞTIRMALI TARİHÇİLİK EKSENİNDE İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

ORÇUN GÜL

DANIŞMAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ AYŞE ASUDE SOYSAL DOĞAN

TEMMUZ 2019- KIRIKKALE

ÖN SÖZ

XVI. ve XVII. yüzyıllar Osmanlı İmparatorluğu için başta ekonomik ve sosyo-kültürel anlamda olmak üzere bir kriz dönemi diye tanımlanabilir. Anadolu tarihinin farklı dönemlerinde olduğu gibi bu isyanlar sürecini beraberinde getirmiştir. Osmanlı Devleti'nin toplumsal dinamiklerini derinden sarsan bu isyanlar zaman içerisinde kitlesel bir boyut kazanmış ve Anadolu sınırlarını aşarak Ortadoğu bölgesindeki isyan hareketlerinin kıvılcımını tutuşturmuştur. Bu çalışmanın konusu bu bunalımlı dönemde Anadolu'da meydana gelen Celalî İsyanlarını ve ilerleyen süreçte Lübnan bölgesinde meydana gelen Ma'noğlu Fahreddin İsyanını değerlendirerek, ikisini benzerlik ve farklılıkları yönünden karşılaştırmaktır. Bu çalışmadaki asıl amacım, isyanların Osmanlı toplumsal yapısı içerisinde nasıl bir etki oluşturduğunu ve Devlet-i Aliyye'nin güçler dengesini nasıl bozduğunu karşılaştırmalı tarihçilik ekseninde incelemektir. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nin Avusturya ve İran ile uzun yıllar süregelen savaşları ve Akdeniz'de hakimiyet alanını kaybetmesi ,hedeflediğimiz çalışmayı yapabilmemiz için bize imkan sunmuştur.

Tezimizin I. bölümünde Celalî İsyanları detaylı bir şekilde incelenmiş ve değerlendirme yapılmıştır. II. bölümde Ma'noğlu Fahreddin İsyanı analiz edilmiştir. III. bölümde ise Celalî İsyanları ve Ma'noğlu Fahreddin İsyanı benzerlik ve farklılıkları yönünden karşılaştırılmıştır. Kaynaklardan elde edilen bilgiler sentezlenerek isyanların benzerlikleri ve farklılıkları ortaya konulmuştur. Sonuç bölümü ile genel bir tablo oluşturulmuştur.

Celalî İsyanları hususunda kaynak olarak Mustafa Akdağ, Huricihan İslamoğlu-İnan, Suraiya Faroqhi, Halil İnalcık, Anna Tveritinova,

William J. Griswold ve Karen Barkey gibi konuyla ilgili önemli çalışmaları olan araştırmacıların eserleri incelenmiştir. Ma'noğlu Fahreddin İsyanı hususunda kaynak olarak Zinkeisen, Feridun Emecen gibi yazarların eserleri ve isyanın gerçekleştiği dönem hakkında bilgi veren diğer kaynaklar incelenmiştir. Türkçe literatürde Ma'noğlu Fahreddin İsyanını ele alan kaynakların azlığı sorununun yabancı kaynaklardan yararlanarak üstesinden gelmek amaçlanmıştır. Bu konuyu araştırmak istememin sebebi, Celalî İsyanları ve Ma'noğlu Fahreddin İsyanının Osmanlı Devleti açısından önemli bir kırılma noktası olduğunu düşünmem ve yaptığım araştırmalar sonucunda isyanlar arasında pek çok benzerlik ve farklılık tespit etmemdir. Bunun sonucunda isyanları araştırmak, karşılaştırmak, konuya ışık tutmak istedim.

Başta her daim başarılı olacağıma inanan ve her konuda bana sabırla yardımcı olan danışmanım ve değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Asude SOYSAL DOĞAN'a teşekkürlerimi sunarım.

Lisans döneminden bu yana bilgi ve deneyimlerini benimle paylaşan ve yardımını esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Hacı Ömer BUDAK'a, çalıştığım konuyla ilgili fikirleri ile beni aydınlatan değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Ahmet DEMİR'e, yaptığımız sohbetler sonucunda konuya bakış açımı şekillendiren değerli hocam Arş. Gör. Mert Can ERDOĞAN'a, yabancı kaynaklara ulaşmam konusunda yardımcı olan değerli abim Ahmad DAHROUJ'a ve manevi desteğini hiçbir zaman eksik etmeyen biricik annem Fevziye YORULMAZ'a teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

GÜL, Orçun, "Celali İsyanları ve Ma'noğlu Fahreddin İsyanının Karşılaştırmalı Tarihçilik Ekseninde İncelenmesi", Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2019

Celalî İsyanlarının Osmanlı İmparatorluğu için ciddi bir sorun oluşturduğu söylenebilir. Bu isyanlar Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu toplumsal krizin büyümesine zemin hazırlamıştır. Fakat Celalî İsyanlarının tarihi süreç içerisinde çeşitli dönüşümlere maruz kaldığını söyleyebiliriz. Örneğin ilk dönemlerde karizmatik lider profiline sahip olan eşkıya liderleri, ilerleyen süreçte bu özelliklerini kaybetmeye başlamışlardır. Bu durum Celalî İsyanlarının parçalanmasına ve daha çok eşkiya liderinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Canbuladoğlu Ali Paşa tekrar karizmatik bir eşkıya lideri profili oluşturmayı amaçlamıştır. Ancak aynı dönemde Kuyucu Murad Paşa'nın Celalîler üzerinde otorite oluşturması ve isyanların son bulması için gösterdiği çaba büyük ölçüde etkili olmuştur. Kuyucu Murad Paşa, Canbuladoğlu Ali Paşa İsyanının son bulmasında da etkili olmuştur. Ancak Canbuladoğlu Ali Paşa İsyanının Ortadoğu'da oluşturduğu etki Ma'noğlu Fahreddin İsyanını tetiklemiştir. İki isyancının bir dönem müttefik olması bu düşüncemizi doğrular. Canbuladoğlu Ali Paşa'nın Batılı devletlerle iletişim halinde olması bu isyanı Celalî İsyanlarının dışında ayrı bir yere koymamıza sebep olur. Bu özelliği ile isyanın yapısal olarak Ma'noğlu Fahreddin İsyanına daha yakın olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Celali İsyanları, Ma’noğlu Fahreddin İsyanı, Canbuladoğlu Ali Paşa, Eşkiyalık

ABSTRACT

It can be said that the Celali rebellions caused serious destruction for the Ottoman Empire. These rebellions paved the way for the growth of the social crisis which the Ottoman Empire experienced. But we can say that the Celali rebellions have been exposed to various transformations in the historical process. For example the leaders of bandits who had charismatic leadership in the beginning started to lose this characteristic in the process. This led to the breaking up of the Celali rebellions and the emergence of more bandits leaders. Canbuladoglu Ali Pasha again aims to create a charismatic band leader profile. However, in the same period, the efforts of Kuyucu Murad Paşa to establish authority over the Celalians and to end the rebellions were largely effective. Kuyucu Murad Pasha, Canbuladoğlu Ali Pasha rebellion was effective in the end. However, the influence of the Rebellion of Canbuladoglu Ali Pasha in the Middle East provoked the rebellion of II. Fahreddin. The fact that the two insurgents were allies for some time confirms this idea. The fact that Canbuladoglu Ali Pasha is in contact with the Western states causes us to put this rebellion in a different place than the Celali rebellions. With this feature, it can be said that the rebellion is closer to the II. Fahreddin rebellion.

Keyword: Celali Rebellions, II. Fahreddin Rebellions, Canbuladoğlu Ali Pasha, Banditry

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ…… 1

ÖZET…….. 3

ABSTRACT…… 4

İÇİNDEKİLER…… 5

GİRİŞ…… 6

I.BÖLÜM: CELÂLÎ İSYANLARI (Sebepleri Ve Sonuçları)…….. 19

A-) Celâlî İsminin Kökeni…… 19

B-) Celâlî İsyanlarını Tetikleyen Ekonomik Faktörler…….. 22

C-) Celâlî İsyanlarını Tetikleyen Kültürel Faktörler…… 26

D-) Celâlî İsyanları……..……30

E-) Büyük Kaçgun Ve Celâlî İsyanlarının Sonuçlanması…….. 38

II.BÖLÜM: MA'NOĞLU FAHREDDİN İSYANI…….. 43

A-) Ma'noğlu Ailesi Ve Ma'noğlu Fahreddinin Kökeni…….. 43

B-) Ma'noğlu Fahreddin İsyanını Tetikleyen Faktörler…….. 46

C-) Ma'noğlu Fahreddin İsyanı …….. 52

D-) Ma'noğlu Fahreddin İsyanının

Sonuçlanması…….. 59

III.BÖLÜM: CELÂLÎ İSYANLARI VE MA'NOĞLU FAHREDDİN İSYANININ KARŞILAŞTIRLMASI……..…….. 62

A-) Celâlî İsyanları Ve Ma'noğlu Fahreddin İsyanı Arasındaki Benzerlikler…… 62

B-) Celâlî İsyanları Ve Ma'noğlu Fahreddin İsyanı Arasındaki Farklılıklar……. 66

IV. BÖLÜM: SONUÇ…….. 70

GİRİŞ

Kavramsal ve Kronolojik Olarak Türk Tarihinde İsyanlar

İnsanoğlu tarihin çok eski dönemlerinden günümüze kadar sürekli bir toplum oluşturarak yaşamak mecburiyetinde kalmıştır. İster ilkel kabileler biçiminde olsun, ister modern bir yapıya sahip olsun hep toplumsal bir doku oluşturmak mecburiyetindedir. Başlangıçta ilkel klanlar halinde binlerce yıl yaşayan insan oğlu nihayet neolitik çağda kabileler ve köyler halinde örgütlendi ve sonuçta şehir, medeniyet, devlet kurmasını gerektirecek kompleks bir toplum oluşturacak aşamaya geldi ve bu oluşum yüzyıllardır tartışılan yönetim sorunsallarını beraberinde getirdi. Antik çağlardan bu zamana kadar insanlar en ideal yönetim biçimi üzerinde düşünerek en ideal devlet yapısını inşa etmeyi amaçlamaktadır. Ancak bu ideal yapıyı oluşturmak ve toplumun her bireyini mutlu edebilmek gerçekten zor bir iştir. Bu sebeple her toplumda hoşnut olmayan bir grup mutlaka vardır. Çünkü Bertrand Russell'in belirttiği gibi insanlar ve hayvanların birbirinden ayrılmasını sağlayan etken, istek ve arzularının sınır tanımamasıdır.[1] Toplum isteklerini daha iyi bir şekilde karşılayabilmek için iktidar biçimleri oluştuğu belirtilir. Ancak arka planda iktidar biçimlerinin şekillenmesinde hükümdarların otoriteyi eline alma isteği çok etkili olmuştur. İktidarların kendi merkezi otoritelerini güçlendirme isteği yok sayılamaz.

İnsanoğlu yüzyıllardır farklı iktidar biçimleriyle yeni ve toplumu daha çok kapsayan yönetim biçimlerini geliştirmeye çalışmasına rağmen muhalefet kavramı hep var olmuştur ve her zaman var olacaktır. Toplumu oluşturan bireylerin muhalefetinin en güçlü ve

[1] Bertrand Russell, **İktidar**, İlya Yayınevi, İzmir, 2004, syf.1

nihai araç isyandır. Ben de bu çalışmada Osmanlı merkezi otoritesini ciddi anlamda sarsmış olan isyanları (Celaliler İsyanları ve Ma'noğlu Fahrettin İsyanı) karşılaştırmalı tarihçilik ekseninde ele almayı amaçlıyorum. Ancak konuya başlamadan önce isyan kavramı ve bu kavramla ilişkilendirilebilecek birkaç kavrama açıklık getirmek ve bu isyanların öncesinde tarihimizde meydana gelen bazı isyanlara aydınlık kazandırmaya çalışacağım.

İsyan kelime anlamı olarak "itaatsizlik, emre boyun eğmeme, ayaklanma" gibi mânâları içerir.[2] Kavram olarak ele alacak olursak "toplum içerisinde herhangi bir grup veya örgütün sınırlı amaç ve hedefini gerçekleştirmek üzere devlete karşı başkaldırma hareketi" olarak ifade edilebilir.[3] Ancak, bireylerin yaşadığı toplumun içerisinde yönetimsel, ekonomik ve sosyo-kültürel her karşı çıkışı isyan olarak tanımlanamaz. Örneğin İslam literatüründe isyan kavramına benzer anlamlarda olup tam olarak aynı mânâyı vermeyen kavramlar vardır. Bağy ve Masiyet kavramlarını örnek olarak gösterebiliriz.

Bağy; meşru devlet başkanına silahla karşı koyma, isyan etme anlamında bir fıkıh terimidir.[3] Ancak devlete karşı yapılan her silahlı ayaklanma bağy kavramı ile ifade edilmez. Yapılan bir eylemin bağy suçu oluşturup oluşturmadığı mezheplere göre bile farklılık gösterebilir.

---

[2] Süleyman İnan, **Popüler Tarih Sözlüğü**, Adres Yayınları, Ankara, 2005; Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi, 26. Baskı, Ankara, 2010; Mehmet Kanar, **Kanar Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Say Yayınları, İstanbul, 2009 s.53; Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türki**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2004, s.60 [3] İnan, **a.g.e**, s. 96; "İsyan", **Ana Britannica**,(İstanbul: Ana Yayıncılık, 2004) 12: 124

[3] Ali Şafak, "Bağy", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4:451

Mâsiyet terimi ise meşru emir ve isteklere uymama anlamında bir terimdir. İtaatten ayrılmak, söz dinlememek manasında isyan kökünden bir isim olup itaat kelimesinin karşıtıdır.[4] Yine isyan kelimesinin anlamına yakın başka bir kavram tuğyan kelimesidir. Tuğyan kelime anlamı olarak "taşma, taşkınlık; azgınlık, coşkunluk" anlamına gelir.[5]

İsyan kavramına benzer mânâda bir başka kavram "Kıyam"dır. Kıyam kelime anlamı olarak "ayaklanma, bir işe kalkışma, karşı durma, tasaddi, mübaşeret" gibi anlamlara sahiptir.[6] Genellikle isyan ve kıyam terimleri birbiriyle karıştırılmaktadır. Ahmet Yaşar Ocak'ın verdiği bilgiler ışığında isyan tabiri daha ziyade merkezden gelen bir talebe veya maddi-manevi bir baskıya karşı çıkan silahlı hareketler için, kıyam tabiri ise, merkezden herhangi bir talep veya baskı olmadığı halde, varmak istediği bir amacı, bir talebi gerçekleştirmek maksadıyla çevrenin merkeze karşı giriştiği silahlı hareketler için kullanılmaktadır.[7] Yani bu ikisi arasında dikkat edilmesi gereken ince bir anlam farkı bulunmaktadır. Bunu göz önüne alarak çalışmamızda Oğuz İsyanı ve Babailer hareketi için isyan tanımlaması kullanılacaktır. 8-9. yy İslam tarihindeki hareketler, Şeyh Bedreddin hareketi ve Şahkulu hareketi ise bir kıyam olarak tanımlayacağız.

---

[4] Bekir Topaloğlu, "Masiyet", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 28:77

[5] Devellioğlu, **a.g.e**, s.1112

[6] Devellioğlu, **a.g.e**, s. 518; Ali Nazimi-Faik Reşad, **Mükemmel Osmanlı Lügatı**, TDK Yayınları, İstanbul, 2009, s.211

[7] Ahmet Yaşar Ocak (1999/2000), "Kutb Ve İsyan: Osmanlı Mehdici (Mesiyanik) Hareketlerinin İdeolojik Arkaplanı Üzerine Bazı Düşünceler", **Toplum Ve Bilim**, Sayı:83, s.48 (1)

İsyan kavramına anlam bakımından yakın olan kelimeler olduğu gibi deyimler de bulunmaktadır. Örneğin "ref'-i livâ-ı etmek" ve "ref'-i livâ-ı tuğyan" deyimleri "isyan bayrağı çekmek" anlamına gelir.[8] Farklı deyimler ve kelimelerle ifade edilmesine rağmen isyan gerek devletin merkezi otoritesini sarsması açısından, gerekse toplumsal boyutta gerçek bir yıkım oluşturması açısından kötü sonuçlar doğuran bir olgudur. Örneğin Celali İsyanları Anadolu'yu yangın yerine çevirmiştir. Celali İsyanlarından bahsetmişken, tezimizde sıkça değineceğimiz bir kavram olduğu için kaçgun kavramını da açıklamayı doğru buluyorum. Celalî eşkıyalarının Anadolu topraklarında gerçekleştirdiği yıkım sonrası bölgede yaşayan halk başka bölgelere göç etmek zorunda kalmıştır. Bu sebeple "Celali İsyanları" bir başka şekilde "Büyük Kaçgun" olarak tanımlanır. Bu doğrultuda "Kaçgun" terimini birtakım etkenler sonucunda bir bölgeden başka bir bölgeye göç etme, yer değiştirme olarak tanımlayabiliriz.

Tezimizin içerisinde sıkça kullanacağımız kavramları açıkladıktan sonra tarihimizde merkezi otoriteye karşı çıkarak isyan etmenin köklerinin ne kadar eskiye dayandığına değinmek isterim. Gerek İslam tarihi, gerekse Türk tarihi içerisinde merkezi otoriteye karşı çıkarak isyan etmenin pek çok örneğini bulmak mümkündür.

Konuya İslam öncesi Türk tarihindeki isyanlara değinerek başlamak isterim. Büyük Hun Devleti döneminde M.Ö 56 yılında Chih-ch'i liderliğinde meydana gelen bir hareket bulunmaktadır. Bu dönem Hun hükümdarı olan Hu-han-ye ülkesini Çin'e bağlamak

[8] Kanar, **a.g.e**, s.1628

istiyordu ve bu düşüncesini devlet meclisinde söyleyince büyük bir tartışma meydana gelir.[9] Bu süreçte bir isyan meydana gelir. İsyanın sonucunda Chih-ch'i ve bağımsızlık taraftarları Batı Türkistan bölgesine göç etmek zorunda kalırlar ve M.Ö 36 yılında Çin ordusuyla gerçekleştirdikleri muharebede gerçek bir direniş örneği sergilerler. Ahmet Taşağıl bu hareketin günümüze kadar elimize geçen bulgular ekseninde ilk Türk savunma savaşı olduğunu belirtir ve önemine değinir.[10]

Bu bağlamda Gök-Türkler döneminde meydana gelen Töles boylarının isyanına da değinmemiz gerekir. Tardu Kağan döneminde Çin baskısı nedeniyle askeri gücün zayıflaması Töles Boyları'nın isyanlarını tetikleyen önemli bir etken olmuştur. Töles boylarının isyanı ile ülkesi karışan Tardu, T'u-yü-hun'lara sığındı ve bu olaydan sonra kendisinden bilgi alınamadı. [11] Mukan Kağan zamanında GökTürklerin egemenliği altında bulunan Moğol asıllı Ch'i-tan'lar, İşbara devrinde devletin zayıflaması neticesinde isyan etmişlerdir.[12] Töles boylarının çıkardığı isyan neticesinde Tardu'nun iktidarını kaybetmesinin oluşturdu yönetimsel boşluğun Ch'i-tanların kuvvetlenmesine neden olduğunu belirtmemiz yanlış olmaz. Ch'itanlar Çin'in Ying eyaletini işgal etmesi neticesinde Çin'in Sui hanedanı bu tehlikeli isyanı savaş karakterleri birbirine benzediği için Gök-Türk askerlerini kullanarak bastırmaya çalışacaktır. [13] Bu çalışmamızda

[9] Ahmet Taşağıl, **Kök Tengri'nin Çocukları (Avrupa Bozkırlarında İslam Öncesi Türk Tarihi)**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2014, s.70 (1)
[10] Taşağıl, **a.g.e (1)**, s.70
[11] Ahmet Taşağıl, **Göktürkler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, syf. 60 (2)
[12] Taşağıl, **a.g.e (2)**, s.60
[13] Taşağıl, **a.g.e (2)**, s.61

İslam Öncesi Türk Tarihinde önemli bir yere sahip olan bu hareketleri isyan olarak nitelendiriyoruz.

Erken İslam tarihinde isyan olgusu bir değişim göstermeye başlamış ve çeşitli dini yapıların ve liderlerin etkisiyle şekillenmiştir. 755-756 yılları arasında Sindbad adlı isyancının başlattığı hareket Mazdekîlerden destek buldu. Sindbad, Mazdekî inancına göre güvercin kılığında göğe yükselen Ebu Müslim'in ruhunun geri geleceği inancını yaymaya çalışıyordu.[14] Bu yıllarda yine "Türk İshak" adıyla bilinen bir isyancı Ebu Müslim'in Zerdüşt olduğunu, ölmediğini ve bir gün geri geleceğini söylüyordu.[15]

758 yılında Ebu Müslim yandaşlarının yeni bir hareketi meydana geldi. Bu hareketin mensupları, bizzat Halife Mansur'u ilah olarak kabul etti. Ravendiye hareketi diye anılan hareket yine eski Zerdüşti, Maniheist ve Mazdeki çevrelerden kaynaklanmaktaydı. [16] 766-768 yılları arasında Horasan'ın Badgis bölgesinde Üstad-ı Sis adında bir Zerdüşti'nin çıkardığı bir isyan bulunmaktadır. Bu isyancı halka kendisini peygamber olarak tanıttı ve hilafet ordusuyla karşı kendini savundu.

Önceki isyanlara nazaran daha geniş kapsamlı ve uzun süreli bir hareket Halife el-Mehdi zamanında (770 veya 773, yahut 777) meydana geldi. Bu harekete yüzünde altın bir maske olan Hakim isminde bir İranlı önderlik ediyordu.[17]

---

[14] Ahmet Yaşar Ocak, **Osmanlı Toplumunda Zındıklar Ve Mülhidler (15-17. Yüzyıllar)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s.22 (2)

[15] Ocak, **a.g.e (2)**, s.22

[16] Ocak, **a.g.e (2)**, s. 22

[17] Ocak, **a.g.e (2)**, s. 22

816 senesinde Azerbeycan bölgesinde geniş kapsamlı bir kıyam hareketi meydana geldi. Babek el- Hurremi'nin önderlik ettiği isyan tam yirmi iki yıl sürdü ve bu dönemin halifeleri olan Halife Me'mun ve Halife Mu'tasım'ın merkezi otoritesini sarstı.[18] Babek'in hareketi bazı noktalarda diğer isyanlardan ayrılıyordu. Babek gerçekleştirdiği kıyam hareketinin içerisinde yalnızca İranlılara değil, Türklere de hitap etti ve etrafına topladı. Babek bu kıyam hareketi neticesinde Abbasi iktidarını gerçek anlamda sarstı, yirmi iki yıl boyunca hareketin önüne geçilemedi. İlk dönem İslam tarihi açısından önemli olan bu kıyam hareketleri içerisinde Ebu Müslim'in karizmatik yarı ilahi şahsiyeti ayrı bir yere sahiptir. Gerçekleştikleri dönemlerde toplumsal yapıyı sarsan bu hareketleri kıyam hareketleri olarak tanımlamayı doğru buluyorum.

Büyük Selçuklular döneminde ise Sultan Sencer (548/1153) idaresine karşı gerçekleşen önemli bir Oğuz İsyanı vardır. Oğuzlar bu dönemde Selçuklu toprakları içerisinde yarı bağımsız bir yaşayış tarzına sahiptiler. Sultana her yıl 24.000 koyun vergi verme yükümlülükleri bulunmaktaydı. [1920] Oğuz İsyanının kökeninde Oğuzların bu vergileri artık vermek istememesi yatmaktadır. Belh valisi Kumaç Oğuzları disipline etmek için şahne tayin etti. Fakat Oğuzlar yalnızca Sultana itaat edeceklerini belirterek idaresini kabul etmediler. Kumaç 10.000 kişilik orduyla Oğuzlara savaş açtı ancak bu

[18] Ahmet Yaşar Ocak, **Babailer İsyanı; Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü**, Dergah Yayınları, İstanbul, 2014, s.167 (3)

[19] Erdoğan Merçil, **Büyük Selçuklu Devleti**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul,

[20] , syf.123; Osman Turan, **Selçuklu Tarihi Ve Türk-İslam Medeniyeti**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1993, s.245

harbin sonunda oğlu Alaeddin ile birlikte öldü.[21] Aynı şekilde 1153 yılında Belh vilayeti sınırları içinde yapılan savaşta Oğuzlar Selçuklu hükümdarı Sultan Sencer'i esir aldılar. "Sultan Sencer birkaç yıl esir hayatı yaşadıktan sonra (552/1157) yılında dünyadan göçtü.[22]

Oğuzlar Sultan Sencer esir alındığında ona gerçek anlamda saygı göstermişler ve onu Türk hakanlarının taşındığı gibi *mahiffe* içinde omuzlarında taşımışlardır.[23] Ancak Erdoğan Merçil bu olaya farklı bir bakış açısı getirerek bu davranışın bir siyaset olduğunu ve Sultan Sencer'in iki-üç ay içinde kendi isteğiyle Selçuklu tahtından inince Oğuzların bundan sonra Sencer'e gayet kötü davranıp onu bir kafesin içinde tuttuklarını belirtiyor.[24] Oğuzlar Sultan Sencer'in bu esareti sırasında pek çok şehri yağma ve istila ederler. Mehmet Altay

Köymen yapılan bütün yağmaların tamamını Oğuzlara yüklememizin yanlış olacağını ve ayyâr denilen işsiz güçsüz bir grup başıbozuk kitle de onlara katıldığını belirtiyor.[25] Oğuz İsyanı, durumu kendi lehine çevirmeyi amaçlayan her kesimi kazanmayı başaran bir kitlesel isyan olarak tanımlanabilir.

1153 yılında meydana gelen Oğuz İsyanının arka planını inceleyecek olursak; Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşunda ciddi rol oynayan Türkmen beylerinin devlet idaresinde önemli bir konumda bulunması, ilerleyen süreçte ise gulamlıktan yetişen emirlerin idarede

---

[21] Merçil, **a.g.e**, s.123

[22] Halil İbrahim Gök-Fahrettin Coşguner, **Tarih-i Ali Selçuk; Anonim Selçukname**, Atıf Yayınları, Ankara, 2014, s.33

[23] Mustafa Demir, **Büyük Selçuklular Tarihi**, Sakarya Kitabevi, Sakarya, 2004, s.152

[24] Merçil, **a.g.e**, s.124

[25] Mehmet Altay Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi, Ankara, 1982, s.303 (1)

söz sahibi olması ve Oğuz Türkmenleri'nin biraz daha geri planda kalması isyanın önemli bir sebebi olarak gösterilebilir.[26] Yani Oğuz Türkmenlerinin merkezi yönetimin dışında kalması bu isyanı tetiklemiştir. Bu isyanın sonucunda Oğuz Türkmenlerinin amacı Büyük Selçuklu Devleti'nin varlığını kendi kuvvetlerine dayanarak devam ettirmek ve saltanata sahip olmaktı.[27]

1153 yılındaki Oğuz İsyanı Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılışında önemli bir rol oynadı. Büyük Selçuklulardan erken devirde kopan bir kol, Anadolu coğrafyasında bir devlet daha vücuda getirdi. Merkezi otorite Alaeddin Keykubad Dönemi sonuna kadar gücünü korurken onun ölümünün ardından Selçuklu toprak sisteminin bozulması, bir toprak aristokrasisinin oluşmasına neden olmuştur. Toprak sisteminin içerisindeki değişikliklerin doğurduğu arazi sıkıntısı karşısında Türkmenler hayvanlarını otlatacak ve kışı geçirecek alan bulma konusunda güçlük yaşamaya başlamıştır. Bu etkenlerin tamamı merkezi otoritenin zayıflamasına neden oldu. Bu gidişat neticesinde bir isyan hareketinin patlak vermesi kaçınılmazdı. Babailer İsyanı böyle bir dönemde meydana gelecek ve ülkenin iç ve dış dinamiklerini gerçek anlamda sarsacaktır. Babailer İsyanını tetikleyen bir başka etken Moğol istilası önünde Anadolu'ya sığınmakta olan büyük göçebe kitleleri idi.[28] Bu göçebe kitleler birbirleri ile çatışma içerisindeydi ve Anadolu vilayetlerini yağma ediyorlardı. Türkmen topluluklarının devlet için sorun haline gelmesini önleyecek devlet adamlarının

[26] Merçil, **a.g.e**, s.12

[27] Mehmet Altay Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi; İkinci İmparatorluk Devri**, C: II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s.419 (2)

[28] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C: I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s.9

bulunmaması ve bu Türkmen topluluklarıyla mücadelede bir devlet politikasının belirlenememesi sorun oluşturmaktaydı.[29] Bu konuda bir devlet politikasının oluşturulmasının aksine devlet memurlarının baskılarının artması ve devletin bir ekonomik ve sosyo-kültürel çıkmaz içerisinde olduğu bu dönemde devlet adamlarının zevke olan düşkünlüğü Türkmen kitlelerini âdeta isyana teşvik etmekteydi.[30]

Böyle bir ortamda meydana gelen Babaî İsyanının iki önderi Baba İlyas Horasani ve Baba İshak Vefaiyye tarikatına mensuptur.[31] Bu isyan Anadolu yerleşik çevreleri ile konargöçer çevreler arasında bir toplum çatışması olarak toplumsal protesto hareketi niteliği taşıyordu.[32] Baba İlyas hitap ettiği kitlelere kendisinin Tanrı tarafından gönderildiğini ve mehdi kimliğini kullanarak onlara dünya cenneti sunacağını belirterek propaganda yapmaya başlamıştır. Bu bağlamda Babailer Hareketi'nin ihtilalci mehdici bir yapıda olduğu söylenebilir.

Fakat Babailerin amaçları Selçuklu saltanatını ele geçirmek değildir. Claude Cahen Babailer İsyanı'nın önemli bir figürü olan Baba İshak'ın Kefersud adı verilen bölgede ortaya çıktığını ve bölge halkından kimilerinin onu bir şarlatan, kimilerinin bir peygamber olarak kabul ettiğini belirtir.[33] Osman Turan ise Baba Resul'ün Türk şamanlarına benzediğini belirtmiştir.[34] Claude Cahen'in halkın Baba Resul'ü bir şarlatan olarak tanımlamasının sebebi şamanların kıyafetlerinin farklı olması ve bu sebeple böyle betimlenmesi olabilir.

---

[29] Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1993, s.420 (2)

[30] Mehmet Ersan, **Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı**, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2010, s.100

[31] Ahmet Yaşar Ocak (2000), "Babailer İsyanından Kızılbaşlığa: Anadolu'da İslam Heterodoksisinin Doğuş Ve Gelişim Tarihine Kısa Bir Bakış", **Belleten**, C.LXIV, Sayı: 239, s.136 (4)

[32] Ocak, **a.g.m (3)**, s.137

[33] Claude Cahen, **Osmanlılarda Önce Anadolu**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008, syf.94

[34] Turan, **a.g.e (2)**, s.425

İsyanın yayılmasında önemli bir figür olan Baba İshak ciddi sayıda taraftar toplamıştır. Onun, Harizm halkından da yararlandığına yönelik bir görüş bulunmaktadır. [35] Baba İshak Harizm bölgesi Türkmenleri'nin yanısıra Kürtleri ve Hristiyanları da etkileyerek Babailer hareketinin ciddi boyutlara ulaşmasına neden olmuştur. [36] Babailer İsyan hareketi sırasında asıl kitlelerin yanında birtakım maceraperestler, fırsat düşkünleri ve yağmacıların da isyancılara katıldığını varsaymak yanlış olmaz.[37] Bu durum Babailer hareketinin toplumsal tabana inerek, daha kitlesel bir yapıya bürünmesine neden olmuştur.

Babaî kalkışması kaynağı itibariyle mehdici (mesiyanik) bir isyan olmasına rağmen Ahmet Yaşar Ocak bu isyanın merkeze karşı geliştirilen bir bakıma siyasal amaçlı toplumsal bir ayaklanma olduğunu ve kesinlikle Heterodoks İslam'ın Sünni İslam'a karşı giriştiği bir din savaşı olmadığını belirtmektedir.[38] Bu sebeple Babailer İsyanı Avrupa'da ve başka yerlerde görülen mesiyanik karakterli isyanlardan farklı bir yapıdadır. Sonuç olarak Babailer İsyan hareketi karışıklık içerisinde bulunan Anadolu Selçuklu Devleti'nin toplumsal dengesini ciddi biçimde sarsmış ve isyan bastırıldıktan sonra bile hareketin ideolojik ve zihniyet yapısı tamamıyla yok olmamıştır.

Babailer İsyanı Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılışında önemli bir rol oynadı fakat medeniyetlerin beşiği Anadolu coğrafyasında yeni bir cihan devletinin temelleri atılıyordu. Osmanlı Beyliği bu dönemde giderek güçlenecek ve devlet olma yolunda önemli adımlar atacaktır. Ancak 1402 yılında meydana gelen Ankara Savaşı'nın ardından gelen süreçte Anadolu yine ekonomik ve toplumsal açıdan gerçek bir buhran yaşayacaktır. Tarihimizde "Fetret

[35] Cahen, **a.g.e**, s.94
[36] Turan, **a.g.e (2)**, s.421
[37] Ocak, **a.g.m (3)**, s.77
[38] Ocak, **a.g.m (4)**, s.137

Devri" olarak tanımlanan bu dönemde Anadolu coğrafyasında ciddi bir otorite yani güçlü bir merkezi devlet bulunmamaktadır. Anadolu, Ankara Savaşı sırasında esir düşen Yıldırım Bayezid'in oğulları arasında oluşan saltanat mücadelesinde bir kez daha yangın yerine döner. Babai İsyanının üzerinden geçen süreden sonra Anadolu'ya yine buhran tablosu hakimdi. Bu sıkıntılı durum içerisinde bir kıyamın patlak vermesi kaçınılmazdır. Bu kıyam Şeyh Bedreddin ile simgeleşmiştir. Ancak Osmanlı kaynakları bizzat Şeyh Bedreddin'in yönettiği ayaklanmadan önce Batı Anadolu'da önce Börklüce Mustafa, arkasından Torlak Kemal adlarında iki kişinin birbirinin arkası arkasına giriştikleri isyanlardan bahsetmektedir.[39] Biz de öncelikle bu isyanlara değinmeyi uygun görüyoruz. Börklüce Mustafa Bedreddin'in en kuvvetli müritlerindendir ve beş bin kişilik kuvvet toplayarak Aydın bölgesinde isyan eder.[40] Dönemin kaynağı olan Bizanslı tarihçi Dukas'ın tarihinde Börklüce Mustafa'nın faaliyet ve propagandalarına değinmesi fakat ne Torlak Kemal'in, ne de Şeyh Bedreddin'in ayaklanmalarına değinmemesi dikkat çekicidir. Ahmet Yaşar Ocak böyle bir tutum sergilemesinin o sıralarda Cenevizlilerin hizmetinde bulunduğu için İzmir'de oturmasına ve bu sebeple ilerleyen süreçte Rumeli'de meydana gelecek olan Şeyh Bedreddin İsyanından haberdar olamamasına bağlamaktadır.[41]

Börklüce Mustafa tıpkı Anadolu'da daha önce meydana gelen diğer isyan liderleri gibi kendisini sûfî olarak tanıttı ve bu sayede birçok taraftarı oldu. "Etrafındakiler, "La İlahe İllallah" deyip de "Muhammed

[39] Ocak, **a.g.m**, s.162 (5)
[40] Mustafa Cezar, **Mufassal Osmanlı Tarihi; Resimli-Haritalı**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010, s.256
[41] Ocak, **a.g.m (2)**, s.163

Resulullah" demeyen, peygamberlik mertebesine kendi şeyhlerini reva görenlerdi." [42] Börklüce Mustafa'nın bu isyanı Bayezid Paşa ve Şehzade Murad'ın komutasında bulunan Osmanlı kuvvetleri tarafından Manisa yakınlarında uzun ve kanlı mücadeleler sonucunda bastırılmış ve Börklüce Mustafa yakın adamlarıyla esir düşmüş ve rivayetlere çarmıha gerilerek idam edilmiştir.[43] Ancak Nicolae Jorga Börklüce Mustafa'nın ölümüne dair farklı bir görüş öne sürerek
Börklüce'nin bedeninin dört deveye bağlanıp, parçalara ayrıldığını belirtmektedir.[44]

Börklüce Mustafa Hristiyanlara kafir diyenlerin bizzat kendilerinin kafir olduğunu belirtiyordu, böyle bir tavır sergilemesindeki amaç çıkaracağı isyanda Hristiyan kitlelerin desteğini almak ve isyanın güçlenmesini sağlamaktır.

Börklüce Mustafa'nın ayaklanmasının ardından Torlak Kemal isyan etti. Oruç Beğ Tarihi'nde Torlak Kemal'in müritlerini başları dazlak torlaklar olarak betimler ve onların sayılarının iki binden ziyade (iki-üç bin arası) olduğunu belirtir. [45] Börklüce Mustafa'nın ayaklanmasının bastırılmasında önemli rol oynayan Bayezid Paşa daha sonra ordusuyla Torlak Kemal'in üzerine yürüyerek, onu yakaladı ve astı.[46] Neşrî Tarihi'nde Torlak Kemal'e "Torlak Hu Kemal" derlerdi. Torlak Kemal İsyanında kendisine uyan Torlaklar, Neşrî Tarihi'nde

---

[42] Şükrullah Efendi, **Behcetü't -Tevarih (Tarihin Aydınlığında)**, haz: Hasan Almaz, Mostar Yayınları, İstanbul, 2010, s.389
[43] Ocak, **a.g.e (2)**, s.163
[44] Nicolae Jorga, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1300-1451)**, çev: Nilüfer Eşreli C: I, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2005, s.332 (1)
[45] Oruç Beğ, **Oruç Beğ Tarihi (Osmanlı Tarihi 1288-1502)**, haz: Necdet Öztürk, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2008, syf.52
[46] Derviş Ahmed Aşıki, **Aşıkpaşaoğlu Tarihi**, haz. Ayşenur Kala, Kamer Yayınları, İstanbul, 2013, syf.170

"saz ve teflerle illerde gezer türlü türlü fesadlıklar iderlerdi" kaydıyla yer almaktadır.[47]

Börklüce Mustafa'nın ve Torlak Kemal'in İsyanları, devam eden süreci izleyecek olursak, yalnızca bir kıvılcımdı. Fetret Devri'nde (1402-1413) Musa Çelebi Şeyh Bedreddin adında bir zatı kadı-asker olarak görevlendirmiştir.[48] Sultan Mehmet kardeşi Musa Çelebi'nin işini bitirerek egemenliğini kurduğu zaman Şeyh Bedreddin'e ulufe tayin ederek İznik'e sürmüştür.[49]

Gelibolulu Mustafa Ali'nin verdiği bilgiler ekseninde Şeyh Bedreddin'in İznik'e sürgün edildiğinde aldığı ulufe yüz akçedir ve bu durum (816/1413) yılında vuku bulmuştur.[50] Bahsettiğimiz isyancı Börklüce Mustafa Karaburun bölgesinde çıkardığı isyan sonucunda Şeyh Bedreddin İznik bölgesinden kaçmak zorunda kalmıştır.

Ahmet Yaşar Ocak Şeyh Bedreddin'in böyle ani bir şekilde kaçışını şu şekilde yorumlamaktadır:

1-) Şeyh Bedreddin kendisinden önce isyan edenlere emir vermişti, bu isyanlar bastırılınca yakalanmaktan korktuğu için kaçtı.

2-) Bu isyanlardan haberi yoktu, Osmanlı idaresini bu isyanların kendisinin bilgisi dahilinde gerçekleştiğine ikna edemeyeceğinden ve cezalandırılacağından korktuğu için kaçtı."[51]

---

[47] Mehmet Neşri, **Aşiretten İmparatorluğa Osmanlı Tarihi (1288-1485)**, haz: Necdet Öztürk, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, syf.217

[48] Gelibolulu Mustafa Âli Efendi, **Kitabü't- Tarih-i Künhü'l-Ahbar**, C: I, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1997, syf.234

[49] Aşıki, **a.g.e**, s.169

[50] Gelibolulu M. Ali Efendi, **a.g.e**, s. 238

[51] Ocak, **a.g.e (2)**, s.165

Şeyh Bedreddin'in aklında ilk baştan beri kıyam etmek vardı. Bu sebeple Anadolu'nun çeşitli yerlerini gezerek hem toplumun nabzını ölçtü, hem de kıyama yönelik fikirlerini halka aşılamaya başladı. Şeyh Bedreddin Anadolu'nun toplumsal atmosferini ölçtükten sonra Eflak bölgesine geçti. Bir dönem Musa Çelebi ile yakınlığı bulunan Mircea, Şeyh Bedreddin'e destek olmuştu. Şeyh Bedreddin ayaklanması ile aynı dönemde Mircea'nın da Deliorman'ı işgal etmesi ve Silistre'ye saldırması bunun en iyi kanıtıdır.[52]

"Şeyh Bedreddin Eflak bölgesinden geçip Silistre'ye ve Ağaçdenizi bölgesine geldi. Bu bölgede propaganda yapmaya devam etti, etrafa birkaç sufi gönderdi ve "Padişahlık benimdir." demeye başladı."[53] Şeyh Bedreddin'in kıyamı kısa bir süre içerisinde ses getirdi. Bu kadar yankı uyandırmasının sebebi isyanın gerçekleştiği bölgedir. Bedreddin'in propaganda yaptığı (vaaz verdiği) yerler bugün bile Hurufiliğin yaygın olduğu bölgelerdir, bu sebeple Şeyh Bedreddin'in Hurufilerle ilişkilerinde şüphe yoktur.[54]

Deliorman bölgesinin aynı zamanda Alevi Türkmenlerin ikamet ettiği bir bölge olması Şeyh Bedreddin'in fikirlerini yaymasını kolaylaştırdı.[55] Şeyh Bedreddin'in kıyamı bir uç toplumunda gerçekleşmiştir. Bu uç toplum yapısı içerisinde Şeyh Bedreddin'in eşitlikçi bir tutum sergilemesi doğaldır ve Bedreddin'in eşitlikçi felsefi yapısının arka planında bu durumu göz ardı etmemek gerekir. Kısacası

---

[52] Halil İnalcık, **Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010, s.88

[53] Oruç Beğ, **a.g.e**, s.52

[54] Irene Melikoff, **Kırkların Ceminde**, haz: Turan Alptekin, Demos Yayınları, İstanbul, 1997, s.95

[55] Cezar, **a.g.e**, s.255

Şeyh Bedreddin'in kıyam hareketinin ve felsefi görüşlerinin şekillenmesinde bulunduğu bölgenin toplumsal ve dini yapısının önemli bir etken oluşturduğu söylenebilir.

Şeyh Bedreddin'in kıyamına destek verenler tıpkı daha önceki ve sonraki dönemlerde meydana gelen isyan ve kıyam hareketlerinde olduğu gibi Osmanlı siyasal iktidarının gittikçe güçlenen Sünni ve devletçi tavrına karşı çıkmak isteyen göçebe Türkmen ve köylü kesimdir. "Fakat isyanın çözülme noktasında başlangıçta onu destekleyen, ama kendilerine vaat edilen topraklar karşılığında ihanet etmekten geri durmayan müridlerin önemli bir rolü vardır. Ahmet Yaşar Ocak'a göre bu durum çok fazla propaganda yapılmasına rağmen iyi organize olunmadığı ve şeyhin kendini güvenceye alacak tedbirler karşısında ihtiyatsız davrandığını göstermektedir."[56] Şeyh Bedreddin Zağra bölgesinde yakalanarak Serez'de idam edilmiştir ve ölüm fetvasını Mevlana Haydar vermiştir.[57] Devlet'in bu hareketi güç kullanarak bastırması, şeriatı temsil edenlerin idarede güç kazanmasına, hatta Bayezid döneminde uygulanmış bir kısım önlemlerin kaldırılmasına neden oldu.[58] Böylece ilerleyen süreçte bu ve benzeri isyan ve kıyam hareketlerinin devamının geleceğini söylemek yanlış olmayacaktır.

XVI. yüzyıla geldiğimizde karşımıza yine dini ve mehdici bir yapıya sahip isyanlar çıkacaktır. II. Bayezid döneminde meydana gelen Şahkulu İsyanı sırasında isyanın lideri olan Şahkulu, Allah'ın gökten kendisine semavi bir kılıç indirdiğini, II. Bayezid'ın son günlerini

[56] Ocak, **a.g.e (5)**, s.175
[57] Oruç Beğ, **a.g.e**, s.52; İnalcık, **a.g.e**, s.88
[58] İnalcık, **a.g.e**, s.229

yaşadığını belirterek propaganda yapıyor ve kendisine karizmatik lider profili oluşturmaya çalışıyordu.[59] Şahkulu bu şekilde taraftar topladı. İsyanın sonucunda Osmanlı kuvvetleri güçlü mücadeleler ile Şahkulu'nun yenilmesini sağlamışlardır.

Yavuz Sultan Selim döneminde meydana gelen ve mehdici bir yapıya sahip olan Bozoklu Celal İsyanına tezimizin içerisinde detaylı bir şekilde işlemeyi uygun gördüğümüz için burada değinmeyeceğiz.

Daha sonraki süreçte Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk yıllarında, 1527 yılında meydana gelen Şah Kalender İsyanı yapısı itibariyle göz ardı edilmemesi gereken önemli bir isyandır. Doğu Anadolu'ya yerleşen Osmanlılar, özellikle Tebriz ve Irak bölgesi için tehdit oluşturuyordu. Tahmasb diplomasi açısından babası Şah İsmail'in yolundan giderek bir Anadolu topluluğu olan Kızılbaşları kışkırtıyordu.[60] Böylece Anadolu coğrafyasında yayılan Kızılbaş hareketi sosyal, siyasi, ekonomik yönden değişimlere neden oldu. Bununla beraber Kanuni tahta geçtiğinde devlet bir para darlığı içerisindeydi. Çare bulunması için "arazi tahrirlerini" yenilemek suretiyle gelirleri arttırma çabaları Anadolu coğrafyasında daha büyük patlamalara neden olacaktı.[60] Böyle bir atmosfer içerisinde meydana gelen Kalender Çelebi İsyanı özellikle İç Anadolu'da geniş bir bölgeye yayılmıştır.

Anadolu'nun bu karışık durumunu fırsata çeviren Kalender Çelebi çeşitli propaganda yöntemleri ile Dulkadirli Türkmenleri kendi

---

[59] Ahmet Yaşar Ocak, **Osmanlı Toplumunda Marjinal Sufilik: Kalenderiler (XIV-XVII Yüzyıllar)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992, s.132 (6) [60] İnalcık, **a.g.e**, s.179

[60] Olgay Söyler, "Anadolu'da Şah Kalender Çelebi İsyanı Böyle Başladı: Pirlere Niyaz Ederiz", **Atlas Tarih Dergisi**, sayı: 55, Ekim-Kasım 2018, s.39

tarafına çekmeyi başardı ve Dulkadirli topraklarını ilhak etti. İsyan daha öncesinde meydana gelen isyanlar gibi mehdici bir yapıya sahipti. Ancak Olgay Söyler bu hususta farklı bir bakış açısı ortaya koymaktadır. "İsyan gerçekleşmeden önce Sultan Süleyman Macaristan seferine giderken çağdaş kaynak Celalzade Mustafa'nın, bu sefere Osmanlıların Mehdi'nin Krallığını tesis etmek ve cihanşümul hükümdarlık kurmak perspektifinde yaklaştığını belirtir."[61] İsyanın çıktığı dönemde Anadolu'da mehdi olarak görülen yalnız Şah Kalender değildi, Kanuni Sultan Süleyman da evrensel hükümdarlık iddiasına ek olarak mehdi olarak kabul ediliyordu[62]. Ancak bu görüş sübjektif bir yapıdadır ve tartışmaya açıktır. Bu durum Osmanlı sultanlarının mehdici yapının lider üzerinde oluşturacağı liderlik karizmasının farkına varmaya başladıklarının göstergesidir. Kalender Çelebi hareketini incelerken bu durumu göz ardı etmemeliyiz.

Kalender Çelebi bu isyan sırasında Safevi propagandasından etkilenen Türkmen aşiretlerinden destek bulmuştur.[63] Bu durumda önceki süreçte meydana gelen isyanlar ile karşılaştırıldığında diplomasinin bu isyan için daha etkin bir unsur oluşturduğunu söyleyebiliriz. Peçevi İbrahim Efendi'nin verdiği bilgilere göre; Kalender Şah o kadar güç ve itibar kazandı, o kadar kalabalık bir topluluğun başı oldu ki, böylesi şimdiye kadar hiçbir asiye nasip olmamıştı.[64] Güçlü bir kitleye liderlik eden Kalender Çelebi ve yandaşları Rum Beylerbeyi Yakup Paşa'yı mağlup etmiş, ardından Deli

[61] Söyler, **a.g.e**, s.39

[62] Söyler, **a.g.e**, s.39

[63] Erhan Afyoncu, **Muhteşem Süleyman: Kanuni Sultan Süleyman ve Hürrem Sultan**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2014, s.46

[64] Peçevi İbrahim Efendi, **Peçevi Tarihi**, Haz: Bekir Sıktı Baykal, C: I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993, s.125

Hüsrev Paşa ile yaptığı mücadele sonrasında geri çekilmiş ve Anadolu Beylerbeyi Behram Paşa'yı yenilgiye uğratmıştır.[65] Mücadeleler sonucunda elde ettiği başarı Kalender Çelebi'nin psikolojik üstünlüğü ele geçirmesine ve etrafındaki kalabalığın artmasına neden oldu.

"Padişah sonunda Veziriazam İbrahim Paşa'yı düzeni sağlaması için görevlendirmiştir. İbrahim Paşa isyanı bastırmak için daha stratejik bir yöntem uygulamıştır. İsyancıların üzerine hemen saldırmak yerine öncelikle isyanın çıkış nedenlerini araştırmış ve isyanın sebebinin daha çok mali temellere dayandığını tespit etmiştir."[66] İbrahim Paşa timarı elinden alındığı için Kalender Çelebi'yi destekleyenlere eski haklarının geri verileceğini söyledi. Bunun üzerine Kalender'i destekleyen Türkmen beylerini kendi tarafına çekti.[67] İbrahim Paşa başarılı bir diplomasi sergiledi ve bu süreci çok iyi yönlendirdi. Bu sayede Kalender Çelebi mağlup edildi.

Yaptığımız incelemeler sonucunda görüldüğü üzere Celali hareketlerinin ve Ma'noğlu Fahreddin hareketinin öncesindeki süreçte Osmanlı Devleti'nin merkezi otoritesini zayıflatmayı amaçlayan isyan ve kıyam hareketleri gerçekleşmiştir. Bu hareketlere tezimize başlamadan önce değinmemizdeki amaç öncelikle isyan ve kıyam gibi kavramların doğru şekilde tanımlanmasını sağlamak ve tezimizde değineceğimiz bu tür hareketlerin öncesinde meydana gelen gelişmeler arasındaki benzerlik ve farklılıklar ekseninde bir çerçeve oluşturabilmektir. Tezimizin içerisinde gerekli yerlerde bu isyanlara

---

[65] Afyoncu, **a.g.e**, s.46

[66] Tufan Gündüz (Hazırlayan/Editör), **Osmanlı Tarihi El Kitabı**, Grafiker Yayınları, Ankara, 2016, s.157

[67] Nicolae Jorga, **Kanuni Ve Dönemi Yenilmez Türk**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2008, s.21

tekrar değinilecek olup, benzerlikler ve farklılıklar açısından analizler yapılacaktır.

I. BÖLÜM

CELÂLÎ İSYANLARI

(Sebepleri Ve Sonuçları)

a-) Celâlî İsminin Kökeni

Yavuz Sultan Selim döneminde Anadolu Türkmenleri üzerinde Şah İsmail'in propaganda faaliyetleri şiddetle devam etmekteydi. Örneğin 1512 yılında meydana gelen Nur Ali Halife ayaklanması gerçek anlamda bu dönemde Anadolu'daki Safevi politikasının genişliğini gözler önüne sermektedir.[68] Yavuz Sultan Selim'in saltanatının başlarında gerçekleşen bu ayaklanmanın, onun doğuya sefer düzenlemesini kaçınılmaz kıldığı söylenebilir. Yavuz'un İran seferine çıkmadan önce Anadolu'da geniş bir tahkikat yaptırmasını ve Kızılbaş olarak belirlediği birçok kişiyi öldürtmesini onun saltanatının ilk yıllarında meydana gelen ve bir Kızılbaş hareketi olarak nitelendirilebilen bu ayaklanma ile ilişkilendirebiliriz.

Bu dönemde meydana gelen Bozoklu Celal (Şah Veli) hareketini önemli bir kıyam hareketi olarak değerlendirebiliriz. Ahmet Yaşar Ocak'ın verdiği bilgiler ışığında bir Kalenderi şeyhi olarak Bozok mıntıkasında yaşamakta olan Bozoklu Celal, Şah Veli lakabıyla isyan ettiğinden Osmanlı kaynaklarında her iki şekilde de anılır.[69] Konunun ana hatlarını aktaran tarihlerde isyanı çıkaran kişinin Celal

[68] Salih Akyel; Zülfü Şimşek, Klasik Kaynaklara Göre XVI. Yüzyılda Osmanlı Devlet'inde Meydana gelen Kızılbaş Ayaklanmaları, **Tarih Okulu Dergisi**, Sayı: XIX, Eylül, 2014, ss-111-148

[69] Ahmet Yaşar Ocak, **Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik; Kalenderiler (XIV-XVII Yüzyıllarda)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992, s.133 (1)

isimli bir mülhid olduğu kayıtlıdır, âsinin Şeyh Celal oğlu Şah Veli olduğu hususunda bilgiler veren kaynaklar da bulunmaktadır. [70] Anadolu'da ciddi bir karışıklığa sebebiyet verecek olan Celalîler pek çok kaynakta ifade edildiği şekilde isimlerini Yavuz Sultan Selim döneminde isyan eden Bozoklu Celal'den almaktadırlar. Ancak Ahmet Yaşar Ocak'ın verdiği bilgiler ışığında Celalî kelimesinin başka bir anlamı daha vardır. 13. yüzyılda dini bakımdan önemli bir yere sahip Mevlevîliğe o devirde Mevlana Celaleddin'e atfen Celâlîlik denirdi.[71] Bir karışıklığa sebebiyet vermemek için bu ayrımı yaparak bu çalışmada kastedeceğimiz Celalîlik olgusunun kelimenin tasavvûfî anlamı ile karıştırılmaması gerektiğini belirtmek isterim.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, isyancı Celâl'in dirlik sahibi (yani timarlı) bir kızılbaş olduğunu ve başına 20.000 kişi topladığını belirtir.[73] Kısa bir zaman içerisinde ciddi sayıda bir kitleyi etkilemesini ve dirlik sahibi olmasını göz önünde bulunduracak olursak, isyana destek veren kitlenin de timar sahibi ve dini yönü ağır basan isyancılar olduğu düşünülebilir. Hoca Sadeddin Efendi'nin verdiği bilgiler bu görüşümüzü doğrular niteliktedir. Celâl, abdalların giydikleri giysileri giyerek Bozok'tan Tokat yöresine kaçmış ve Turhal kalesi yakınlarında bir mağaraya gizlenmiştir. [72] Abdal giysileri giymesinin yanında kendisini mağaraya gizleyerek inzivaya çekilmesi de eski toplumlardan

[70] Şefâeddin Severcan, **Keşfî'nin Selim-namesi**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Kayseri, 1988, s. 15

[71] Ahmet Yaşar Ocak, "Tasavvuf, Sufiler ve Tarikatlar, Tekkeler", **Osmanlı Uygarlığı**, eds. H. İnalcık, G. Renda, Ankara: Kültür Bakanlığı, I, (2004), ss-266- 287 (2) [73] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C: II, Ankara, 1998, s. 297

[72] Hoca Sadeddin Efendi, **Tacü't- Tevarih**, Haz: İsmail Parmaksızoğlu, C: IV, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s.347

beri peygamberlerin ve velilerin gerçekleştirdiği bir davranış olması açısından arka planda dînî bir mesaj içeriyor olabilir.

Hoca Sadeddin Efendi, Celâl'in mağaraya çekilmesinden çevresindekileri öncelikle Mehdi'nin bu mağaradan çıkacağına ve ilerleyen süreçte Mehdi'nin kendisi olduğuna inandırmaya çalıştığını belirtmektedir.[73]

Bu doğrultuda Bozoklu Celâl kıyamının önceki süreçte meydana gelen kıyam hareketleri gibi dînî bir yapıya sahip bir hareket olduğunu belirtebiliriz. Feridun Emecen bu hareketin dînî ve mistik bir yapısı olduğunu fakat mezhepsel bir hareket olmadığını belirtir ve bu çıkarımını isyana destek veren grupların içerisinde Şiî temayüllü grupların yanında Sünnî köylülerin de yer aldığını belirterek destekler.[74] Bu kıyam hareketini halk içerisinde bir mezhep mücadelesi olarak görmektense, merkezileşen sosyo-ekonomik yapıya karşı mehdici bir kıvılcım ile ateşlenen bir hareket şeklinde yorumlayabiliriz.

Zira öncesindeki süreçte meydana gelen bazı isyan ve kıyam hareketlerinde olduğu gibi (örneğin Şeyh Bedreddin Kıyamı) hareketin başladığı bölge ve bu bölgede hangi toplumsal grupların var olduğu meselesi de dikkat edilmesi gereken önemli bir husustur. Bozoklu Celal İsyanı dînî yönü baskın insanların bulunduğu bir çevrede patlak vermiştir. İdris-i Bitlisî, Celal'in mağaraya çekildiği ve kıyamın başladığı bölge halkının çoğunluğunun İsmailiyye Rafızilerinden işsiz güçsüz kimseler olduğunu ve her gün Celal'in yanına gelip ona sorular

[73] Hoca Sadeddin Efendi, **a.g.e**, s.347

[74] Feridun Emecen, Sultan Süleyman Çağı Ve Cihan Devleti, **Türkler**, C: IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.516

sorduğunu belirtmektedir.[75] Bu durum isyancının bölgenin dini ve sosyal yapısını düşünerek hareket ettiği izlenimini oluşturmaktadır. İdris-i Bitlisî, Celal'in ve taraftarlarının azgınlığının çok ileri boyutlara vardığını, bir defasında halkın ona yönelerek Celal'e rükû ve secde etmeye kadar ileri gittiklerini belirtir.[76] Bu durumda isyanın ilk dönemlerinde Celâl'in dinler tarihindeki peygamberleri örnek alarak mağaraya inzivaya çekildiği, ancak ilerleyen süreçte hitap ettiği kitlenin onu tanrı olarak görmeye başladığı düşünülebilir. Hareket çok tehlikeli bir hal almaya başlamıştır. Celâl'in taraftarlarının gözünde böyle bir kimlik kazanması hareketin kitlesel boyutunun ve etkisinin çok kısa bir süre içerisinde genişlemesine neden olmuştur. Bozok'ta Şehsüvaroğlu Ali Bey'in oğlu Üveys Bey'in evi basıldığında Celal'in çevresinde 4000 kişi varken, kısa süre içerisinde hareketin genişlemesi sonucunda Rum Beylerbeyi Şadî Paşa'nın kuvvetlerini yenebilecek duruma gelmesini bu durumun kanıtı olarak gösterebiliriz.[77][78]

Şadî Paşa'ya karşı kazandığı zafer sonucunda Celâl'in şöhreti daha da artınca bu duruma sinirlenen Yavuz Sultan Selim, Rumeli Beylerbeyi Ferhad Paşa'ya isyanı bastırması emrini verir.[79] Hoca Sadeddin Efendi Osmanlı ordusunun üzerine hızla geldiğini öğrenen Celal'in Turhal'dan, Zile-Artukabad üzerinden Sivas tarafına doğru kaçmaya başladığı bilgisini vermektedir.[80] Ferhad Paşa henüz bölgeye gelmeden, Karaman Beylerbeyi Hüsrev Paşa, Rum Beylerbeyi Şadi

[75] İdris-i Bitlisi, **Selim Şah-Nâme**, Haz: Hicabi Kırlangıç, Hece Yayınları, Ankara, 2016, s. 455
[76] İdris-i Bitlisi, **a.g.e**, s.456
[77] Selahattin Tansel, **Yavuz Sultan Selim**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara,
[78] , s.118
[79] Tansel, **a.g.e**, s.119
[80] Hoca Sadettin Efendi, **a.g.e**, s.348

Paşa, Şehsüvaroğlu Ali Bey ve oğlu Üveys Bey bölgenin yörükleri ile birlikte hareket ederek isyanı bastırdılar ve Celâl'in başını kesip Yavuz Sultan Selim'e gönderdiler.[81] Hasan Basri Karadeniz, bazı tarihçilerin Ferhad Paşa'nın bu başarı karşısında Şehsüvaroğlu Ali Bey'i kıskandığına ve ilerleyen süreçte ortadan kaldırdığına yönelik görüşlerini eleştirmiştir.[82] Gerçekten de Şehsuvaroğlu Ali Bey gibi sıradan bir kapıkulu olmayan soylu bir beyi, padişahın haberi ve onayı olmadan Ferhad Paşa gibi üçüncü dereceden bir vezirin ortadan kaldırması mümkün gözükmemektedir. Üstelik bu isyanın bastırılmasında Şehsüvaroğlu Ali Bey'in yanında yer alan ve ona yardım eden diğer paşalara kin beslemeyip özellikle Şehsüvaroğlu Ali Bey'e kin beslemesi mantıklı olduğu düşünülemez.

Sonuç itibariyle Bozoklu Celal İsyanı cebren bastırılmış ancak Celâl Anadolu eşkıyalığının simgesi olacak olan ismini geleceğe miras bırakmıştır. Yavuz Sultan Selim döneminin içerisinde Bozoklu Celal İsyanı dışında Suriye bölgesinde meydana gelen Şeyh Hanuş İsyanı Osmanlı Devleti'nin askeri kuvvetlerini yine Doğu'ya çevirmesini gerektirdi.[83] Hammer'in verdiği bilgiler ışığında isyancı Şeyh Hanuş adında bir Arap şeyhiydi ve Baalbek civarında İskender Paşa, Güzelce Kâsım Paşa, Trablus, Hama ve Dımaşk valisi Birdi Gazzâli tarafından bozguna uğratılıp kellesi Edirne'ye gönderildi.[84]

---

[81] Ahmet Uğur, **Yavuz Sultan Selim'in Siyasi Ve Askeri Hayatı**, M. E. B Yayınları, İstanbul, 2001, s.107

[82] Hasan Basri Karadeniz, "Osmanlı Devleti'nin Beylikleri İlhak Siyaseti Ve Dulkadirli Beyliği'nin İlhakı", **Türkler**, C: IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.488

[83] Johann Wilhelm Zinkeisen, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, C: II, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2011, s.435

[84] Joseph Von Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C: II, İkra Okusan Yayınları, İstanbul, 1989, s.529

Bu isyanlar sonucunda Osmanlı Devleti'nin askeri gücünü Anadolu'da tutmak zorunda kaldığı ve Avrupa ile diplomatik anlamda iyi ilişkiler içerisinde olmaya dikkat ettiği söylenebilir. Bu dönemde gerçekleşen isyanlar ve Safeviler ile mücadeleler devletin ekonomik anlamda yıpranmasına sebep olacaktı. Kötüye giden ekonomik durum Yavuz Sultan Selim'in vefatından sonra Kanuni Sultan Süleyman'ın ilk saltanat yıllarında fark edilmeye başlanacaktır. Gerçek bir sorun teşkil edecek olan bu ekonomik bunalım ilerleyen yıllarda Devlet-i Aliyye'yi kasıp kavuracak eşkıyalık hareketlerinin dinamitini ateşleyen en önemli etkenlerden biri olacaktır.

b-) Celalî İsyanlarını Tetikleyen Ekonomik Faktörler

Celalî isyanlarını incelemeye başlamadan önce Osmanlı Devleti'nin bu dönemin öncesinde geçirdiği ekonomik dönüşümü incelemeyi doğru buluyoruz. Yavuz Sultan Selim'in vefatının ardından tahta geçen oğlu Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatı savaşlarla başlamıştır. Bu durum dönemin epey hareketli yaşanacağının sinyallerini veriyordu. Ancak Osmanlı hazinesinin bu savaş yükünü kaldırıp kaldıramayacağı belirsizdi. Aynı zamanda bu dönemde kötüye gitmekte olan ekonominin yanında Anadolu'nun bazı bölgelerinde nüfus artmaya başlamış ve bu durum sosyo-ekonomik anlamda geleceğe yönelik sorun oluşturmaya başlamıştır. Tahrir defterlerindeki verilere göre Çorum-Niksar-Tokat bölgelerinde 1520-1575 yılları arasındaki dönemde %100'ü aşan ortalama bir nüfus artışı yaşandığı tespit edilmiştir, ancak bu nüfus artışını belirten kaynaklar bu dönemde

kitlesel bir göç olgusundan bahsetmemektedir.[85] Bu nüfus artışının Osmanlı İmparatorluğu'nun reaya ve devlet arasında önemli bir çark işlevi gören timar sistemini etkileyeceği düşünülebilir. Halil İnalcık timar sistemini önemini vurgularken klasik dönemde Osmanlı ordusunun %30-%40 timarlı sipahilerin oluşturduğunu vurgular.[86] Nüfus konusuna başka bir açıdan bakacak olursak 1494-1508 yılları arasında Anadolu müthiş bir kıtlık ve veba salgını geçirdi.[87] Bu durumda bazı kentlerin nüfusunun artması yerine azalması gerekmez miydi? Bu dönemde özellikle İstanbul ve diğer kalabalık şehirlerdeki nüfus artışını diğer bölgelerde yaşanan kıtlık ve çeşitli sebepler yüzünden kalabalık şehirlere yapılan göçlerin bir sonucu olarak yorumlamak mantıklı görülmektedir. II. Selim'in saltanatında bu kıtlık daha fazla ilerleyecektir.[88] 1573'ten itibaren kıtlık büsbütün artmış,

1574, 1575 ve 1576 yıllarında devlet gerçek anlamda sıkıntılı bir dönem geçirmiştir.[89] Peki bu dönemde yaşanan iaşe darlığının sebebi devleti sarsan kıtlık mıdır? Bozulan timar sistemi midir? Yoksa başka etkenler midir?

1550'den başlamak üzere Osmanlı İmparatorluğu gittikçe artan büyük bir iaşe darlığı içine düştü.[90] Bu iaşe darlığının sebebi pek çok etkenin oluşturduğu bir domino etkisidir. Timar sisteminin bozulması bu etkenlerin en önemlilerinden biridir. Mustafa Akdağ timar

---

[85] Huricihan İslamoğlu-İnan, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet Ve Köylü**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 174

[86] Halil İnalcık, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire,16001700." **Archivum Ottomanicum** 6 (1980), s.311 (1)

[87] Mustafa Akdağ, **Türk Halkının Dirlik Ve Düzenlik Kavgası; "Celali İsyanları"**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 72 (1)

[88] Akdağ, **a.g.e**, s.77 (1)

[89] Akdağ, **a.g.e**, s.79 (1)

[90] Akdağ, **a.g.e**, s.80 (1)

sisteminin bozulmasının sebebini tımarların hazine veya diğer nüfuzlu şahıslar tarafından kendi menfaatlerine kullanılmasını ve bunun sonucu olarak dirliklerin artık askeri hizmetle değil, para ile satın alınan bir geçim kapısına dönüşmesi şeklinde tanımlar.[91] Koçi Bey bozulmanın sebebini Özdemir oğlu Osman Paşa'nın, bazı yabancılara yiğitlikleri sebebiyle üçer bin akçeden tımar verdiğini ve yabancıların bu yol ile fırsat bulduğunu açıklar ve bu yorumu doğrular.[92] Bu durum tımar

[91] Mustafa Akdağ, "Tımar Rejiminin Bozuluşu", **Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt:3, Sayı:4, 1945, s.421 (2)

[92] Koçi Bey, Koçi Bey Risalesi, Yay: Yılmaz Kurt, Akçağ Yayıncılık, Ankara, 1998, s.34

sahiplerinin tımarlarını sadece gelir getiren bir kaynak olarak görmelerine sebep olmuş ve tımar sisteminin Osmanlı kurumsal sistemi içerisindeki yeri zarar görmüştür. Osmanlı ordusu içerisinde önemli bir yer teşkil eden tımarlı sipahiler artık savaşlara gitmek istemiyorlardı. Bu durumun en büyük sebeplerinden biri savaşa gittiklerinde hükümetin tapu tahrir defterlerinden sipahinin adını silip toprağını nakit gelir karşılığında başkalarına satması veya kiralamasıydı.[93] Bu sebeple tımarlı sipahi savaştan geri döndüğünde toprağını kaybetme riskiyle karşı karşıya kalıyor ya da çeşitli karışıklıklar meydana geliyordu.

Osmanlı akçesinin çok sık tağşiş edilmesi (altın oranının düşürülmesi) imparatorluk genelinde ciddi bir kriz meydana getirecektir. Bu krizin sebebinin Avrupa'da meydana gelen fiyat devrimi ile ilişkisi tartışma konusudur. Osmanlı İmparatorluğu XVI. asırda meydana gelen dünya çapındaki enflasyondan (fiyat devrimi) kaçamamıştır.[94] Fakat Mustafa Akdağ XVI. asırda Osmanlı İmparatorluğu'na giren işlenmiş malların büyük bir çoğunluğunun hâlâ

Doğu'dan, bilhassa Hindistan'dan geldiğini belirtir.[95] Bu yüzyılda Batı'dan Anadolu'ya satılmak için getirilen mallar yok denecek kadar azdı.[96] Peki bu durumda bu bilgiler göz önüne alındığında Avrupa merkezli bir fiyat devrimi Osmanlı İmparatorluğu'nu nasıl etkiledi?

---

[93] William J. Griswold, **Anadolu'da Büyük İsyan 1591-1611**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002, s.12

[94] Murat Çizakça, "Price History and the Bursa Silk Industry: A Study in Ottoman Industrial Decline 1550-1650", **The Journal of Economic History**, Vol.40, No.3 (September, 1980) pp. 533-550

[95] Akdağ, **a.g.e**, s.37 (1)

[96] , s.34 (1)
Akdağ, **a.g.e**

Doğulu tüccarlar Anadolu'ya gelip madenleri alıp götürüyorlardı. Örneğin 1568 yılında, dört-beş yüz İranlı tacir, Kastamonu Küre bakır madenlerinde çok miktarda bakır alıp gittikleri için yerli bakırcılar bakır bulamaz oldular. [97] Osmanlı İmparatorluğu'ndaki enflasyonun sebebi Avrupa'da gerçekleşen fiyat devrimi ve Avrupa gümüşünün Osmanlı piyasasına girmesinden ziyade Batı'dan gelen gümüşün Doğu'ya gitmesiydi.[98] Böylece gümüş başta olmak üzere değerli madenlerin imparatorluk coğrafyası içerisinde tutulamaması ve bu hususta Osmanlı hükümetinin uyguladığı önlemlerin sonuç vermemesi para tağşişini zorunlu hale getirdi.
1585'ten sonraki gümüş akça tağşişlerine gelince, devlet rasyonel bir yaklaşımla piyasayı kaplayan ayarı düşük paralar yüzünden tağşişe başvuruyor, ayarı yüksek akçanın piyasadan hızla kaçtığını görerek akçanın ayarını düşürüyordu. [99] Paranın ayarını düşürmenin çözüm olmadığı bir müddet sonra anlaşıldı. Osmanlı İmparatorluğu'nun vergi sistemi esnek olmadığı için devlet hazinesindeki kaybın önüne geçilemiyordu ve kriz büyüyordu.[100]

Altın ve gümüş darlığı yüzünden devletin para rejiminde görülen bozulma hadisesi ile birlikte eşya fiyatları da yükselmeye başladı.[101] Eşya fiyatlarındaki bu artış bir domino etkisi yaratarak harp masraflarının yükselmesini sağladı. Aynı zamanda savaşlarda ulufeli asker sayısı da artmaya başladı. Bu durum Osmanlı ordusu içerisindeki

---

[97] Akdağ, **a.g.e**, s.34 (1)
[98] Halil İnalcık, **Devlet-i Aliyye; Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar- III; Köprülüler Devri**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2015, s.10 (2)
[99] İnalcık, **a.g.e**, s.12 (2)
[100] Kayhan Orbay, "Celâlîs Recorded in the Accounts Books", **Rivista Degli Studi Orientali**, Nuova Serie, Vol.78, Fasc.1/2 (2004), pp.71-83.
[101] , s. 41 (1)
Akdağ, **a.g.e**

tımarlı sipahilerin geri planda kalmasına neden olan önemli bir faktördür. Savaşlarda kullanılan silahların değişmesi (kılıç ve birtakım klasik Osmanlı savaş aletlerinin yerini ateşli tüfeklerin alması) ve tımarlı sipahilerin bu duruma adapte olamayacağı düşüncesi Osmanlı hükümetinin böyle bir tutum sergilemesinin sebebi olabilir. Ancak ilerleyen süreçte Osmanlı Devleti'nin ateşli silah kullanabilen askere olan talebi "serbest dolaşan levend birliklerinin" örgütlenmesine yol açacaktır.[102]

III.Murad devrinden itibaren reayanın silah taşımasını yasak eden, onların kapıkulu olmasını veya doğrudan sipahi tımarı olmasını men eden kanunlara riayet edilmemeye başlanmıştır.[104] Sonuç olarak askerin kalitesi düşmüş ve ordudaki disiplin bozulmuştur. Askeri nizamın bozulduğunun en önemli kanıtlarından biri Avusturya ve İran ile uzun süren harpler dönemidir. Savaşlar hazinedeki para kaynaklarını kuruttuğu gibi insan ve ürün kaynaklarını da kurutuyordu.[103] 1590 yılından sonra Osmanlı hazinesindeki açığın kapatılması için hükümet avarız ve cizye vergilerini artırma yolunu seçti.[104] Bu dönemde akçenin tağşişi de hızlanmıştır. Osmanlı mali esasları ve vergi sistemi akçenin bu değerinin düşmesine göre

---

[102] Suraiya Faroqhi, **Devletle Başa Çıkmak; Osmanlı İmparatorluğunda Siyasal Çatışmalar Ve Suç 1550-1720**, Alfa Tarih Yayınları, İstanbul, 2010, s. 109 (1) [104] Ahmed Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri Ve Hukuki Tahlilleri; 9/I. Kitap I. Ahmed Devri Kanunnameleri 9/II. Kitap II. Osman Devri Kanunnameleri**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, s.594

[103] Fatma Acun, Celali İsyanları (1591-1611), **Türkler**, C: IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.697

[104] Halil İnalcık, Gürsel Renda, Osmanlı Uygarlığı, C: I, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2004, s.134

Akdağ, **a.g.e**

düzenlenmemiş, vergi kanunları her zaman ilk kondukları zamanki şekillerini muhafaza etmişlerdir.[105]

Halkın omuzlarına binen bu ağır vergi yükünün idareciler tarafından suiistimal edilmesi dirlik sahiplerinin sabırlarını taşıracaktır. XVI. asırda yapılan birçok umumi arazi tahrirleri esnasında tahrir memurları ile halk arasında şiddetli ihtilafların çıkmış olduğu vekâyinamelere bile geçmiştir.[106] Huricihan İslamoğlu-İnan Celalî İsyanlarının sebebini tımar sistemi içerisinde köylüyü sömüren ve ürün fazlasına yasal yollarla el koyan görevliler gösterilen tepki olarak belirtir.[107] 1550 ile 1585 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok sıradan sakininin ekonomik servetinde önemli değişiklikler olmuştur.[108] Bu bakış açısına göre Celalî İsyanları sadece halkın içinden gelen ve toplumsal tabana dayanan hareketler değildir. Timar sisteminin bozulmasında gelir dağılımından rahatsızlık duyan herkesi etkilediği söylenebilir. Mustafa Akdağ ise umumi ekonomik darlık ve vergilerin artması sonucu köylünün büyük bir yoksulluk içerisine düşmesinin "çiftbozan" sınıfını oluşturduğunu belirterek isyan sürecini daha çok bu çiftbozanlar ile ilişkilendirmektedir.[109] Bu çiftbozan sınıfının oluşmasında bu dönemde Osmanlı coğrafyasında meydana gelen demografik artışın da önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Tahrir kayıtları açıkça XVI. yüzyıl boyunca, kentsel ve kırsal alandaki vergi

[105] Akdağ, **a.g.e**, s.55 (1)
[106] , s.51 (1)
[107] İslamoğlu-İnan, **a.g.e**, s.241
[108] Leila Erder-Suraiya Faroqhi, "Population Rise and Fall in Anatolia 1550-1620", **Middle Eastern Studies**, Vol:15, No:3 (October, 1979), pp.322-345
[109] Akdağ, **a.g.e**, s.66 (1)
Akdağ, **a.g.e**

mükellefi nüfusun iki katına çıktığını göstermektedir.[110] XVII. yüzyılın başında Osmanlı kırsalında ortaya çıkan Celalî hareketleri köy ekonomisi ve toplumun iç dengesinin bozulması etkili olmuştur.[111]

Nüfusun artmasının bir neticesi olarak çiftbozanlar tımarlarını verimli bir şekilde işleyemez hale geldiler ve bu kimseler "levendât" ve "suhtevât" denen ayrı karakterlerde iki yeni insan zümresinin ortaya çıkmasına sebep oldular.[112] Tımar sisteminin bozulması ile birlikte ortada kalan tımar sahiplerinin hayatlarını devam ettirebilmeleri için iki seçenekleri vardır. Levent olarak askeri zümrenin içerisinde olmaya

[110] Oktay Özel, "Population Changes in Ottoman Anatolia during the 16th and 17th Centuries: The "Demographic Crisis" Reconsidered", **İnternational Journal of Middle East Studies**, Vol. 36, No: 2 (May, 2004), pp.183-205

[111] Özel, **a.g.e**, p. 184

[112] , s.67 (1)
Akdağ, **a.g.e**

devam edebilirler veya medreseye giderek eğitim alıp ilmiyye sınıfına dahil olabilirler. İlerleyen dönemde bu iki durumu seçenler de Osmanlı İmparatorluğu için sorun oluşturmaya başlayacaktır. Mustafa Akdağ levendât'ın "ümera kapısında" toplanmasını ve haramiliğe başlamasının Celalîliğin başlangıcı olarak sayılabileceğini belirtir.[113]

Ancak levent sınıfından önce suhtelerin Anadolu'da sorun oluşturacağı ve suhte İsyanlarının Celalî İsyanları için çok iyi bir zemin hazırlayacağı söylenebilir.

c-) Celalî İsyanlarını Tetikleyen Kültürel Faktörler

Çiftbozanlığın artması ile birlikte Osmanlı medreselerine yönelen kitleler sorun teşkil etmeye başlamıştır. I. Süleyman hayattayken bile insana korku veren bir levend bolluğu vardı ve bu levendlerin bekar olması ahlakî bir kriz oluşturmaya başlamıştı.[114] Aynı zamanda medrese talebeleri de bekarlar grubu içerisindeydi. Mustafa Akdağ'ın ifade ettiği gibi "içkiye düşkün şehvetli tembeller zümresi" ve bekarlar, Osmanlı'nın o devirdeki değerlerini çürütmeye başladılar.[115] Suhte İsyanları da öncesinde meydana gelen pek çok isyan gibi ekonomik ve toplumsal bir çözülmenin yaşandığı bir dönemde ortaya çıktı.

Ömer Lütfi Barkan ilk Suhte İsyanının 1558-1559 yılları arasında Kanuni Sultan Süleyman döneminde Şehzade Selim ile Bayezid arasındaki kargaşa esnasında meydana geldiğini belirtir.[116]

---

[113] Akdağ, **a.g.e**, s.67 (1)
[114] Akdağ, **a.g.e**, s.98 (1)
[115] Akdağ, **a.g.e**, s.95 (1)
[116] Ömer Lütfi Barkan, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", **Belleten**, XXXIV (Ankara, 1970) s.147

Ancak Mustafa Akdağ'ın 1555 ve 1556 sıralarındaki eşkıyalıkharamîlik olaylarının devleti âciz bırakacak çapta genişlediği yönünde verdiği bilgileri göz önünde bulundurursak, suhte isyanlarının Barkan'ın belirttiği tarihten öncesindeki süreçte de aktif olduğunu söyleyebiliriz. Suhte İsyanları ilk çıktıkları devirlerde eşkıyalık türü olaylar şeklinde cereyan etti ve suhteler köyleri basarak genç erkek çocuklarını kaçırmaya başladılar. [117] "Oğlan çekme" olarak isimlendirilen bu eylemler toplumsal normları altüst etti, suhte baskınlarında sadece oğlanlar değil kadın ve kızlara karşı da saldırılar gerçekleştiriliyordu.[118] Ancak XVI. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'ndeki suhtelerin işlemiş olduğu suçların içerisinde en sık karşılaşılanların başında baskın ve cinayet gelmekteydi. [119] Yapmış oldukları saldırı ve işledikleri cinayetler sadece Müslümanlara değil gayrimüslimlere de yönelikti. Cerr ve zekat akçesi topluyoruz diye köyleri dolaşan suhteler, köylülere kendilerini zorla misafir ettiriyor, bedava yem ve yemeklik alıyor, hatta köylüye salgın yapıp para topluyorlardı.[120] Küçük gruplar halinde toplanan medrese öğrencileri levendlerin de desteğini alarak suç işlemeye devam ettiler. İlerleyen süreçte suhte isyanları o dereceye vardı ki halk ne yapacağını şaşırmış bir hale geldi. Örneğin 1559 yılında Edremit kadısı problem çıkaranların hakkından gelinmezse bölge halkının İstanbul'a göç edeceğini bildirdi.[121] Bu durumun ilerleyen süreçte meydana gelecek

[117] Barkan, **a.g.e**, s.148

[118] Özlem Yılmaz Solak, **"Mühimme Defterlerine Göre Osmanlı Devleti'nde Suhte İsyanları (1558-1576)"**, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Muğla, 2014, s.37

[119] Solak, **a.g.e**, s.18

[120] Mustafa Cezar, **Osmanlı Tarihinde Levendler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s.145

[121] Editör: Tufan Gündüz, **Osmanlı Tarihi El Kitabı**, Grafiker Yayınları, Ankara, 2016, s.245

olan kitlesel göçlerin (Büyük Kaçgun) köklerinin çok eskiye dayandığının göstergesi olduğu söylenebilir.

Suhte İsyanları medreselerdeki bozulmanın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti ulemâya Osmanlı medreselerinde Sünniliği savunma görevi vermiş, bu durum medreselerin politize olmasına neden olmuş ve özgün bilimin gelişmesini engellemiştir.[122] Osmanlı ilmiyesindeki bozulmalar bunlarla sınırlı kalmamıştır. Medreselerde görevli bir kısım ulemâ-zâdelere on beş yaşından evvel müderrislik ruûsları verilmesi Osmanlı eğitim sistemini sarsmıştır.[123] Koçi Bey Risalesinde meseleye farklı bir açıdan bakarak medreselerde yaşlı kişilerin otorite kabul edilerek imam yapılmasına karşı çıkmış, bu ihtiyarların medreselerde gençlerden daha avantajlı bir konumda olmalarını eleştirmiştir.[124] Yani açıkçası işin ehline verilmemesi sorun oluşturmuştur.

1570'te Kıbrıs'ın zaptı için büyük bir ordu toplandı fakat suhtelerin ve öteki levend kitlelerinin başkaldırma tehlikesine karşı kimi sancakbeyleri vilayetlerde güvenlik kuvvetlerinin başında durmak zorunda kaldı.[125] Bu durumun Osmanlı ordularının girdikleri savaşlarda başarısız olmasını tetiklediği düşünülebilir. Suhte İsyanlarının meydana geldiği dönemin Avusturya ve İran ile yapılan ağır savaşlar dönemi olduğu göz önüne alındığında bu tespitin yerinde olduğu söylenebilir. Ancak medreseli ayaklanmalarını bastırmada sancaklardaki askeri kuvvetlerin esaslı bir iş görmedikleri takdir edildi,

[122] Barkan, **a.g.e**, s.150
[123] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s.67 (1)
[124] Koçi Bey, **a.g.e**, s.23
[125] Akdağ, **a.g.e**, s.171 (1)

devlet bu hususta yeni önlemler aldı ve Anadolu Suhte İsyanlarının İstanbul suhtelerinin eliyle bastırılmasına karar verildi.[126] Yani suhtelerin birbirleriyle mücadele etmesi sağlanarak güç kaybetmeleri amaçlandı. Ancak kısa bir süre geçince bu çabanın da boşa çıkacağı anlaşılarak 1579 yılından itibaren Anadolu'daki bütün vilayet sancak ve kazalara suhteler hakkında kovuşturma yazıları yollandı.[127] Ancak Osmanlı Devleti'nin uyguladığı bu politikalara rağmen ayaklanmaların şiddeti gittikçe artıyordu ve Sokullu Mehmet Paşa'nın ölümünün ardından Osmanlı merkezi otoritesinde oluşan boşluk ayaklanmaların şiddetinin artmasında önemli rol oynamış olabilirdi.

Ümera'nın devriye bölüklerini beslemeye başlamaları suhteleri daha büyük gruplar halinde toplanmaya sevk etti.[128] Suhteler ile ehl-i örf arasındaki kavga çabucak kızışarak büyük bir iç kavga haline geldi. Mustafa Akdağ 1582 yılından sonra Suhte İsyanlarının boyut değiştirdiğini ve önceleri suhtelerin zulüm ve cinayetleri üzerine halktan şikayetler gelirken, 1582 yılından sonra ehl-i örfün suhte teftişi, yahut başka bahanelerle reayaya ettiği zulümlerin şikayet konusu olduğunu belirtir.[129] Bununla birlikte suhteler başından beri devam ettikleri isyan şekillerini değiştirmiş, sonraki senelerde levendlerle birleşerek kadılara çeşitli baskılar yapmaya başlamışlardır.

1584 yılında il-erlerine suhtelere karşı geniş yetkiler verilecek, ancak bu durum Devlet-i Aliyye için bir çözüm teşkil ederken başka bir belayı doğuracaktır. 1600 yılından itibaren suhte taifesinin karakterinde

[126] Akdağ, **a.g.e**, s.245 (1)
[127] Akdağ, **a.g.e**, s.250 (1)
[128] Akdağ, **a.g.e**, s.251 (1)
[129] Akdağ, **a.g.e**, s.254 (1)

önemli değişmelerin olduğu söylenebilir.[130] Örneğin 1603 yılında bir Suhte İsyanını bastırmak ile görevlendirilenlerin isyanı bahane ederek orantısız güç kullanmaları ve suça karışmamış olanları da cezalandırmaları reaksiyon olarak yerli halktan Muslu Çavuş'un ortaya çıkıp isyan etmesine sebep olmuştur.[131] İl-erleri organizasyonu gelecek süreçte yeni başıbozukların oluşmasına sebep olacaktır.[132] İlerlerince teşkil olunan kalabalık Celalî bölüklerinin yarattığı gürültü, yeni bir iç çekişmeyi doğuracak ve Suhte İsyanları bu durum içerisinde fazlasıyla sönük kalacaktır.[133]

Sonuç olarak denilebilir ki Suhte İsyanları devlet erkanı ile reaya arasındaki anlaşmazlığın artmasına vesile olmuştur. Suhte İsyanlarının oluşturduğu karışık atmosferden yararlanmayı amaçlayan bazı devlet görevlileri halka keyfi vergi yüklemesi yapmışlardır ve devlet Suhte İsyanlarına çözüm arayışında olduğu için ümera ve reaya arasında oluşmaya başlayan bu uçuruma göz yummak zorunda kalmıştır.

d-) Celalî İsyanları

Suhte İsyanlarının Devlet-i Aliyye içerisinde oluşturduğu kriz ortamının doğurduğu karmaşa bir felaketin habercisi oldu. Celalî İsyanları olarak tanımladığımız dönemin tarihsel anlamda ne zaman başladığı ve ilk Celalî isyancısının kim olduğu tartışma meselesidir.

---

[130] Ensar Köse, "İçel Sancağında Kargaşa: Suhte Fesadı (1576-1606)" **Çukurova Araştırmaları Dergisi**, C: 3, Sayı: 1 (Yaz, 2017), s.47
[131] Köse, **a.g.e**, s.47
[132] İnalcık, **a.g.e**, s.310 (1)
[133] Akdağ, **a.g.e**, s.264 (1)

Koçi Bey'in risalesinde verdiği bilgiler ışığında Anadolu vilayetlerinde Celalî eşkıyası 1004 (M. 1595) tarihinde meydana çıkmıştır.[134] Ancak Mustafa Akdağ ilk tanınmış Celalî reisinin, Bolu ve Gerede arasında 1581 yılından itibaren iki yüz kişilik bir grupla soygunculuğa başlayan ve Köroğlu efsanesinin kahramanı olan Köroğlu Ruşen olduğunu belirtir.[135] Bu durum Celali İsyanlarının başlangıcının daha önceki bir tarihe dayandığının göstergesidir. Pertev Naili Boratav da Köroğlu'nun kendini ve arkadaşlarını öven bir şiirinde soyunun "Murad Hanlulara" dayandığını söylediğini ve Celalîlere ait tarihi kayıtların içerisinde Murad Hanlılar diye bir Celalî taifesinin tespit edildiğini belirtir.[136] Gerçekten de Köroğlu dikkat edileceği gibi dönem padişahına karşı olmayıp Bolu Bey'ine karşı gelmesiyle ünlüdür ve Celalîlerde de aynı tavrın var olduğuna dikkat edilirse bu mantıklı bir görüş olabilir. Ancak Köroğlu destanının birçok versiyonu bulunmaktadır. [137] Batı versiyonlarında (Azeri ve diğer Anadolu) Köroğlu bir kanun kaçağıdır, Doğu versiyonlarında (Orta Asya) ise bilge ve adil bir hükümdardır.[138] Köroğlu'nun destanî bir karakter olduğunu da her zaman göz önünde bulundurmalıyız.

Celalîler doğuşları itibariyle zenginlerin servetlerine el atmanın peşindeydiler. Köroğlu'ndan itibaren yahud daha evvel asi bölükler halini aldığını söylediğimiz levend ve sekbanların etkileri görülmeye başladı. Levendler eşkıyalık hareketlerine doğru sürüklendi ve bunun

[134] Kurt, **a.g.e**, s.36
[135] Akdağ, **a.g.e**, s.279 (1)
[136] Pertev Naili Boratav, "Köroğlu'nun Tarihi Şahsiyeti", **III. Türk Tarihi Kongresi-Ankara-15-20 Kasım 1943**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1948, s.129
[137] Judith M. Wilks, "The Persianization of Köroğlu; Banditry and Royalty in Three Version of the Köroğlu Destan", **Asian Folklore Studies**, Vol:60, No:2 (2001), pp.305-318
[138] Wilks, **a.g.e**, s.306

sebebi, köy ve toprağından kopan insanların, başka sahalarda iş bulamayınca, karınlarını doyurma çabalarına düşmesiydi.[139] Celalîlik hareketi başlayıncaya kadar eşkiyalık eden başıboş levendler 15-20 kişilik veya 30-40 kişilik gruplar teşkil ediyorlardı.[140] İlerleyen süreçte bu başıboş levendlerin sayısı artacak ve bu doğrultuda Celalî hareketi de gittikçe şiddetlenecektir. Celalî hareketi, ateş alan bir barut fıçısının birdenbire infilakı gibi aniden kısa sürede oluşan bir isyan hareketi değildir. Toplumsal, sosyal ve ekonomik bir bunalımın sonucu olarak doğan ve belli bir süreç içerisinde şekillenen bir isyan hareketidir.

Mustafa Cezar'ın belirttiği gibi ne yalnızca başıboş levend hareketi, ne yalnızca tımarlı sipahi ayaklanması, ne kapıkulunun iştirakı olmayan bir şey, ne de daha ziyade bir kısım halkın ve suhtelerin silaha sarılması hadisesidir. [141] Celalî İsyanları bütün bu oluşumların etkileyeceği kompleks bir yapıya sahiptir.

1587 yılında suhteler hakkında alınan şiddetli tedbirlerin bir sonucu olarak, Celalî bölükleri iyice kuvvetlenmiş ve suhtelerin yerine geçmeye başlamıştır.[142] 1593 yılına gelindiğinde Karayazıcı İstanbul ayaklanmasından sonra orada barınamayan sipahileri ve çiftbozan reayayı topladı.[143] İlk Celalî liderlerinin en tanınmışı olan Karayazıcı askerlerin gerçek anlamda başı ve örgütleyicisidir. [144] Başarılı bir komutan olmasının yanında, Anadolu'nun çeşitli toplum katmanlarının içerisinde bulunmuş ve isminden de anlayabileceğimiz üzere bir dönem Osmanlı bürokrasisinin de içerisinde bulunmuştur. Urfa'nın köklü

[139] Cezar, **a.g.e**, s.136
[140] Cezar, **a.g.e**, s.137
[141] Cezar, **a.g.e**, s.151
[142] Akdağ, **a.g.e**, s.305 (1)
[143] Gündüz, **a.g.e**, s.250
[144] Griswold, **a.g.e**, s.19

ailelerinden Kılıçlı aşiretine mensup olan Karayazıcı Abdülhalim Bey, baba ocağında seçme hocalardan ders görmüş, tahsil ve terbiyesi tam, siyaseti güçlü bir bey oğluydu.[145] Mustafa Akdağ XVII. yüzyıl ortalarında yazan Ermeni tarihçi Arakel'in Karayazıcı'nın Çorumlu bir Türk oğlu olduğunu ve bu bilgiyi Urfa bölgesinde işittiğini belirttiğini söyler.[146] Yani bu durumda Karayazıcı'nın kökenine dair bazı görüşlerin var olduğunu söyleyebiliriz. Genel olarak Karayazıcı'nın doğum yerinin Anadolu'nun merkez bölgelerinden birisi olduğu düşünülebilir.[147] Karayazıcı gerek sekbanlık, gerek subaşılık etmiştir. Sivas eyaletine bağlı sancaklardan birinde mütesellimlik yapmıştır.[148] Bu şekilde bir dönem Osmanlı bürokrasisinin içerisinde bulunması gelecekte nüfuz elde etmesi adına önemlidir.

XVI. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı ordusunun rakiplerine karşı ciddi bir üstünlüğü vardır, fakat aynı yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı ordusunun saldırı gücü zayıflar ve yapılan deniz savaşlarında ordu yıpranır.[149] Bu durumun bir sebebi de Osmanlı Devleti'nin düzenli askerlerinin bile memleketin iç düzenini korumak için güvenilmez hale gelişidir. Askeri yapı bozulduğu gibi bürokratik yapı da ciddi anlamda bozulmuştur. Örneğin 1591-1592 yıllarında Beylerbeyi İbrahim Paşa'nın vergileri toplarken gösterdiği şiddet ve zulüm nedeniyle Diyarbekir bölgesinde isyan çıktı ve bu isyanı Erzurum, Tebriz ve

---

[145] İsmail Orman, **Devletlû Eşkiyalar; Osmanlı Tarihi'ndeki Zorba Portreleri**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2005, s.51

[146] Akdağ, **a.g.e**, s.353 (1)

[147] Anna Tveritinova, **Türkiye'de Karayazıcı Deli Hasan İsyanı**, Aya Kitap Yayınları, İstanbul, 2006, s.75

[148] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C: III; I. Kısım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s.100 (2)

[149] Tveritinova, **a.g.e**, s.35

Karaman gibi başka bölgelerde çıkan isyanlar takip etti.[150] Bu isyanların yöresel çapta olmayıp daha geniş çapta bir isyana dönüşmesi için örgütleyici bir unsur gerekiyordu ve Karayazıcı bunu gerçekleştirebilecek bir profile sahipti.

Anna Tveritinova'nın verdiği bilgiler ışığında Karayazıcı İsyanının doğrudan sebebi sarayın onu kaymakamlıktan azleden fermanına boyun eğmemesiydi.[151] Karayazıcı'nın 1596 yılında hükümete karşı isyan ettiğine yönelik görüşler vardır ve buna ilişkin haberle birlikte bir Osmanlı paşası olan Hüseyin Paşa'nın da ayaklandığına ilişkin rapor alınmıştır.[152] Karayazıcı Karaman bölgesinde gerçekleştireceği isyana öncülük etmesine yetecek bir ordu topladı ve Hüseyin Paşa'ya ait kuvvetleri de emri altına alarak kırsal yöreleri yağmalamaya başladı.[153] İsmail Hami Danişmend Karayazı'nın Osmanlı bürokrasisini örnek alarak Hüseyin Paşa'yı sadrazamı, Kalenderoğlu Mehmed'i veziriazamı ve Kayserili Şeyh Abdurrahimi Efendi'yi şeyhülislamı yaptığını belirtir.[154] Sam White, bu başkaldırı hareketinin kısa sürede büyüyen şaki çetelerinin paralı asker reisleri öncülüğünde bir çığa dönüştüğünü tespit etmiştir.[155]

Osmanlı idaresi bu şekilde teşkilatlanan ve şiddetlenen bir isyan karşısında kayıtsız kalamazdı. Karayazıcı'nın üzerine Sinan Paşa oğlu Mehmed Paşa'yı kumandan olarak gönderdi ve Paşa isyanı bastırmak

[150] Tveritinova, **a.g.e**, s.70
[151] Tveritinova, **a.g.e**, s.76
[152] Tveritinova, **a.g.e**, s.78
[153] Sam White, **Osmanlı'da İsyan İklimi; Erken Modern Dönemde Celalî İsyanları**, Alfa Tarih Yayınları, İstanbul, 2013, s.231
[154] İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C: III, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1972, s.195
[155] White, **a.g.e**, s.235

için Karayazıcı'ya Çorum sancakbeyliğini teklif etti.[156] Karayazıcı Çorum sancakbeyliğini kabul etti, ancak yine de isyandan vazgeçmedi. Urfa'da hükümdarlığını ilan ettiği iddiası bulunmaktadır.[157] Karayazıcı kısa sürede çoğunlukla Kürtlerden ve Türkmenlerden oluşan 20.000 kişiyi bir araya toplayınca, bu isyan tamamen farklı oldukça tehlikeli ve kalıcı bir karakter kazandı.[158] Zinkeisen, Karayazıcı'nın isyan etmesindeki asıl amacının Osmanlı'nın Anadolu hakimiyetini tamamen sona erdirmek olduğunu belirtiyor.[159] Ancak bu mesele tartışma konusudur. Karayazıcı bir dönem ferman yayınlayarak yeni bir otorite oluşturmaya çalışıyor izlenimi vermiş olabilir. Anna Tveritinova Karayazı'nın fermanında isyan hareketine katılan değişik toplumsal sınıfların birbirine aykırı olan çıkarlarını uzlaştırmayı ve örtüştürmeyi amaçladığını belirtir.[160]

Karayazıcı İsyanı çok başlı bir ejderdir. Farklı zümreleri (çiftçiler, göçebeler, küçük beyler (feodaller), asker kaçakları, hatta büyük beyler) içerisinde barındırıyordu ve Karayazıcı bu kitleleri bir arada tutmak ve anlaşmazlığa meydan vermemek için ciddi bir çaba sarfetti. Bu çabanın karşılığını 25 Nisan 1600 tarihinde Kayseri'de açık bir arazide üzerine gönderilen Bağdat ve Halep birliklerine karşı kazandığı zaferle aldı.[161] Ancak zafer sarhoşluğu çok kısa sürecekti. 12 Safer 1010 (12 Ağustos 1601) Karayazıcı Sepedlü Muharebesinde (Elbistan'da) eski veziriazam Sokullu Mehmed Paşa'nın oğlu Hasan

[156] Uzunçarşılı, **a.g.e**, s.101 (2)
[157] Uzunçarşılı, **a.g.e**, s.101 (2)
[158] Johann Wilhelm Zinkeisen, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, C: III, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2011, s.473
[159] Zinkeisen, **a.g.e**, s.473
[160] Tveritinova, **a.g.e**, s.99
[161] Zinkeisen, **a.g.e**, s.473

Paşa tarafından mağlup edildi.[162] İsmail Hami Danişmend kuşluktan ikindiye kadar 5-6 saat süren mücadelede 30.000 kişilik Celalî ordusunun telef olduğuna yönelik bilgeler vermektedir.[163] Savaşı kaybedeceğini anlayan Karayazıcı son çare olarak kaçtı. Solakzade tarihinde Karayazıcı'nın Canik dağlarında eceliyle öldüğü belirtilir.[164]

Karayazıcı'nın ölümünden sonra yerini kardeşi Deli Hasan aldı.[165] Deli Hasan 1602 yılında Batı Anadolu'ya doğru hareket etmeye başladı ve Ankara çevresinde yüklü miktarda haraç topladı.[166] Biraderi

[162] Danişmend, **a.g.e**, s.208

[163] Danişmend, **a.g.e**, s.208

[164] Mehmed Hemdemi Çelebi Solak-zade (1989). **Solak-zade Tarihi**, C. I., (Derleyen: Dr. Vahid Çubuk), Ankara: Kültür Bakanlığı, s.212

[165] Feridun M. Emecen, **İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları- II (II. Selim'den Sultan İbrahim'e 1566-1648)**, İSAM Yayınları, Ankara, 2016, s.120

[166] Ali Rıza Gökbunar, "Celali Ayaklanmalarının Maliye Tarihi Açısından Değerlendirilmesi", **Celal Bayar Üniversitesi Yönetim Ve Ekonomi Dergisi**, Sayı: 1, Cilt: 14 (Manisa, 2007) s.108

Karayazıcı'nın maiyetinde olan kethüda Şahverdi, Yularkaptı ve Tavil gibi belli başlı şahıslarla birlik olmaya devam etti ve güçlendi.[167]

Deli Hasan kısa süre içerisinde toparlanarak, diğer Celalî liderleriyle iş birliği yapmak için Tokat'a geldi, bu arada Sokulluzâde Hasan Paşa Tokat kalesine kapandı.[168] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Hasan Paşa'nın kalede hep aynı yerde oturmak gibi bir âdeti olduğu için kaleden kaçan birisinin bu yeri Celalîlere haber vermesi sonucu kurşunla vurularak maktul olduğunu belirtir.[169] Sokulluzâde Hasan Paşa'nın vurulmasından sonra Paşa'nın Bağdat'tan gelmekte olan haremindeki kadınları ve hazinesi Celalîlerin eline geçti. Hazineye el konuldu, fakat kadınlara dokunulmadı.[170] Bu durumda Deli Hasan ve adamlarının mütecaviz davranmadıklarını söyleyebiliriz. Deli Hasan 1603 yılında isyandan vazgeçerek Bosna sancakbeyliğine tayin edildi.[171]

Deli Hasan döneminde Celalî İsyanlarının belirli bir dönüşüm geçirdiğini söyleyebiliriz. Karayazıcı'nın karizmatik bir eşkiya lideri olarak bütün isyancıları bir arada tutmak için bir çaba gösterdiğini belirtmiştik. Hatta isyanın içerisindeki bütünlüğü sağlayabilmek için daha önce Anadolu'da meydana gelen isyanlarda çok sık görüldüğü gibi (Babaîler Ayaklanması, Şeyh Bedreddin Kıyamı, Kalender Çelebi Ayaklanması vb.) dini kullandığı söylenebilir. Kendi adına çektirdiği tuğrada "Abdülhalim Şah-ı Muzaffer Bad" ifadesini kullanmaktadır.[172]

---

[167] Uzunçarşılı, **a.g.e**, s.102 (2)
[168] Gündüz, **a.g.e**, s.252
[169] Uzunçarşılı, **a.g.e**, s.102 (2)
[170] Danişmend, **a.g.e**, s.213
[171] Gökbunar, **a.g.e**, s.108
[172] Orman, , s.57
a.g.e

Burada kullandığı Şah ifadesini bu durumun kanıtı olarak gösterebiliriz. Ancak Karayazıcı'nın ölümüyle birlikte Celalîlerin başına geçen Deli Hasan bunu yapabilecek bir karizmaya sahip değildir. Karayazıcı köylülerin isyana katılımını istiyordu, fakat onların isteklerine de değer veriyordu. Ancak Deli Hasan aynı tutumu sergileyemedi.

Bu dönemde 1011/1603 yılında İstanbul'da "Zorba İsyanı" denilen Türk-devşirme mücadelesinin zuhuru ve devletin bu dönemde iyi tüfeng kullanan sekban askerine olan ihtiyacı Osmanlı Devleti'ni Deli Hasan ile anlaşmak zorunda bıraktı. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin asıl amacı eşkıyaları kendisiyle bütünleştirmek için dönüşümlü görevlendirme politikası gütmek ve bu şekilde onların hizmetlerini kiralamaktı.[173] Deli Hasan isyanın geniş ölçüde yayıldığı bir zamanda isyancılar içerisinden küçük bir topluluk oluşturarak ve kendisiyle aynı düşüncede olan arkadaşlarını yanına alarak yönetim tarafına geçti.[174] Bu durumda isyan hareketini öndersiz bırakarak halk çıkarlarına ihanet ettiği ve isyan hareketlerinin artık parçalanmaya başladığı söylenebilir.

Deli Hasan'ı Osmanlı bürokrasisinin içerisine katmak Anadolu'daki düzensizliği pek azaltmadı ve binlerce kişilik çeteleri yöneten yeni Celali elebaşları türedi.[175] Osmanlı Devleti bu dönemde Avusturya ve İran ile yaptığı savaşlarda Osmanlı silahlarının güçsüzlüğü bariz bir şekilde ortaya çıkınca Osmanlı coğrafyasının

---

[173] Karen Barkey**, Eşkiyalar ve Devlet , Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi**, Çev: Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s.244

[174] Tveritinova, **a.g.e**, s.109

[175] White, , s.247

a.g.e

birçok yerinde birden çok âsi çetesi ortaya çıktı. Böylece merkezî bir eşkıya lideri ile kontrol edilen Celalî İsyanlarının artık parçalanmaya başladığı söylenebilir.

Deli Hasan'ın ölümünün ardından Celalî kuvvetlerinin başına farklı reisler geçmiştir. Bunlardan Tavil Halil Orta Anadolu'da etkinliği olan bir Celalîydi ve 1605 yılında Kütahya bölgesini tahrip etti.[176] İstanbul'a en yakın iki Anadolu eyaleti olan Aydın ve Saruhan'da iki yeni çete lideri, Kalenderoğlu ve Kara Said, isyanın başına geçtiler.[177] Bir başka Celalî Tavil Mehmed, Konya, Kütahya, Afyonkarahisar ve Hamid civarında pek çok zulümlerde bulunduktan sonra 1604 yılında Bolvadin'i basarak şehir halkını tutsak etmiştir.[178]

Bu dönemde İran ile yapılan savaşta serasker olan Cağalazâde Sinan Paşa, Kalenderoğlu Mehmed Paşa'yı sefere çağırdı, fakat Kalenderoğlu bahane uydurarak sefere iştirak etmedi. [179] Yeri gelmişken Cağalazâde Sinan Paşa'nın Celalî İsyanları üzerindeki rolüne değinmek isterim. Celalî İsyanlarının ilk dönemlerinde Haçova Savaşı firarilerinin Karayazıcı'ya katılmasında önemli bir rolü olduğu belirtilir. Ancak Karayazıcı İsyanına katılan zümrenin çok farklı grupları içinde barındırdığını göz önüne alırsak sadece Sinan Paşa'nın bu isyanda bir etkisi olacağını düşünmek yanlış olur. Ancak sonraki süreçte İran cephesine serasker olarak gönderildiği dönemde Kalenderoğlu Mehmed ve Canbuladoğlu Ali Paşa isyanlarının

---

[176] Süleyman Polat, "Osmanlı Taşrasında Bir Celalî Yıkımının İzleri: Tavil Halil'in Kütahya (Kazalarını) Baskını Ve Sosyo-Ekonomik Yansımaları", **Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi**, C:6, Sayı: 12 (Yaz, 2013), ss.35-50

[177] Zinkeisen, **a.g.e**, s.475

[178] Gökbunar, **a.g.e**, s.108

[179] Çağatay Uluçay, **XVII. Asırda Saruhan'da Eşkiyalık Ve Halk Hareketleri**, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1944, s.11

a.g.e

temelinde önemli bir etkisi olduğunu belirtebiliriz. Cağalazâde Sinan Paşa, Kalenderoğlu Mehmed'i sefere çağırdığı gibi Canbuladoğlu Hüseyin Paşa'yı da sefere memur etmiş; fakat Hüseyin Paşa İran seferine Sinan Paşa yenildikten sonra geldiği için (geç geldiği için) kabahatsiz olarak serdar tarafından öldürülmüştür. [180] Bu durum Osmanlı idaresini gerçek anlamda sarsacak olan bir isyanın kıvılcımını oluşturacaktır. Bu isyan amcasının ölümüne üzülen Canbuladoğlu Ali Bey'in isyanıdır.

Celalî eşkiyalığı hızla Anadolu'nun farklı bölgelerinde de baş vermeye başladı. İçel'de Muslu Çavuş, Adana taraflarında Cemşid, Aydın-Saruhan taraflarında Yusuf Paşa, Tavil Halil ve Sivaslı Kara Sait, Ağaçdan Piri gibi diğer eşkıya başları da vardı.[181] Bolvadin sahrasında meydana gelen Bolvadin muharebesinden sonra bu eşkıyalar Kalenderoğlu'nun maiyyetinde toplanıp Ankara, Bolu ve Geyve taraflarını yakıp yıktılar.[182] Bu kadar güçlenmeye başlayınca Osmanlı hükümeti Kalenderoğlu ve diğer eşkıyalara karşı tedbir alma gereksinimi hissetti. Daha önceki Celalîlerde uyguladığı yöntemi yineleyerek Celalîleri kendi devlet mekanizmasının içerisine alarak isyanların son bulacağını düşündü. Kalenderoğlu 1604 yılının başlarında Paşa oldu ve kendisine iki tuğ verilerek Karesi sancakbeyliğine getirildi.[183] Ancak Kalenderoğlu Karesi ilinde de rahat durmuyordu. Üstelik Kalenderoğlu'nun daha önceki Celalî liderlerinden ayrılmasını sağlayan çok karakteristik bir özelliği vardı:

---

[180] Uluçay, , s.11
[181] Uluçay, **a.g.e**, s.11
[182] Uluçay, **a.g.e**, s.14
[183] Orman, **a.g.e**, s.94
a.g.e

İstanbul'da bulunan hatırlı dostlarına gönderdiği hediyeler sayesinde zulümlerini örtbas etmeye çabalıyordu.[184] Ancak Karesi ilindeki eylemleri tüm bu çabalarına rağmen İstanbul'a ulaştı. Çağatay Uluçay bu dönemde Manisalıların Kalenderoğlu'na şehri yağma etmemesi ve yakmaması için ricaya gittiklerini ve şehri korumak için bazı çarelere başvurduklarını (şehrin etrafına sur çekmek gibi) belirtiyor.[185]
Kalenderoğlu'nun bu dönemde Manisa'nın ayan ve eşrafıyla iyi ilişkiler kurmasına ve düzenli bir şekilde haraç toplamasına bakarak iyi teşkilatlandığı yorumunu yapabiliriz.[186] Kalenderoğlu Aydın, Saruhan, Isparta taraflarını soyduktan sonra Ağaçdan Piri'nin getirdiği bin kadar eşkiya ile daha ziyade kuvvetlenerek Karaman'a gitti.[187] 1606 yılında Avusturya ile Zitvatoruk anlaşması imzalanınca, devlet biraz nefes aldı ve Celali mücadelesinde Kuyucu Murad Paşa ipleri eline aldı.[188] Ancak Murad Paşa'nın ilk hedefi Anadolu'daki Celaliler (Kalenderoğlu ve diğer eşkiya liderleri) değildi, çünkü Ortadoğu'da başka bir tehlike ortaya çıkmaya başlamıştı.

Canbuladoğlu Ali Bey 1606 yılında Trabrusşam'da Emir Seyfoğlu Yusuf'u dize getirmiş ve Şam'a yönelerek burayı işgal etmeye başlamıştır.[189] Seyfoğlu Yusuf'a karşı vermiş olduğu bu mücadelede Lübnan'ın Dürzi Şeyhi Ma'noğlu Fahreddin'in de desteğini almıştır.[190] İsmail Orman, ayaklanmaya başladığı ilk zamanlarda Canbuladoğlu'nun asıl amacının Osmanlı memurlarını Şam şehrine

[184] Orman, **a.g.e**, s.95
[185] Uluçay, , s.15
[186] Acun, **a.g.e**, s.702
[187] Uluçay, **a.g.e**, s.18
[188] Acun, **a.g.e**, s.702
[189] Orman, **a.g.e**, s.82
[190] Danişmend, **a.g.e**, s.246
a.g.e

sürerek kendi adamlarını yerleştirmek olduğunu, ancak işgal sırasında Şam'ın zenginlikleri karşısında gözü dönen leşkerinin şehri yağmalaması sonucu eşkıya olarak kaldığını belirtiyor. [191] Canbuladoğlu'nun ilerleyen süreçte gerçek bir eşkıyaya dönüşmesi ve Halep'te kendi adına sikke kestirip, hutbe okutması göz önünde bulundurulacak olursa bu görüşün iyimser bir görüş olduğu belirtilebilir. Canbuladoğlu güçlü bir isyancıydı. Türk, Arap, Kürt kökenli otuz beş bin âdemden oluşan bir ordu kurdu. Yani gerçekleştireceği bir isyanın çeşitli etnik unsurları içinde barındıran bir isyan olacağı daha ilk başlarında belliydi. Osmanlı sultanları gibi

[191] Orman, , s.83
a.g.e

fetihname yazıp altına tuğra çekerek Cemşid'i Adana valisi tayin etti.[192] Bu durum Canbuladoğlu'nun (Karayazıcı İsyanında olduğu gibi) kendisini karizmatik bir isyan lideri vizyonuyla sunmaya çalıştığının bir göstergesidir. 1607 yılının bahar aylarında, bu dönemde büyük bir askeri güce sahip olan Ma'noğlu Fahreddin ile özerklik ve vergi muafiyeti karşılığında ittifak yaptı.[193] Canbuladoğlu Ali Paşa ve Ma'noğlu Fahreddin arasındaki ilişkiyi tezimizin ikinci bölümünde detaylandıracağımız için burada şimdilik bu kadar değinmeyi uygun görüyorum.

Canbuladoğlu İsyanı daha önceki Celalî hareketlerinden farklıdır çünkü Osmanlı Devleti'nden bağımsız bir devlet kurma amacını taşımaktadır. Bu durum isyanın gerçekleştiği coğrafya ile doğrudan ilişkilidir. Canbuladoğlu Ali Paşa, Seyfoğlu Yusuf'u mağlup ederek Şam ve Trablus'u işgal etti ve Seyfoğlu Yusuf ile yaptığı mücadelelerde askerlerini Osmanlı ordusu gibi düzenledi.[194] Oruç Ovası Savaşı'nda Ma'noğlu Fahreddin'den aldığı destek ile ordusunu güçlendirerek kendine güvenerek girdi. Osmanlı kuvvetleri 1607'de Suriye'ye yöneldi; yeni devletin başkenti seçilmiş Halep'e giden yolda Canbuladoğlu'nun müttefiklerini bertaraf etti ve âsi Suriye ordusu kesin yenilgiye uğradı.[195] Oruç Ovası Savaşı'nda Canbuladoğlu ağır bir mağlubiyete uğradı ve Mudanya civarına gelip, af dilemesi üzerine

[192] Orman, **a.g.e**, s.83
[193] Orman, **a.g.e**, s.84
[194] Uzunçarşılı, **a.g.e**, s.105
[195] White, **a.g.e**, s.248
a.g.e

kendisine Temeşvar Beylerbeyliği verildi, ancak Belgrad'a geldiğinde sadrazam Kuyucu Murad Paşa'nın emriyle idam edildi.[196]

Bu dönemde aynı zamanda Anadolu'da Kalenderoğlu Ankara'yı muhasara etti, alamayınca oradan Bursa'ya kadar geldi.[197] Kalenderoğlu Mehmed Paşa Canbuladoğlu'nun Mudanya'da olduğunu öğrendiğinde ona haber salıp birlik olmayı amaçladı, Oruç Ovası'nda aldığı hezimetin intikamını alma sözü verdi, fakat Canbuladoğlu itibar etmedi ve Kuyucu Murad Paşa'ya pazarlık malzemesi yapmak için onu ve yeğeni Mustafa'yı bir köy damına hapsetti.[198]

Murad Paşa bu durumu haber alınca derhal Anadolu'ya yöneldi. Göksun yakınlarında 1017'de (1608) Kalenderoğlu'nu bozguna uğrattı ve Kalenderoğlu İran'a kaçmaya başladı.[199] Kuyucu Murad Paşa sadece Kalenderoğlu'na karşı değil, bu dönemde Anadolu'da bulunan diğer Celalîlere karşı da mücadelesini sürdürdü. Örneğin bu dönemde takip ettiği bir başka Celalî reisi Meymun (Tavil bölükbaşının kardeşi) Şebinkarahisar civarında tutuklandı.[200]

Sonuç itibariyle Kuyucu Murad Paşa'nın idareyi ele geçirdiği dönemde gerek Anadolu'nun içinde (Kalenderoğlu Mehmed, Cemşid vb.) gerekse Suriye, Halep gibi Ortadoğu'nun çeşitli bölgelerinde isyanlar dağınık bir yapıda devam ediyordu. Tarihçilerin genel kabulü Kuyucu Murat Paşa'nın otoriter bir tutum sergileyerek ve çok iyi

[196] Emecen, **a.g.e**, s.89
[197] Emecen, **a.g.e**, s.156
[198] Orman, **a.g.e**, s.89
[199] Emecen, **a.g.e**, s.156
[200] Emecen, , s.156

diplomasi kullanarak Anadolu'daki Celalî İsyanlarına güçlü bir darbe indirdiğidir. Ancak bu husus tartışma konusudur.

e-) Büyük Kaçgun Ve Celali İsyanlarının Sonuçları

Murad Paşa Celalîler ile ciddi bir mücadele içerisine girdi. Ancak bu mücadelenin ve isyanların karşılığını bu dönemde toplum çok acı bir şekilde gördü. XVII. yüzyılın başlarında Anadolu'da halk Celalî İsyanları nedeniyle topraklarını bırakarak uzaklara şehirlere ve berkitilmiş yerlere kaçmaya başladılar.[201] Bu durum "Büyük Kaçgunluk" (Cela-yi Vatan) olarak tanımlanır.[202] Celalî İsyanları "Büyük Kaçgunluk" veya "Büyük Firar" adlarıyla anılan yedi yıl sürecek çok karışık bir dönemin (1603-1610) yaşanmasına yol açtı.[203] Halk Celalîler'in ağır baskısı altındaydı ve elindeki bütün mahsulü eşkiyaya vermek zorunda kalıyor ve hayati tehlike içinde bulunuyordu. Aynı zamanda bu dönemde bir kısım medrese talebesinin (suhte) zulümleri de Celalîlerden aşağı kalmıyordu.[204] Kökleri Celalî İsyanlarından eskiye dayanan suhte ayaklanmaları son bulmamış aksine suhte gruplarının baskısı da had safhaya ulaşmıştı.

Kalenderoğlu Mehmed ve Karayazıcı Abdülhalim gibi Celalîlerin İsyanı sırasında Erzurum ve Sivas bölgelerinden birçok insan daha batıya göç etmiş ve Isparta, Burdur ve Muğla tarafından pek çok kişi daha güvenilir olduğuna inandığı yerlere kaçmıştır.[205] Örneğin 1604 yılında Afyonkarahisar kadısına yazılan bir hükümde

---

[201] İnalcık-Renda, **a.g.e**, s.200

[202] Mücteba İlgürel, "Cela-yi Vatan", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: XVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s.238

[203] İlgürel, **a.g.m**, s.238

[204] İlgürel, **a.g.m**, s.238

[205] İlgürel, **a.g.e**, s.238

a.g.e

Celalîlerden kaçan halkın kaleye evler yaptığından, artık kalenin yeni yerleşimlere müsait olmadığından bahsedilmektedir.[206] Ancak halkın bu yer değiştirmesi sadece Celalî ve Medreseli İsyanlarının bir sonucu olmayıp aynı zamanda resmi devlet görevlilerinin baskılarının yanında bazı iktisadi-sosyal sebepler ve savaş hali dolayısıyla da meydana gelmiştir.[207] Özellikle idarecilerin baskıları çok önemli bir yere sahiptir. 1018 (1609) tarihli bir adaletnamede reayayı korumak gayesiyle tefecilere karşı da tedbirler alınmıştır.[208] İnsanlar vergi görevlilerinden kaçmak için de evlerini terk etti ve İstanbul metropolü tüm girişimlere rağmen büyümeye devam etti.[209] Halil İnalcık'ın ifade ettiği gibi murabahacılar halkı köleleri gibi bedava hizmetlerinde kullanmakta, sözüne karşı gelenleri hapse attırıp ömürleri boyunca zindanda bırakmaktadır.[210] 1609 yılındaki adaletnameye göre bundan sonra on akçeye bir buçuk akçe faiz alınacaktır ve hükme karşı gelenlere süresiz kürek cezası verilecektir.[211] Devlet bu dönemde sadece eşkiyalarla mücadele etmiyor, bir yandan da vergi düzenlemesi yapmaya ve fırsatçılarla mücadele etmeye çalışıyordu.

Osmanlı başkentine idarenin kabul edebileceğinden daha fazla insan gelmeye başladı ve bu tarihlerde İstanbul'a gelen çok sayıda taşralı, Anadolu'nun ayrı yerlerinden olup Celali İsyanlarının oluşturduğu karışıklıklardan kaçan insanlardı.[212] Bazı şehirlerde Celalî eşkıyalarına karşı farklı önlemler alınmaya başlamıştı. Örneğin 1600'lerin

---

[206] Gökbunar, **a.g.e**, s.109
[207] İlgürel, **a.g.e**, s.238
[208] Halil İnalcık, "Adaletnameler", **Belgeler**, C: II, Sayı:3-4, 1965, s.85 (3)
[209] Erder-Faroqhi, **a.g.e**, s.323
[210] İnalcık, **a.g.m**, s.85 (3)
[211] İnalcık, **a.g.m**, s.86 (3)
[212] Suraiya Faroqhi, **Osmanlı Zanaatkârları**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, s.112 (2)
[215] Faroqhi, , s.210 (2)

başlarında Ankara'da Celalî İsyanlarının saldırı tehdidi ortaya çıkınca, kimi mahallerin sakinlerinden aralarında kötü nam sahibi kimsenin yaşamadığına dahil güvence vermeleri istenmiştir.[215] Bu durum halkın artık baskıdan gerçek anlamda bıktığının, huzur bulacağı ve kendini güvende hissedeceği bir yer arayışı içinde olduğunun kanıtıdır. Anadolu toplumunun göç etmesi (Büyük Kaçgun)

a.g.e

bazı şehirlerin nüfuslarının belirgin şekilde artmasına, bazılarının boş kalmasına neden oldu. Bu durum önemli bir kıtlığı beraberinde getirdi. Özellikle İstanbul gibi şehirlerde nüfus patlaması ile birlikte önemli iaşe krizleri ortaya çıktı. Köylülerin bıraktıkları toprakları askeri sınıftan nüfuzlu olanlar kendi mülkleri gibi benimseyip üzerine yerleşti ve buraları işletip kendi çiftliklerini yapmayı başardılar.[213] Büyük Kaçgun sonucunda bazı şehirlerde nüfus aşırı derecede artınca bu dönemde meydana gelen kıtlık daha şiddetli hissedildi. Zaten Celalî etkilerinin güçlendiği 1596 sonlarında çok büyük bir kuraklık gerçekleşti ve Küçük Buzul Çağı'nın kötü hava koşulları imparatorluğu etkilemeye devam etti.[214] Özellikle bir dizi volkanik püskürme 1597'den itibaren genel soğuğu şiddetlendirdi.[215] Bu göçler dönemin coğrafi afetleri ve Küçük Buzul Çağı'nın etkileriyle birleşerek kıtlığın şiddetini arttırdığı söylenebilir. Bazı çıkarsamalara göre 1608-1609'da İtalya'dan, Suriye ve Ürdün'e kadar olan
coğrafyada son 500 yılın en kurak kışı yaşandı.[216] Bu zor coğrafi şartlar Osmanlı toplum yapısını, Celalîleri ve Celalîlerle mücadele eden Osmanlı ordusunu da elbette etkilemiştir.

Yaygın görüş olarak Kuyucu Murad Paşa'nın Celalîlere darbe vurduğu ifade edilir. Ancak Celalîlerle yapılan bu mücadelelerde elbette dönemin kötü iklimsel şartlarının avantajlarını ve dezavantajlarını göz önünde bulundurmak gerekir. Elbette Anadolu Celalîliğinin şiddetinin hafiflemesinde Murad Paşa'nın ve yayınladığı raporun rolü

[213] İnalcık-Renda, **a.g.e**, s.227
[214] White, **a.g.e**, s.240
[215] White, **a.g.e**, s.240
[216] White, **a.g.e**, s.248
a.g.e

önemlidir. [217] Ancak bu mücadelenin sadece Murad Paşa'nın zaferiymiş gibi takdim edilmesi tutarlı gelmiyor. Aynı zamanda Canbuladoğlu Ali Paşa ve Kalenderoğlu Mehmed gibi isyancıların isyanlarının büyük bir şiddetle bastırılmasının ardından ilerleyen süreçte Anadolu'da Abaza Mehmed Paşa, Abaza Hasan Paşa, Gürcü Nebi vb. Celalî liderlerinin tekrar ortaya çıkmasını Murad Paşa'nın Celalîlere karşı vurduğu darbenin sorgulanabilir bir boyutu olduğunun kanıtı olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda Canbuladoğlu İsyanı bastırıldıktan sonra Kuyucu Murad Paşa'nın azabından kurtulanların Lübnan bölgesine gitmesi de önemlidir. Canbuladoğulları'nın bir kısmı Kilis'ten ayrılarak, 1630'dan sonra Emir Fahreddin'in daveti üzerine Şuf'ta yerleşmiş ve Sünniliği bırakıp

Dürziliğe geçmişlerdir. [218] Ma'noğlu Fahreddin İsyanının Canbuladoğlu Ali Paşa İsyanının oluşturduğu etkinin sonucunda patlak veren bir isyan olduğu söylenebilir. Daha en başından beri isyancıların müttefik olması ve iki isyanın da yapısal olarak Osmanlı Devleti'nden bağımsız bir devlet oluşturmayı amaçlaması bu düşüncemizi doğrular niteliktedir. Canbuladoğlu Ali Paşa İsyanını bir kıvılcıma benzetecek olursak Ma'noğlu Fahreddin İsyanı bu kıvılcımın rüzgar faktörü ile alevlerin biraz daha yayılması şeklinde tanımlanabilir.

Sonuç olarak Celalî İsyanları gerçek anlamda çok farklı eşkıya profillerini içinde barındıran karmaşık bir yapıya sahipti.[219] Bu farklı kültürleri içinde barındıran eşkiyalar üzerinde gerçek anlamda

---

[217] Emecen, , s.157

[218] Süleyman Duman, **Celali İsyanları Örneğinde Canbuladoğlu Ali Paşa İsyanı**, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Hatay, 2011, s.96

[219] Duman, , s.35

a.g.e

hakimiyet kuran ilk Celalî reisi Karayazıcı'ydı. Karayazıcı'nın ana amacı isyanın parçalanmasını önlemekti. Ölünce yerine geçecek olan Deli Hasan'a güçlü bir isyan potansiyelini miras bıraktı. Ancak Deli Hasan isyancı unsurlar arasında birliği sağlayamadığı için Celalî İsyanları evrim geçirerek parçalanmaya başladı. Osmanlı Devleti bu dönemde Celalîleri kendi bünyesine katmayı amaçlıyordu. Devlet Celalîleri kendi iktidarını pekiştirme çabasından kaynaklanan düşük düzeyli silahlanma aracı olarak görüyordu.[220] Bu eksende düşünecek olursak Celalî İsyanlarının parçalanması, isyanların bastırılması sürecinde devletin işini kolaylaştıracaktı. Karen Barkey Osmanlı Devlet'inin 1550 ve 1650 yılları arasında kolayca ayırt edilebilecek bir devlet politikasına sahip olmadığını belirtir.[221] Bu durumda Osmanlı Devleti'nin bu dönemde sabit ve değişmez değil, pragmatik bir politika uyguladığını söyleyebiliriz.

İlerleyen süreçte Kalenderoğlu Mehmed ve Canbuladoğlu gibi Karayazıcı'nın karizmatik ve kitleler üzerinde etki oluşturan liderlik becerisine sahip eşkiya liderleri ortaya çıkmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin isyanları bastırması için kullanacağı tavır değişmiştir. Sadrazam Kuyucu Murad Paşa'nın eşkıyalara uyguladığı başarılı diplomasi neticesinde kimi zaman ılımlı, kimi zaman da gayet sert bir tavır sergilenmiştir. Her ne kadar Karayazıcı, Canbuladoğlu gibi eşkıya liderleri kendi isimlerine hutbe okutmuş olsalar da genel anlamda Celalî İsyanlarının dînî bir boyutu yoktur. Yani sadece bir mezhebi, bir dini veya bir grubu kapsamaz. Bu bağlamda düşünüldüğünde Celalî eşkıyalarının hepsiyle aynı şekilde mücadele etmek yanlış bir tavır olur.

[220] Barkey, **a.g.e**, s.243
[221] Barkey, **a.g.e**, s.59

Zaten isyanların bu kadar uzun bir süreci kapsaması böyle bir çözüm formülüzasyonunun mümkün olmadığını göstermektedir. Bu sebeple Kuyucu Murad Paşa'nın Devlet-i Aliyye'nin ihtiyaç duyduğu huzur ve isyanların neticelenmesi için uyguladığı usulün tutarlı olduğu belirtirebilir. Ancak bu çözüm de uzun soluklu olmayacaktır. Celalî İsyanları âni bir şekilde meydana gelmemiştir, isyanların patlak vermesinde pek çok faktör rol oynamıştır. Bu bağlamda elbette

a.g.e

isyanların âni bir şekilde son bulmasını beklemek mantıklı değildir. Celalî İsyanlarının oluşturduğu artçı sarsıntıların etkileri devam edecektir.

II. BÖLÜM

MA'NOĞLU FAHREDDİN İSYANI

a-) Ma'noğlu Ailesi Ve Ma'noğlu Fahreddin'in Kökeni

Bugünki Lübnan topraklarında, 17. yüzyılda hüküm süren önemli ailelerden birisi olan Ma'noğulları'nın kökeni tartışma konusudur. Bazı kaynaklar Ma'noğulları'nın soyunu Ma'n b. Zaide'ye dayandırmaktadır. [222] Bu aileden olan Fahreddin b. Korkmaz'ın torunları ise kendi asıllarının Kürt olduğunu iddia etmektedirler. Şidyak, Ma'noğulları'nın Arap olduğunu belirterek, bunların Necd ve Diyar-ı Rabia'dan gelerek Haleb'i mesken tuttuklarını ve Haçlı Seferiyle Şuf'a yerleştiklerini belirtir. [223] Ma'noğullarının Muktena Bahaeddin zamanında Dürziliği kabul ettiği söylenebilir.[224]

Dürzi toplumunun da etnik köken olarak hangi ırka dayandığı kesin olarak belirlenmiş değildir. Şerafettin Tekindağ'ın bir iddiasına göre, Dürzilerin menşei M. XII. asırda Haçlı devrinde yaşayan ve bir Frenk (Haçlı) alayının kumandanı olan Comte de Dreux'a dayanır ve bu iddiasını XVII. yüzyılda Dürzi toplumunu temsil eden II. Fahreddin'in (Ma'noğlu) Lorraine hanedanının bir üyesi olduğuna yönelik iddialarını ispat etmek için ortaya atmıştır.[225][226] Zinkeisen bir dağ halkı olan Dürzilerin tarihinin, Hazar Denizi'nin kuzey kıyılarında

---

[222] Ahmet Bağlıoğlu, **Ortadoğu Siyasi Tarihinde Dürziler**, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ, 2006, s.33

[223] Bağlıoğlu, **a.g.e**, s.33

[224] Bağlıoğlu, **a.g.e**, s.33

[225] M. C. Şehabeddin Tekindağ, "Dürzî Tarihine Dair Notlar", **Tarih Dergisi**, İstanbul

[226] , 7/143-156

yaşayan ataları Mardlara ya da nam-ı diğer Mardaitlere kadar geriye gittiğini belirtir. [227] M. VII. yüzyılın ikinci yarısında Bizans İmparatorluğu tarafından Suriye dağlarına, Lübnan'a ve Cebel-i Lübnan'a yerleştirilen Mardaitlerin Dürzilerin selefi olduğunu belirtir.[228]

Osmanlıların Dürzilerle olan ilk ilişkileri, Yavuz Sultan Selim'in 1516 yılında gerçekleştirdiği Ortadoğu (Suriye ve Mısır'ı) fethi ile başlar.[229] Yavuz Sultan Selim daha Mısır seferine çıkmadan önce Dürzileri yanlarına çekmek için onlara sancakbeyliği ve "Dağın Sultanı" lakabını verdi.[230] 1516 yılında Yavuz Sultan Selim bölgede hakimiyet kurunca buranın yönetimini Babıâli'nin emir kulu kabul edilen bir şeyh olan I. Fahreddin'e bırakmıştır.[231] Yani ilk dönemlerde Osmanlı Devleti'nin Dürzilerle iyi ilişkiler içinde olduklarını ve Ortadoğu topraklarında bir güç oluşturmaya çalışan Osmanlıların onların nüfuzlarından etkilenmeye çalıştıklarını belirtebiliriz. Ancak ilerleyen süreçte tansiyon gittikçe artmaya başlayacaktır. 1518 yılında meydana gelen İbnu'l Haneş isyanına Ma'noğullarından bazılarının katılması üzerine 1523 ve 1524 yıllarında Dürzilerin üzerine iki sefer düzenlenmiştir.[232]

Zinkeisen, III. Murad döneminde Dürzilerin Osmanlılara karşı daha ciddi ve düşmanca hareketlere karıştığını ve beş farklı liderin idaresi altında birbirinden bağımsız beş alt boy oluşturan iki ana kola

[227] Johann Wilhelm Zinkeisen, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, C: IV, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2011, s.55
[228] Zinkeisen, **a.g.e**, s.55
[229] Zinkeisen, **a.g.e**, s.56
[230] Bağlıoğlu, **a.g.e**, s.34
[231] Berisoviç Lutskiy, **Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi; 16. Yüzyıl'dan-20 Yüzyıl'a**, Yordam Kitap Yayınları, İstanbul, 2011, s.31
[232] Bağlıoğlu, **a.g.e**, s.34

ayrıldığını belirtir.[233] Bu iki ana kol Tenuhiler ya da Emir Şahab boyu (Şihabiler) ve İbn. Ma'n boyu (Ma'niler) idi ki, her ikisi de dini-siyasi açıdan birbirine düşman tarafları tutuyorlardı.[234] Bütün boylar Kızıllar ve Aklılar grubu olarak alt iki boya mensuptu. Bu dönemde güçlü Dürzi reisi Ma'noğlu ve Sayda'nın kuzeyinde küçük bir toprak parçasına sahip Şerafeddin "Kızıllar" grubuna mensuptur ve bu sebeple özellikle bölgede Aklılar grubundaki çoğunluk onları düşman gözüyle görüyordu.[235] Gruplar arası mücadele gittikçe şiddetlendi. I. Fahreddin 1544 yılında Damasko Paşa'nın sarayında zehirlendi ve yerine oğlu Emir Korkmaz geçti.[236] 1544 ve 1697 yılları arası Ma'noğulları ailesinin en güçlü olduğu dönem olacaktır.[237] Ancak bu dönemin asıl mimarı olacak kişi henüz doğmamıştı. II. Fahreddin Ma'noğulları'nın reisi Emir Korkmaz'ın oğlu olarak 1572 yılında doğdu.[238] II. Fahreddin dedesiyle aynı ismi taşımaktadır. Dedesinin Osmanlı'ya biat ettiğini belirtmiştik, kaderin bir cilvesi gibi II. Fahreddin ise önemli bir isyancı olacaktır.

İsmail Hami Danişmend, bu dönemde Lübnan ile Suriye bölgesinde beş Dürzi beyliğinin var olduğunu ve bunların üçünün Osmanlı hakimiyetine boyun eğerken en önemlilerinden biri olan Ma'noğulları'nın kafa tuttuğunu belirtir.[239] 1585 yılında Osmanlı Mısır Beylerbeyi İbrahim Paşa'yı (Boşnak) karşılamak için Aklılar grubunun

---

[233] Zinkeisen, **a.g.e**, s.56
[234] Zinkeisen, **a.g.e**, s.56
[235] Zinkeisen, **a.g.e**, s.57
[236] Lutskiy, **a.g.e**, syf.31
[237] Ira M. Lapidus, **İslam Toplumları Tarihi; Hz. Muhammed'den 19. Yüzyıl'a**, C: I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s.493
[238] Feridun Emecen, "Ma'noğlu Fahreddin", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: XII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s.80 (1)
[239] İsmail Hakkı Danişmend, **Tarihi Hakikatler**, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul, 2016, s.221

üç reisi 6 bin kişi ile birlikte Kudüs'e kadar geldiler.[240] Kızıllar grubunun iki lideri olan Ma'noğlu (Korkmaz) ve Şerafeddin ise bunlara katılmadı.[241] Ma'noğlu'nun babasının hile ile haince öldürülmesi sebebiyle Osmanlı'ya karşı nefret beslediği düşünülebilir.

Ma'noğlu Korkmaz Deyru'l Kamer kalesinde kararlı bir direniş için hazırlıklarını sürdürüyordu. Aynı zamanda padişahın öfkesini hediyeler ve 50 bin duka nakit para göndererek dindirmeye çalışıyordu.[242] Bu durumda Ma'noğlu Korkmaz'ın ekonomik durumunun bu hediyeleri karşılayabilecek durumda olduğu ve isyanın ilk adımlarının daha Ma'noğlu Korkmaz döneminde atılmaya başladığı çıkarımını yapmak mümkündür. Ama Korkmaz bütün bu hediyelerle İbrahim Paşa'nın gözünü boyayamadı ve İbrahim Paşa birliklerini Ma'noğlu Korkmaz'ın topraklarına gönderdi. Bu dönemde Babıâli'ye itaat eden Aklıların en güçlü reisi İbn Harfuş Lübnan'da Dürzilerin tek hükümdarı olarak benimsendi ve kendisine kılıç ve sancak bahşedildi. Ma'noğlu, İbrahim Paşa ülkeden ayrılır ayrılmaz yeniden ayaklandı ve Osmanlı idaresinin desteklediği İbn Harfuş'u köşeye sıkıştırdı.[243]

Ma'noğlu Korkmaz'ın ölümü ve ölüm tarihi ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Fawwaz Traboulsi, 1584 yılında Niha yakınlarındaki Tyrone mağarasında öldüğünü belirtir.[244] Zinkeisen ise 1586 yılında sadakatsiz bir hizmetçi tarafından zehirlendiği bilgisini verir.[245] Korkmaz geride şanının mirasçısı olarak II. Fahreddin'i bırakır. II.

[240] Zinkeisen, **a.g.e**, s.57
[241] Zinkeisen, **a.g.e**, s.57
[242] Zinkeisen, **a.g.e**, s.57
[243] Zinkeisen, **a.g.e**, s.58
[244] Fawwaz Traboulsi, **A History of Modern Lebanon**, Pluto Press, (2012), p. 6
[245] Zinkeisen, **a.g.e**, s.58

Fahreddin'in yaşı çok küçük olduğu için bu dönemde onun yetişmesinde büyük rol oynayan annesi aynı zamanda yönetimin de başındaydı.[246] 1590 yılında II. Fahreddin'in büyümesi ile birlikte yeni bir dönem başladı. II. Fahreddin çok iyi bir şekilde eğitiliyordu. Yeri geldiğinde kendisini Hristiyan olarak tanıtırdı.[247] İstanbul'da paşaların saraylarında ve hatta evlerinde casusları bulunmaktaydı.[248] Bu durum daha yetişme çağlarındayken önemli bir istihbarat ağına sahip olduğunu gözler önüne sermektedir. Babası öldüğünde, Maruni Hristiyanlarının yanına gönderilmiştir ve eğitiminde Maruni Hristiyanları'nın da etkisi olduğu söylenebilir.

Fahreddin 1594 yılında Şam Beylerbeyi olan Kuyucu Murad Paşa ile yakınlık kurdu ve gücünü daha da arttırdı.[249] Bu dönemde rakipleri de belirmeye başlamıştı. En güçlü rakibi Ebu Seyf Yusuf'tu. 1598'de onunla giriştiği mücadelede başarı kazanarak nüfuzunu Kuzey Lübnan'a doğru yaymaya başladı. İlerleyen süreçte Seyfoğlu ile olan anlaşmazlığı uzun yıllar sürecekti. 1598 yılını Fahreddin için bir dönüm noktası olarak belirleyebiliriz. 1598 yılına kadar Ma'noğlu Fahreddin'in varlığı hiç bilinmiyordu ancak bu tarihten sonra Aklılar grubuna mensup bütün boylar Ma'noğlu Fahreddin'i yasal mirasçı olarak görmeye başladılar.[250] Yükselişi hızla devam ediyordu.

[246] Zinkeisen, **a.g.e**, s.58
[247] Lutskiy, **a.g.e**, s.31
[248] Lutskiy, **a.g.e**, s.31
[249] Emecen, **a.g.e**, s.80 (1)
[250] Zinkeisen, **a.g.e**, s.58

İlerleyen süreçte topraklarını iyice genişletti ve 1603 yılında henüz 20 yaşındayken büyük bir askeri gücün başına geçerek Osmanlı idaresinin karşısına Dürzilerin bağımsız bir emiri olarak çıktı.[251]

Bildiğimiz üzere bu dönemde Osmanlı Devleti'nin başında çok musibet vardı. Anadolu'nun içinde Celali İsyanları büyük şiddetiyle devam ediyor, Avusturya ve İran ile olan mücadele hız kesmiyordu. Yani dönem şartları II. Fahreddin'in güçlenmesi için bütün altyapıya sahipti. Böyle bir ortamın içerisinde güçlü bir isyanın filizlenmesi kaçınılmazdı.

b-) Ma'noğlu Fahreddin İsyanını Tetikleyen Faktörler

Ma'noğlu Fahreddin İsyanının patlak verdiği dönemi genel anlamda inceleyecek olursak, tıpkı öncesindeki Celali İsyanları döneminde olduğu gibi isyanın meydana gelmesini tetikleyen birçok etken karşımıza çıkacaktır. Yani bu isyanın bu kadar yayılması ve güçlenmesinin arka planında ekonomik, sosyal ve siyasi pek çok bozukluğun olduğu bir dönemde meydana gelmesinin etkisi vardır.

16. yüzyıl ortası ve sonlarında Suriye'de Osmanlı yönetimi Dürzi ve İran Safevi şahıyla sık sık gizli bağlantılara giren Şiî önderlere geniş manevra alanı açılmasına taraftardı.[252] Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerde Ma'noğullarını desteklemesinin aslında güçlü bir İran'ın oluşmasını engellemek amacını taşıdığı düşünülebilir. Bu husus, Osmanlı Devleti'nin bu dönemdeki dış politikası açısından önemlidir.

---

[251] Zinkeisen, **a.g.e**, s.58

[252] Metin Kunt-Christine Woodhead, **Yeniçağ'da Osmanlı Dünyası; Kanuni Ve Çağı**, Alfa Tarih Yayınları, İstanbul, 2015, s.125

İsyanın merkezi olarak gösterilen bölgenin bu dönemde ticaretin kalbi oluşu pek çok Akdeniz ülkesinin gözlerini bu bölgeye çevirmelerinin nedeniydi. Daha Canbuladoğlu Ali Paşa İsyanının gerçekleştiği dönemde, Ali Paşa Floransalılara politik destek sağlamaları karşılığında çok geniş ticari imtiyazlar vermeyi tasarlamıştır.[253] Djuvara, 1609 yılına ait bir planda; Toscana dükü olan Ferdinand'ın bir donanma ile Kıbrıs'a asker indirdiğini ve gerçekte hedefinin Suriye ve Mısır ticaretini tekeline almak olduğunu belirtir.[254] Dük, Kıbrıs'tan Lübnan Emiri Fahreddin ile Halep valisi Canbuladoğlu Ali Paşa'ya elçi göndermeye başladı.[255] 29 Eylül 1609 tarihinde Canbuladoğlu ile 30 maddelik bir anlaşma yaptılar ve bu anlaşmanın bazı maddelerinde Avrupalıların seçecekleri limanlara, askerlerini indirmelerine müsaade edileceği taahhüt ediliyordu.[256] Papa ve
İspanyol Kralı da bu anlaşmaya ortaktı ve anlaşmada en büyük hedef Kudüs ve Kutsal toprakların fethiydi.[257] Ancak arka plana bakacak olursak bu anlaşma ile Floransalılar[258] bölgede ekonomik üstünlük kurmayı amaçlıyorlardı.

Anlaşmaya göre Floransa sikkeleri sınırsız olarak geçerli olacak ve bölgede Floransalıların ticaret yapması için her türlü kolaylık sağlanacaktır.[259] Arkalarına dini bir destek de almışlardı. Papa V. Paul, grandükün asileri desteklemek için silah cephane ve diğer savaş araç

---

[253] Halil İnalcık-Donald Quatoert, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Ve Sosyal Tarihi**, C: II, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.565 (1)
[254] T. G. Djuvara, **Türkiye'yi Parçalama Planları 100 Plan; Haçlı Taassubu Ve Türkiye Düşmanlığı**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993, s.91
[255] Djuvara, **a.g.e**, s.92
[256] Djuvara, **a.g.e**, s.92
[257] Zinkeisen, **a.g.e**, s.60
[258] Floransa: Toskana'nın başkenti.
[259] Zinkeisen, **a.g.e**, s.60

gereçlerini Suriye'ye ihraç etmesi için izin verdi.[260] Hatta Lübnan Marunilerine Canbuladoğlu'nun müttefiki Ma'noğlu Fahreddin'i desteklemelerini söyledi.[261] Bu durum da Ma'noğlu Fahreddin ile Marunilerin[262] yakınlaşmasının arka planında Papa'nın olduğunun göstergesidir. Bu dönemde İngilizler ve Hollandalılar da Toscana sancağını kullanabilecekleri bayrak olarak görerek İspanya ile ticari ortaklık kurma arayışları içerisindeydiler.[263] Yani bu dönemde Akdeniz ticaretinin çok karışık bir durumda olduğu söylenebilir.

Canbuladoğlu'nun Oruç Ovası Savaşı'nda mağlubiyetinin ardından Batılılar gözlerini onun müttefikine çevirdiler. Babıâli nezdinde bağımsızlığını ilan etmesi hâlinde her türlü destekte bulunacaklarını belirttiler ve bu durum patlak verecek olan Ma'noğlu Fahreddin İsyanını Canbuladoğlu Ali Paşa İsyanının devamı olarak yorumlamama neden oldu. Bir isyancı liderin mağlubiyeti sonucunda batılıların desteği hemen müttefikine çevirmesi iki isyan arasındaki sürekliliği kanıtlar niteliktedir.

1609 yılında Toscana için önemli bir gelişme gerçekleşti ve I. Ferdinand öldü.[264] Onun vefatından sonra da, yerine Ferdinand'ın büyük oğlu II. Kosimo grandük oldu.[265] Şark siyaseti açısından I. Ferdinand'ın izinden giden II. Kosimo aynı yılın Eylül ayında, daha

---

[260] Zinkeisen, **a.g.e**, s.60
[261] Zinkeisen, **a.g.e**, s.60
[262] Maruni: M.S IV. yüzyıl sonlarında keşiş Aziz Maron'un oluşturduğu kiliseye bağlı olan, bugün hala çoğunluğu Suriye ve Lübnan'da yaşayan bir Katolik Süryani topluluğudur.
[263] David Abulafia, **Büyük Deniz Akdeniz'de İnsanlık Tarihi**, Alfa Tarih Yayınları, İstanbul, 2012, s.525
[264] Djuvara, **a.g.e**, s.92
[265] Hayrullah Efendi, **Osmanlı Devleti Tarihi**, C: VII, Son Havadis Yayınları, İstanbul, 1972, s.29

önceki dönemlerde Fahreddin ile yapılan barış anlaşmalarını yeniledi.[266] Halep üzerinden yapılan kumaş ticaretinden elde edilen büyük kârlar Toskana Dükü başta olmak üzere diğer Akdeniz devletlerinin de II. Fahreddin ile ittifak kurmalarına başlıca etken oluşturdu.[267]

Sonuç olarak Akdeniz hakimiyetini sağlamak isteyen Batılı güçlerin Ma'noğlu Fahreddin'e vermiş oldukları desteğin onun isyanını tetikleyen etkenlerin başında geldiğini söyleyebiliriz. Böylece bu dönemde deniz eşkıyalığının da son derece ön planda olduğu görülecektir. Örnek verecek olursak M. 1611 (H. 1020)'de bir taraftan Malta kadırgaları Koreni şehrini yağma ederken, ertesi sene Floransa kadırgaları İstanköy adasına hücum yaparak kaleyi ele geçirmiş ve bin iki yüz kişiyi esir almışlardır.[268]

Aynı zamanda bu süreçte Osmanlı bürokratik ve siyasi yapısı gerçek anlamda bir karışıklık içerisindeydi. Celali İsyanlarının şokunu atlatamayan Devlet-i Aliyye'de kriz hala sürüyordu. 16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılın ilk yarısında askeri isyanlar çok sıklaştı ve bu askeri isyanların bastırılamamasının en önemli nedenlerinden biri uzun savaşlardı.[269] Bu isyanlar Celali İsyanları gibi değildi. Benzerlikleri elbette vardı. Fakat bu isyanların çoğu ya azledilmiş bir beyin görevine geri getirilmesini sağlamayı hedefliyordu ya da bu beyin daha itibarlı

[266] Zinkeisen, **a.g.e**, s.61
[267] Jane Hathaway, **Osmanlı Hakimiyetinde Arap Toprakları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s.198
[268] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C: III; II. Kısım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s.148 (1)
[269] İnalcık-Quatoert, **a.g.e**, s.564 (1)

bir makama terfi ettirilmesi neticesinde meydana geliyordu.[270] Yani daha politik bir arka plana sahip isyanlardı.

Ma'noğlu Fahreddin İsyanının gerçekleştiği dönemde Osmanlı tahtında II. Osman bulunuyordu. Onun devrinde İran ile yapılan savaşların ardından M. 1620 (H. 1029) bir tehlike de İtalya'da belirdi. Sadrazam Halil Paşa komutasındaki Osmanlı donanması 1620 yazında Akdeniz seferine çıktı. [271] Halil Paşa önderliğindeki Osmanlı donanması İtalya'ya ait bir liman şehri olan Mafredonya'yı fethederek bolca ganimetle İstanbul'a döndü ve bu ganimetler (iki bin varil barut) Hotin seferine götürülerek orada kullanırdı. [272] Osmanlı'nın bu galibiyetinin Akdeniz'deki diğer güçlerin de Osmanlı'ya kinlerinin artmasına neden olduğu ve bu eksende Ma'noğlu'na verecekleri desteği etkilediği düşünülebilir.

Bilindiği üzere II. Osman çıkan bir ayaklanmanın sonucunda hazin bir şekilde katledilmiştir. Esasen ayaklanmayı başlatanların istekleri sadece Sultan II. Osman'ı Anadolu'ya gitmekten vazgeçirmek ve onun yeniçeriler ve sipahiler üzerinde baskı kurmasını önlemeye çalışmaktır.[273] Ancak isyan başladıktan sonra gelişen olaylar isyanın seyrini değiştirmiştir.

II. Osman'ın hacca gitmeyi hedeflediği söylenir ve bunun üstünde durulmaktadır. II. Osman katledilmeden önce Mehmed Ağa'yı Mısır valiliğine tayin etmiş ve Murtaza Paşa'nın Şam'da bulunmasını

[270] İnalcık-Quatoert, **a.g.e**, s.564 (1)
[271] Esra Kılıç, **Sultan II. Osman'ın Siyasi Hayatı**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011, s.32
[272] Kılıç, **a.g.e**, s.32
[273] Feridun Emecen, **İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları II**, İSAM Yayınları, Ankara 2018, s.233 (2)

sağlamıştır. [274] Bu faaliyetlerinin sebebi Ma'noğlu Fahreddin'in giderek güçlendiği bölgeyi keşfetmek olabilir. Feridun Emecen bu durumun bu dönemde Ma'noğlu Fahreddin üzerine planlanan bir askeri harekatın ilk izleri olma durumunun göz ardı edilmemesi gerektiği üzerinde durmaktadır. [275] Belki de II. Osman katledilmeseydi, Ma'noğlu Fahreddin İsyanı bu kadar güçlenip yayılmayacaktı. Ancak tarihte geriye gitmek ve olaylara müdahale etmek hiç mümkün olmadığı için bu bir varsayımdan öteye geçemez.

Sultan II. Osman'ın katlinin ardından Anadolu'da sular hiç durulmadı. Hayrullah Efendi, olayın gerçekleştiği dönemde Erzurum Beylerbeyi olan Abaza Mehmed Paşa'nın olayı işittiği vakit 40 bin asker toplayıp, Erzurum yeniçerilerini bir bahane ile katletmesine değinir.[276] İlerleyen süreçte Sivas'ta bulunan yeniçerileri de kılıçtan geçirip bütün mal ve mülklerini yağma ettirmiştir.[277]

Ancak Abaza Mehmed Paşa İsyanı'nın arka planında sadece II. Osman'ın intikamını almak mı vardı? Bu husus tartışma konusudur. Halil İnalcık, Abaza Mehmed Paşa'nın 1623 yılında Erzurum Beylerbeyliğinden azledildiğini ve Abaza Paşa'nın hareketlerinin zamanın kuvvet politikaları bakımından incelendiğinde 1622-1656 yılları arasında Osmanlı merkezi idaresi üzerine kurulmuş mutlak yeniçeri hakimiyetine karşı mücadele ettiğini belirtir. [278] Yani bu durumda intikam olgusunun biraz daha geri planda kaldığını söyleyebiliriz. Daha önceki süreçte meydana gelen Celali İsyanlarında

[274] Emecen, **a.g.e**, s.233 (2)
[275] Emecen, **a.g.e**, s.233 (2)
[276] Hayrullah Efendi, **a.g.e**, s.142
[277] Hayrullah Efendi, **a.g.e**, s.142
[278] İnalcık-Quatoert, **a.g.e**, s.550 (1)

olduğu gibi bu isyanda da Osmanlı merkezi yapısının dışına itilen Abaza Mehmed Paşa isyan etmiştir ve isyanı bu şekilde yorumlamak daha doğru bir bakış açısı olabilir. Bu dönemde başkent ve eyaletler arasındaki gerginlikler sıklıkla İstanbul yeniçerileriyle eyaletlerdeki hasımları arasında çatışmalar şeklinde devam ediyordu.[279]

Abaza Mehmed Paşa, Kethüda Cafer'i bir miktar sekbanla Sivas'a gönderecek ancak Cafer Sivas'ta başarılı olamayacak, 40 bin kişiyi yanına toplayan Abaza Mehmed Paşa Sivas'a gelecektir.[280] Abaza Mehmed Paşa'nın İsyanından Osmanlı askeri zümrelerinin hepsinin etkilenip etkilenmediği tartışma konusudur. Abdülkadir Özcan, Abaza Mehmed Paşa'nın bütün kapıkulu sınıfına mensup olanların evlerini bastığını ve mallarını yağmalayarak sekbanlarına verdiğini belirtir.[281] Ancak İsmail Hakkı Uzunçarşılı kapıkulu süvarilerinden (sipahi taifesinden) kimseye dokunmadığını belirtmektedir.[282] Abaza Mehmed Paşa bir dönem af dilemesine rağmen sözünde durmadı ve yeniçerileri öldürmeye devam etti.

Osmanlı merkezi otoritesini büyük ölçüde etkileyen Abaza Mehmed Paşa İsyanı ile Ma'noğlu Fahreddin İsyanı şu şekilde ilişkilendirilir: Belgrad'dan yazılmış olan 26 Ocak 1624 tarihli bir mektupta Ma'noğlu'nun 30 bin adamını silahlandırarak Erzurum'da isyan eden Abaza Paşa'ya yardıma gönderdiği belirtilmektedir.[283] Ma'noğlu

[279] İnalcık-Quatoert, **a.g.e**, s.550 (1)
[280] Abdülkadir Özcan, **IV. Murad; Şarkın Sultanı**, Kronik Yayınları, İstanbul, 2016, s.25
[281] Özcan, **a.g.e**, s.26
[282] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C: III; I. Kısım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s.148 (2)
[283] Gülgün Üçel- Aybet, **Avrupalı Seyyahların Gözünde Osmanlı Dünyası Ve İnsanları 1530-1699**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.268

Fahreddin Osmanlı Devleti'nin dikkatini Anadolu'nun içerisinde tutarak kendi çıkaracağı isyanın gücünü ve etkisini arttırmak istemiş olabilir. Dikkat edecek olursak Abaza Mehmed Paşa İsyanı yeniçeriler başta olmak üzeri Osmanlı askeri yapısını zayıflatmayı amaçlayan bir isyan hareketidir ve elbette bu durum Ma'noğlu'nu isyan sürecinde avantajlı bir konuma getirebilir.

Bu dönemde Anadolu'da meydana gelen tek isyan Abaza Mehmed Paşa İsyanı değildi. Güya reayanın haklarını korumak bahanesi ile ayaklanan Cennetoğlu kısa sürede Aydın ve Saruhan bölgesinde etkili oldu.[284] Sadaret kethüdası Kanlı Mehmed Paşa ve

Hüseyin Paşa'nın kuvvetleri Manisa ovasında Cennetoğlu'nun kuvvetlerini yenince bu isyan sona erdi.[285]

Bu dönemde Ortadoğu'da karışıklık içerisinde olan tek bölge de Cebel-i Lübnan bölgesi değildi. Asıl karışıklık Yemen'de yaşanıyordu ve Zeydî İmam Müeyyed, Osmanlı idaresinin zaafından yararlanarak pek çok bölgenin hakimi oldu.[286] Kevkaban'da adına para bastırarak adeta istiklalini ilan etmiş ve Yemen valisi Haydar Paşa ile Habeş valisi Aydın Paşa'yı aciz duruma düşürmüştür.[287] Bekir Subaşı'nın Bağdat bölgesinde on iki bin kişiyi bulan yerli kulları ile azeplerinin başında nüfuzlu bir kişi olarak ön plana çıkması ve kendi adamlarını çorbacı yaptırarak askeri işlere de el atması bu bölgede de huzurun olmadığının göstergesidir.[288]

---

[284] Özcan, **a.g.e**, s.29
[285] Özcan, **a.g.e**, s.29
[286] Özcan, **a.g.e**, s.81
[287] Özcan, **a.g.e**, s.81
[288] Özcan, **a.g.e**, s.29

Daha geniş bir perspektifle bakacak olursak, Ma'noğlu Fahreddin İsyanının gerçekleştiği dönem Avrupa'da Otuz yıl savaşlarının gerçekleştiği dönemdi. Avrupa 1618-1648 yılları arasında büyük savaşlar dönemine girmişti.[289] Osmanlı Devleti bu yıllarda iç karışıklıklarla boğuştuğu için gelişmelere doğrudan ilgi gösteremedi, ancak Erdel, Boğdan ve Eflak'ın bu savaşlara dahil olmasından dolayı kayıtsız da kalamadı.[290] Otuz yıl savaşlarının mezhebî bir boyutu vardı. Katolik Devletlerinin İstanbul'daki elçileri, Calvin'in Protestan mezhebinin elçileri ile mücadele içerisindeydi.[291] Otuz yıl savaşları boyunca Fransa'nın amacı Osmanlı'da Katolikliği, İngiltere ve Hollanda'nın amacı ise Protestanlığı güçlendirmek ve yaymaktı.[292] Erdel bu dönemde Protestanlığın kalesi konumundaydı.[293] Yukarı Avusturya ve Bohemya bölgesinde meydana gelen isyanların Osmanlı'yı nasıl etkileyeceği Osmanlı hükümeti nezdinde korku oluşturan bir başka hususdu.[294] Osmanlı hükümeti Doğu'da asi beylerbeyleri ve yöneticilerin isyanları, Batı'da ise mezhep savaşlarının arasında sıkışmış bir durumdaydı.

Aynı zamanda Kırım Hanlığı da bu dönemde karışıklık içerisindeydi.[295] Ukrayna Kazaklarının Karadeniz'de ve hatta Boğaz'da gerçekleştirdikleri çete faaliyetleri ve Erdel olayları Osmanlı

[289] Halil İnalcık, **Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar III: Köprülüler Devri**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2015, s.43 (2)
[290] İnalcık, **a.g.e**, s.43 (2)
[291] Özcan, **a.g.e**, s.23
[292] Özcan, **a.g.e**, s.23
[293] İnalcık, **a.g.e**, s.44 (2)
[294] Bekir Sıtkı Baykal, **Yeni Zaman'da Avrupa Tarihi**, C: II: I. Kitap, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s.40
[295] Özcan, **a.g.e**, s.21

Devleti ve Lehistan ilişkilerini etkiliyordu.[296] Kırım'da Mehmed Giray ve Şahin Giray ayaklanmalarını fırsat bilen Don Kazakları Karadeniz'in güney kıyılarına saldırıp Ereğli'yi vurdular.[297]

Sonuç olarak Ma'noğlu Fahreddin İsyanının gerçekleştiği dönem Devlet-i Aliyye'nin pek çok sorunla boğuştuğu bir dönemdi. Elbette Celali İsyanlarının oluşturduğu krizin etkilerinin hâlâ var olmasının yanında, bu dönemde sadece ekonomik ve sosyal bakımdan olduğu gibi diplomatik ve siyasi anlamda da bunalmış bir Osmanlı karşımıza çıkmaktadır. Ma'noğlu Fahreddin İsyanı böyle bir bunalımın içerisinde filizlendiği için bu kadar güçlenecek ve etki alanını genişletecektir.

c-) Ma'noğlu Fahreddin İsyanı

Ma'noğlu Fahreddin'in iki farklı isyancı kimliği olduğu düşünülebilir ve bu bölümde Ma'noğlu Fahreddin İsyanını bu eksende değerlendirilecektir. Böyle bir ayrım yapılmasının sebebi şudur: Ma'noğlu Fahreddin ilk başlarda Celali isyancısı Canbuladoğlu Ali Paşa'nın müttefikidir. Bu dönem onun bir isyancı olarak ilk kez tarih sahnesine çıkışıdır. Fakat bu dönemde müttefik bir isyancıdır. Osmanlı Devleti Canbuladoğlu Ali Paşa'nın İsyanını etkisiz hale getirdiğinde II. Fahreddin önemli bir müttefikini kaybederek tek başına kalmış ve bu durumun onun isyancı kimliğine elbette bir yansıması olmuştur. Artık isyanın yöneticisidir ve daha güçlü kararlar alabilir.

Ma'noğlu ailesi ile Canbulad ailesi arasındaki ilişkiler Canbuladoğlu Ali Paşa döneminin öncesine dayanmaktadır. Ma'noğlu Fahreddin,

[296] Özcan, **a.g.e**, s.21
[297] Özcan, **a.g.e**, s.21

Canbuladoğlu Hüseyin Paşa'nın Halep Beylerbeyi olmasını engellemeye çalışmıştır.[298] Bu durumda Canbuladoğlu Ali Paşa ön plana çıkmadan önce Ma'noğlu Fahreddin ile olan ilişkilerin dostane olmadığını söyleyebiliriz.

Canbuladoğlu Ali Paşa, iktidarının güçlenmeye başladığı dönemde, önemli idarecilerden Seyfoğlu Yusuf'un gücünü tümden yok etmek için Ma'noğlu Fahreddine destek vermeyi amaçlamıştır.[299] Gerçekten bölgesel bir güç oluşturabilmek için Canbuladoğlu Ali Paşa'nın Suriye'deki yerel emirler ve Anadolu'nun ileri gelen bazı Celali önderlerinin desteğini almayı düşünmesi akla yatkındır.

[298] Hüseyin Demirtaş, **Celali İsyanları Ve Canbuladoğlu Ali İsyanının Karşılaştırılması**, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, 2018, s.64

[299] Süleyman Duman, **Celali İsyanları Örneğinde Canbuladoğlu Ali Paşa İsyanı**, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay 2011, s.63

Toskana Dükası I. Ferdinand, Halep'in zengin getirilerinden faydalanmak için ilk dönemlerde Canbuladoğlu Ali Paşa'yı desteklemiştir. [300] Osmanlı Devleti'nin Canbuladoğlu'nun hakimiyetine son vermesinden sonra Toscana Dükalığı ve Batılı devletler Ma'noğlu Fahreddin'e yönelecektir.

Canbuladoğlu Ali Paşa, Lübnan Emiri Ma'noğlu Fahreddin ile birleşerek 1606 yılında Seyfoğlu Yusuf üzerine hareket ederek Şam'ı kuşattı ve iki müttefik Hüsnü'l Ekrad kalesine sığınan Seyfoğlu Yusuf'un peşine düştü.[301] Seyfoğlu Yusuf kalede çember içine alınınca anlaşma talep etti ve isteği kabul edildi. [302] Bu barış sürecinde Canbuladoğlu ve Seyfoğlu Yusuf arasında bir akrabalık ilişkisi kurulması bahsi açıldığında Ma'noğlu Fahreddin bu yakınlaşmaya karşı çıktı ve Canbuladoğlu'nu onunla olan ilişkisini kesmekle tehdit etti. [303] Bu durum karşısında Canbuladoğlu Ali, Seyfoğlu Yusuf'un kızını istemeyerek geri gönderdi ve Fahreddin kızını Canbuladoğlu'na vererek sorun tatlıya bağlandı.

Canbuladoğlu Ali ve Ma'noğlu Fahreddin, bölgeyi birleştirmek amacıyla birlikte güneye doğru yürüyüşe geçtiler.[304] Seyfoğlu Yusuf ile anlaşma sağlanınca üç emir Suriye'nin tümüne hâkim olmuştu.

Oruç Ovası Savaşı'nda Osmanlı hükümetinden darbe yenilmesi sonucunda ortaklıklar bozuldu ve dağılmaya başladılar. Bu eksende Oruç Ovası Savaşı'nın eşkiyalar arasındaki birliği bozan bir etki oluşturduğunu söyleyebiliriz. William Griswold, Seyfoğlu Yusuf'un

[300] Duman, **a.g.e**, s.64
[301] Duman, **a.g.e**, s.65
[302] Duman, **a.g.e**, s.65
[303] Duman, **a.g.e**, s.65
[304] Griswold, , s.91

savaşa katılmamış gibi göründüğünü, Ma'noğlu Fahreddin'in ise, büyük olasılıkla bu eylemlerden kendini uzak tuttuğunu belirtiyor.[305]

Ancak İsmail Hami Danişmend'in verdiği bilgiler ışığında 1607 yılında gerçekleşen Oruç Ovası Savaşı'nda Ma'noğlu Fahreddin ile Canbuladoğlu Ali'nin birliklerinin beraber savaştıklarını söyleyebiliriz. [306] Oruç Ovası Savaşı'nda Canbuladoğlu ağır bir yenilgiye uğrayınca, Anadolu'ya geldi, padişahın affını rica etti ve bunun üzerine Temeşvar Beylerbeyliği kendisine verildi. Bu durumda Ma'noğlu Fahreddin Ortadoğu'da kaldığı için iki müttefik birbirinden uzak kaldı. İlerleyen süreçte Canbuladoğlu Ali Paşa Osmanlı idaresi tarafından öldürüldü ve Fahreddin ödediği rüşvet sayesinde iktidarda kalmayı başardı.[307]

Oruç Ovası zaferinden sonra Halep'in güneyi eskiden olduğu gibi böl-yönet yöntemiyle yönetilecek; Seyfoğlu Yusuf ve Ma'noğlu Fahreddin gibi yerel emirler vergilerini verip barışı bozmadıkça Osmanlı iç işlerine karışmayacaktı.[308] Buraya kadar gerçekleşen süreç Ma'noğlu Fahreddin İsyanının ilk evresidir. Ma'noğlu Fahreddin bu süreçte fazla sivrilmeyen, biraz geri planda olan fakat etkin rol oynayan bir isyancı müttefik profili oluşturmuştur. Ancak Oruç Ovası Savaşı önemli bir kırılma noktasıdır. Ma'noğlu Fahreddin kısa bir süre sonra bir müttefik olarak değil, bizzat isyanın başında bir isyancı olacaktır. Ma'noğlu Fahreddin affedilmesinin ertesi günü Toskanalılar ile görüşmeye

---

[305] Griswold. **a.g.e**, s.117

[306] İsmail Hami Danişmend**, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C: III, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972, s.249

[307] Traboulsi, **a.g.e**, s.6

[308] Duman**, a.g.e**, s.93

a.g.e

başlamış ve Canbuladoğlu'nun kafasında oluşturduğu devletten bağımsız yapı artık onun kafasında oluşmaya başlamıştır.[309] İlerleyen süreçte daha organize ve planlı bir isyancıya dönüşmüştür. Ma'noğlu Fahreddin İsyanının ilk aşaması bu şekilde son bulmuştur.

Ma'noğlu Fahreddin İsyanının ikinci aşamasında ise Fahreddin planladığı isyanı gerekli kararlılıkla yürütebilmek için şahsen Avrupa'ya gitmeye ve iyi ilişkiler içerisinde olduğu dostu Toscana Grandükü aracılığıyla Hristiyan Devletlerden bizzat yardım istemeye karar verir.[310] 1611 yılında Maruni piskopos Jirjis'i Toskana ile görüşmesi için gönderdi.[311] Ma'noğlu Fahreddin siyasi, ekonomik ve askeri emellerine ulaşmak için ittifak temelli ve sıkı çalışma ile karakterize edilen bir dış politika izlemeyi hedeflemektedir.[312][313]

Fransız konsolosları başta olmak üzere Fahreddin'i destekleyenler onun Avrupa'ya gelmesine rıza gösterir ve yolculuğu için gerekli olan gemileri bu şekilde kiralar.[314] Ancak Fahreddin

Avrupa'ya gitmek için tam gemiye bineceği sırada Osmanlı donanması Sayda ve Akka limanlarına demirler ve sahili ablukaya alır.[315] Ottovio di Aragona emrindeki Napoli filosunun Sakız Adası'nda bekleyen 12 Osmanlı kadırgasına saldırması Fahreddin'in işine yarar ve bu sayede gidebilir.[316] Eğer bu destek olmasaydı planladığı isyan ilk başlarda

[309] Duman, **a.g.e**, s.94
[310] Zinkeisen, **a.g.e**, s.62
[311] Traboulsi, **a.g.e**, syf.6
[312] Esra Şerif Cican-Abdul Hüseyin Mutlak, **Siyasetu El Emir Fahreddin Es-Sani Tucah Ed-Duvali El-Evrubiyye**, Mecelletu'l-Turas El-ilmi El-Arabi, issue:2, Bağdat,
[313] , s.129
[314] Zinkeisen, **a.g.e**, s.62
[315] Zinkeisen, **a.g.e**, s.62
[316] Zinkeisen, **a.g.e**, s.62

etkisiz hale getirilebilirdi. Ma'noğlu Fahreddin donanma gücü olarak bu dönemde çok zayıftı. Zaten gemileri kendi gemileri değil kiraydı. Fahreddin 15 Eylül 1613 tarihinde üç gemi ile birlikte denize açılır ve bu küçük filo Kasım ayının başlarında Livorno limanına gelir.[317]

[317] Zinkeisen, , s.63
a.g.e

II. Kosimo (Toscana Grandükası) II. Fahreddin'i onurlandırarak karşılar. Fakat onun kafasındaki büyük isyan teşebbüsünün gerçekleşebilmesi için diğer devletlerle de (bilhassa Papa ve İspanya Kralı) anlaşmaya varması gerektiğini düşünüyordu.[318] II. Kosimo bu dönemde isyan meselesine temkinli bakıyordu ve müttefik olmadan önce ülkenin genel durumu hakkında bilgi toplamak istiyordu. Böylece herhangi bir anlaşma durumunda kazanacaklarını ve kaybedeceklerini rahat bir şekilde analiz etmek istiyordu. Bu sebeple başta mühendisler olmak üzere uzmanlardan oluşan Cavaliere Carlo Macinghi riyasetinde bir komisyonu ülkenin durumu hakkında bilgi toplamak üzere 1613 yılında bir Fransız gemisi ile Suriye'ye gitmesi için görevlendirdi.[319]

Bu arada Fahreddin'in ülkeyi terk etmesinin ardından ülkesinde oluşan otorite boşluğu dengeleri değiştirmeye başladı. Şam Beylerbeyi Hafız Ahmed Paşa 40 bin kişilik askeri ile ülkeye akın etti ve bu sırada Lübnan bölgesinde Fahreddin'in yandaşları, ellerindeki askeri kuvvetler ile güçlü dağ kalelerine çekildi.[320] Aynı zamanda Osmanlı merkezi otoritesi 1614 yılında Güney Lübnan ve Kuzey Filistin bölgesini yönetmek amacıyla Fahreddin'in özerk yönetim yeteneğini tehdit etmek için Sayda vilayetini kurdu.[321] Zinkeisen, bu dönemde Fahreddin'in annesinin hakimiyeti ele almayı amaçlayan politikalarının önemli olduğunu ve bu ileri görüşlü hakimenin, Suriye'de istenen hedeflere ulaşabilmek için İstanbul'da kimlerin harekete geçirilmesi gerektiğini bildiğini belirtir.[322] Zira bu dönemde

[318] Zinkeisen, **a.g.e**, s.63
[319] Zinkeisen, **a.g.e**, s.64
[320] Zinkeisen, **a.g.e**, s.64
[321] Hathaway, **a.g.e**, s.91
[322] Zinkeisen, , s.65
a.g.e

veziriazam Nasuh Paşa başta olmak üzere pek çok vezir uygun hediyeler ile kandırılmaya çalışılmıştır.[323] Fahreddin'in annesinin bu dönemde uyguladığı bu diplomasinin isyanın güçlenmesinde etkin rol oynadığı söylenebilir.

Fahreddin beş yılını Toskana'nın limanı Livorno ile İspanyol Habsburg mülkünün parçası olan Sicilya adasında bulunan Messina kentinde geçirdi [324] Fahreddin buradayken zamanını ziyafetler, karnavallar, eğlenceler ile geçirdi. Bu süreçte II. Kosimo'nun Suriye'ye gönderdiği komisyon 1614 yılında Floransa'ya geri döndü. [325] Fahreddin açısından olumlu bilgiler sundular. Bölgeyi çok iyi ekilmiş, ovalarını ve tepelerini oldukça verimli buldular. [326] Bölgede doğal olarak tarımdan önemli miktarda kâr elde edilebiliyordu. Özellikle pamuk, ipek ve zeytin açısından verimli ve hasat getiren araziler büyük miktarda gelir sağlıyordu.[327] Grandük bu eksende bir plan oluşturdu. Planı önce Tire limanını daha sonra sırasıyla diğer liman şehirlerini (Sayda'yı, Akka'yı ve Beyrut'u) ele geçirmekti.[328] Elbette Ma'noğlu Fahreddin'e yapılacak olan yardım bu planın temelindeydi çünkü gerçek anlamda onun desteğine ihtiyaç duyulacaktır. Ma'noğlu Fahreddin'e silah, barut ve diğer gerekli tüm ekipmanlar sağlanır.[329]

Bu sırada güçlü bir devlet adamı olan Nasuh Paşa'nın ölümü Fahreddin'in nefes almasını sağladı ve ülkesine dönme imkanı

---

[323] Zinkeisen, **a.g.e**, s.65
[324] Hathaway, **a.g.e**, s.90
[325] Zinkeisen, **a.g.e**, s.65
[326] Zinkeisen, **a.g.e**, s.66
[327] Zinkeisen, **a.g.e**, s.66
[328] Zinkeisen, **a.g.e**, s.67
[329] Cican-Mutlak, **a.g.e**, s.136
a.g.e

bulduğunu düşündü.[330] Ancak 1615 yılının başlarında, Babıâli'nin Katalonya, Sicilya ve hatta Malta'ya karşı darbe yapmak üzere olduğu söylentisi onun geri dönüşünü kısa süreli olarak gecikmiştir. Geri dönmek için uygun zamanı beklemenin doğru hamle olacağını düşünmeye başlamıştır.

Bu arada Fahreddin'in adı Avrupa'da gittikçe yayılıyordu. Ossuna Dükü Fahreddin'i Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik amaçları için kullanabileceğini düşünmeye başlamıştı, aynı zamanda İspanya Kralı II. Felipe, Fahreddin'e ülkesini genişletmek için yardım etmeye karar vermişti.[331] Bu dönemde II. Fahreddin'in Malta ile olan ilişkileri de olumluydu. [332] Avrupalı devletlerin II. Fahreddin ile bu kadar ilgilenmesinin arka planında kendisini Lorraine Hanedanına mensup olarak, Toskana Dükalarına akraba olarak göstermesi ve Papa V. Paul ile görüşmek için Roma'ya gitmesi önemli bir etken oluşturmuş olabilir.[333] Ancak bu eğlenceli seyahatin elbet bir sonu olmalıydı.
Fahreddin 1618 yılında kendisini Beyrut'a götürecek olan İspanyol gemileri ile beş yıl uzakta kaldığı vatanına geri döndü.[334] Avrupa'dan dönüşünde ayak bastığı limanın Akka limanı olması II. Fahreddin'in bu dönemde Filistin bölgesinde genişleme politikasının önemli bir kanıtıdır.[335] Fahreddin'in Filistin bölgesinde genişleme politikası ile bölgenin mezhebî yapısından yararlanmaktan ziyade daha çok ülkedeki iki parti arası çatışmalardan (Kaysî-Yemenî) ve bu çatışmaların

[330] Emecen, , s.81 (1)
[331] Zinkeisen, **a.g.e**, s.68
[332] Cican-Mutlak, **a.g.e**, s.142
[333] Emecen, **a.g.e**, s.81 (1)
[334] Zinkeisen, **a.g.e**, s.68
[335] Usame Muhammed Ebu Nahıl, **Alakad'ül Fahreddin El-Ma'ni Es-Sani biz za'mati El-Filitiniyye ve Mevkif ed -Devletu'l Osmaniyye Minhu**, Bahreyn University, Human and Social Sciences, issues:16/17: 2009, s.21

oluşturacağı merkezi otorite boşluğundan yararlanmayı amaçladığı söylenebilir.[336] Lübnan ve Filistin bölgesindeki çatışmalar Kaysîler ve Yemenîler arasında bölünmüş yerel güçlerin genişlemeci hırslarını

[336] Nahıl, **a.g.e**, s.21
a.g.e

merkeze alan bir rekabet halinde bulunuyordu.[337] Fahreddin'in bu rekabeti kendi lehine çevirmeyi amaçlaması normaldir. Ülkesine geri döndükten sonra Lübnan dağlarının kontrolünü sağladı ve kaybettiği toprakları yeniden kazandı.[338]

1622 yılında Osmanlı Devleti'nin iç siyasetinin gerçek anlamda bir kaosa dönüşmesi (II. Osman'ın katledilmesi ve ardından gelen karışıklıklar) Fahreddin'in daha da cesaretlenmesine neden oldu.
Fahreddin gerçek anlamda örgütlenmiş bir ordu oluşturdu. Fahreddin'in ordusu üç bölümden oluşuyordu: ulusal ordu, paralı askerler ordusu ve müttefikler ordusudur.[339]

Özellikle ulusal ordunun içerisinde karışık etnisitel bir yapının olduğu söylenebilir. Ulusal ordu Dürzi, Maruni, Sünni, Şii, Ortodoks ve Katolik pek çok dînî grubu içinde barındırıyordu.[340] Paralı askerler ordusunun görevi sınırların ve güvenliğin korunmasıydı ve müttefik ordusuna gelince bu ordu Fahreddin'in müttefiklerinin komşu illerde oluşturdukları ordulardır.[341] Fahreddin'in ordusunun askeri teşkilatı içerisinde piyadeler, süvariler ve topçu birlikleri olmak üzere üç tür askeri birim bulunmaktadır.[342] Piyadeler ordunun büyük çoğunluğunu oluşturuyordu, süvariler şövalye tarzı ağır giysiler giyen atlı birliklerdi.[343] Ma'noğlu Fahreddin bu askeri birimlerle özel olarak ilgileniyordu, özellikle topçu birliklerine silah alımıyla çok ilgilendi ve

[337] Nahıl, **a.g.e**, s.11
[338] Traboulsi, **a.g.e**, s.7
[339] İbrahim Ahmed El Şiyab, **Ceyşü'l-imere fi Ahdi Fahreddin el-Ma'ni es-Sani**, Ürdün University, Human and Social Sciences, Vol:38, ıssue:2, 2011, s.526
[340] Şiyab, **a.g.e**, s.526
[341] Şiyab, **a.g.e**, s.527
[342] Şiyab, **a.g.e**, s.528
[343] Şiyab, **a.g.e**, s.528

Avrupa'dan uzmanlar getirdi.[344]

1623 yılında 30 bin kişilik bir orduya sahip olan II. Fahreddin Şam'ın tamamını işgal etti.[345] Fahreddin'in isyanı gittikçe güçlenerek bir çığ gibi büyüyordu. 1625 yılında Trablusşam önlerine kadar geldi, burada ani bir baskın düzenledi, bölgenin bir kısmını ateşe verdi ve birçok insanı köle olarak yanında götürdü.[346] 1626 yılında bir kez daha Şam'ı tehdit etti ve 1627 yılında Antakya'nın büyük bir bölümünü talan etti.[347] Bu dönemde oğlu Hüseyin'i Trablus bölgesine gönderdi ve kendisi de Nablus ve Aclûn bölgesinde hakimiyet oluşturdu.[348] II. Fahreddin bu hareketleri sırasında iyi bir diplomasi izleyerek Osmanlı hükümet merkezini dikkatle takip ediyor ve duruma göre siyasetini ayarlıyordu.

Bu arada Avrupalı devletlerle olan ilişkileri devam ediyordu. Örneğin II. Fahreddin ülkesine döndükten sonra Fransa Kralı (XIII. Louise) onu ülkesini ziyaret etmeye davet etti, ama Fahreddin bu teklifi reddetti.[349] Yine de kendi ülkesinde Batılıların gözüne girmek için faaliyetlerine devam etti. Câmileri kiliseye çevirdi, Toskana Dükası ve Malta şövalyeleriyle irtibat kurarak sahilleri korsan gemilerine yağmalattı.[350] Avrupalı Devletlerle sıkı ilişkiler kurmaya devam ettiği gibi, 1631 yılına doğru hakimiyeti altındaki yerleri hemen hemen Anadolu'ya doğru uzattı.[351] Yani artık Osmanlı Devleti'ni gerçek anlamda tehdit

[344] Şiyab, **a.g.e**, s.528
[345] Zinkeisen, **a.g.e**, s.69
[346] Zinkeisen, **a.g.e**, s.70
[347] Zinkeisen, **a.g.e**, s.70
[348] Emecen, **a.g.e**, s.81 (1)
[349] Cican-Mutlak, **a.g.e**, s.141
[350] Emecen, **a.g.e**, s.81 (1)
[351] Emecen, **a.g.e**, s.81 (1)

etmeye başladı. Fahreddin istiklal uğruna çalışmalarına hız kesmeden devam ediyordu. Bu dönemde Tedmür'den Safed'e kadar uzanan bölgede hüküm sürüyordu.[352]

Bu dönemde II. Fahreddin Batı'dan ve özellikle Papa'dan daha fazla destek bekliyordu. Ancak Papa VIII. Urban aceleci bir tavır içerisinde olmak istemiyordu ve öncelikle ülkenin içinde bulunduğu şartlar hakkında, bilgi edinmeyi amaçlıyordu.[353] Bu sebeple II. Kosimo gibi o da Suriye'ye uzmanlardan oluşan bir komisyon göndermek niyetindeydi, ancak bu komisyon hiçbir şekilde Vatikan adına konuşamayacaktı.[354] Floransa ile ilişkiler daha diplomatik bir seviyeye ulaşmıştı. II. Fahreddin Floransa tüccarlarının o güne kadar Fransa konsolosu tarafından temsil edildikleri Sayda kentine kendi konsoloslarını göndermelerine izin verdi ve ilk konsolos çok itibarlı bir soylu olan Kaptan Francesco de Verazzano seçildi.[355]

Fahreddin Floransalılara orduda görev vermedi. Genelde onlara barışçıl görevler verdi. Dindar bir kadın olan dul Grandüşes Kristina'nın ricası üzerine Kudüs'te bulunan kutsal mezar bekçilerini büyük bir başarı ile himayesi altına aldı.[356] Osmanlı Devleti bu isyancının hareketlerinden artık gerçek anlamda rahatsız olmaya başlamıştı. Artık bu âsiye haddini bildirmek önemli bir zorunluluk haline gelmişti. II. Fahreddin 1620'li yılların sonlarında, Yafa ve İskenderiye hariç, Suriye kıyısındaki önemli limanları kontrol etti.[357]

---

[352] Gustave Edmund Von Grunebaum, **İslamiyet; Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu'ndan Günümüze Kadar**, C: III, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993, s.1897

[353] Zinkeisen, **a.g.e**, s.71

[354] Zinkeisen, **a.g.e**, s.71

[355] Zinkeisen, **a.g.e**, s.72

[356] Zinkeisen, **a.g.e**, s.73

[357] Alessandro Olsaretti, "Political Dynamics in the Rise of Fakhr al-Din 1590-1633:

Fahreddin'in bu dönemdeki yükselişi sadece Habsburg ve Osmanlı'nın zayıflamasının bir yan ürünü değildi, Toskana'nın bu dönemdeki deniz faaliyetleri de önemli bir rol oynadı.[358]

d-) Ma'noğlu Fahreddin İsyanının Sonuçlanması

Osmanlı Devleti artık bu isyana gerçek anlamda müdahale edilmesi gerektiğine kanaat getirdi. Daha önce II. Osman meseleye müdahale etmek istemiş fakat Dilaver Paşa tarafından engellenmiştir.[359] Ancak IV. Murad artık yıllardır Devlet-i Aliyye için sorun oluşturan bu Dürzi'nin hakkından gelmeyi amaç edinmişti. Daha 1631 yılı bitmeden Osmanlı kuvvetleri ile emirin birlikleri arasında şiddetli çatışmalar çıkmaya başladı. 1631 yılının Aralık ayının ilk günlerinde Trablusşam, Halep ve Şam arasındaki Rodos Şövalyelerinin eski bir kalesi olan Monte Ferrante kalesinde karşı karşıya geldiler. [360] Ma'noğlu Fahreddin'in "Aslan" lakabını kazanan kardeşi Yunus'un emri altındaki Dürzi süvarilerinin hücumu Osmanlı'nın mağlubiyetini belirledi.[361] Osmanlı bu savaşta mağlup olmasına rağmen Fahreddin ciddi bir başarı elde edemedi, bunun sebebi artık Batılı devletlerden destek gelmemesi olabilir.

1632 yılında Fahreddin gücünün en önemli etkenlerinden birini kaybetti. Fahreddin bu yıl tek bir parça toprak bile kazanamadı ve

---

Crusade, Trade and State Formation along the Levantine Coast", **The International History Review**, Vol.30, No:4 (December, 2008), pp.709-740

[358] Olsaretti, **a.g.e**, s.711

[359] Emecen, **a.g.e**, s.81 (1)

[360] Zinkeisen, **a.g.e**, s.75

[361] Zinkeisen, **a.g.e**, s.75

hiçbir şeyh ve emir onun himayesine girmeye razı olmadı.[362] Aynı yıl Şam'a giden Küçük Ahmed Paşa'nın kethüdası İbrahim Bey'e bir miktar kuvvet sevk edildi ve Fahreddin ile yapılan çarpışmada Kethüda İbrahim mağlup oldu.[363] Ancak ilerleyen süreçte emrindeki 12 bin kişilik tüfenkendaz kuvvetiyle yaptıkları muharebeyi Osmanlı ordusu kazandı.[364]

Küçük Ahmed Paşa, Fahreddin'in oğlu Ali kumandasındaki kuvvetleri Safed yakınlarında mağlup etti ve mücadele sırasında Ali maktul düştü.[365] Ali'nin sabırsızlığı ve hırsı gerçek anlamda başına bela oldu. Muharebe sırasında Dürziler dağıldı. İsyanın en önemli kişilerinden Yunus da Ali ile aynı akıbete uğradı ve bu mücadelede sadece Fahreddin'in oğlu Hüseyin sağ kurtulabildi.

Fahreddin bu dönemde kişisel ve duygusal anlamda da önemli kayıplar verdi. 1633 yılında yaşlı annesinin ölümüyle en sadık danışmanlarından birini kaybetti.[366] Toskana ile ilişkileri gevşek bir hale gelmişti ve tam da ihtiyacı olduğu bir anda kendisine hiç yardım gelmedi.[367] Fahreddin yavaş yavaş yalnız kalmaya başladı ve bu durum onun için sonun başlangıcıydı.

Osmanlı Devleti hem karadan hem denizden II. Fahreddin'i sıkıştırmaya başladı. 40 büyük ve küçük gemiden oluşan Kapudan Bostancı Cafer Paşa Suriye sahillerine geldi.[368] Bu isyanın kaderi için

---

[362] Zinkeisen, **a.g.e**, s.76
[363] Mustafa Cezar, **Mufassal Osmanlı Tarihi Resimli Haritalı**, C: IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s.1897
[364] Cezar, **a.g.e**, s.1897
[365] Emecen, **a.g.e**, s.81 (1)
[366] Zinkeisen, **a.g.e**, s.76
[367] Zinkeisen, **a.g.e**, s.76
[368] Zinkeisen, **a.g.e**, s.77

önemli bir hamleydi çünkü Fahreddin'in donanması olmadığı için direnmesi mümkün değildi.

Fahreddin ağır bir darbe yedi ve hiçbir şeye cesaret edemez hale geldi. 1634 yılında Kapudan Paşa donanması ile bir kez daha Suriye sahillerine geldiğinde belki bir şeyleri kurtarabilmek adına padişaha mutlak suretle boyun eğmeyi düşündü.[369] Ancak Kapudan Paşa'ya ölü ya da diri onu İstanbul'a getirme emri verilmişti.[370] Bu sebeple teklifi kabul edilemezdi. Denizden ve karadan kıstırılmış olan Fahreddin kaçarak Cizzin'in bir bölgesine çekildi.[371]

Bu bölgede bir mağaraya sığındı ve sığındığı bu sarp mağaraya ulaşmak mümkün değildi. Mağara'nın üstüne isabet eden kayalığın üzerine odunlar atılıp ateşlendi, taşlar yanarak gevşeyince üzerine sirke döküldü, taşlar daha da gevşedi ve taşları kırmak kolaylaştı. [372] Hammer, kullanılan bu yöntemin General Hannibal'ın kullandığı bir yöntem olduğunu belirtir. [373] Fahreddin mecburen teslim olmak zorunda kaldı. İsyanın bastırılmasında önemli etkisi olan Küçük Ahmed Paşa Fahreddin'i iki oğlu ile birlikte (Mesud ve Hüseyin) İstanbul'a gönderdi.[374] Fahreddin İstanbul'a getirildikten sonra yeğeni Melhem -kardeşi Yunus'un oğlu- Ma'noğulları'nın intikamını almak

[369] Zinkeisen, **a.g.e**, s.79
[370] Zinkeisen, **a.g.e**, s.79
[371] Emecen, **a.g.e**, s.81 (1)
[372] Cezar, **a.g.e**, s.1897
[373] Joseph Von Hammer, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C: V, İkra Okusan Yayınları, İstanbul, 1990, s.173
[374] Zuhuri Danışman, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, C: IX, Yeni Matbaa Yayınları, İstanbul, 1965, s.163

için yeni bir ayaklanma başlattı.[375] Fakat bu isyan çok büyük bir etki oluşturmadı.

Ma'noğlu Fahreddin, 13 Nisan 1635 tarihinde nihai akıbetine uğradı ve kesilen başı üç gün boyunca "Bu, âsî Fahreddin'in başıdır" yazısıyla sarayın önünde ibret olsun diye gösterildi.[376] İstanbul'da idam edildiğinde 63 yaşındaydı ve kendisiyle birlikte biri hariç bütün oğulları ölmüştü.[377] Ölmeyen tek oğlu Hüseyin'dir. Saraya alınıp, terbiye edilmiştir. Kalan ömrü boyunca Devlet-i Aliyye'ye hizmet etmiştir. Sır Katipliği, Hazine-i Hümayun Kethüdalığı, Kapıcıbaşılık, Hindistan elçiliği yapmış ve "Temyiz" isminde bir eser kaleme almıştır.

Polonyalı Simeon'un Fahreddin'in ölümü ile ilgili daha farklı ve diğer kaynaklarla çelişen bilgiler verdiğini aktarmalıyız. II. Fahreddin'in Roma'ya giderek orada öldüğünü ve kendisinden sonra oğlunun daha cesur bir adam olarak ortaya çıktığını belirtmiştir.[378] Ancak bu bilgiler Polonyalı'nın seyahatnamesi dışında hiçbir yerde geçmemektedir.

Suriye vilayetleri üzerinde Fahreddin'in ölümünden sonra nihai olarak hakimiyet oluşturuldu. Örneğin Şam bölgesinde Azm'lar olarak bilinen yerel bir aile, vilayeti 1700'lerin başlarından itibaren denetimi altına almayı başardı.[379] Böylece yıllarca sürerek Osmanlı merkezi otoritesini ciddi bir şekilde sarsan bu isyan son buldu.

---

[375] Zinkeisen, **a.g.e**, s.80

[376] Zinkeisen, **a.g.e**, s.80

[377] Yılmaz Öztuna, **Sultan Genç Osman Ve Sultan IV. Murad; Radikal Islahatçı Ve Kardeşi Asrın En Büyük Askeri**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008, s.141

[378] Polonyalı Simeon, **Polonyalı Bir Seyyahın Gözünden 16. Asır Türkiyesi**, Kesit Yayınları, İstanbul 2007, s.181

[379] Suraiya Faroqhi, **Osmanlı İmparatorluğu Ve Etrafındaki Dünya**, Kitap Yayınevi,

Fahreddin'in hakimiyet kurduğu dönemdeki en büyük başarısı Lübnan ipeğinin dış ülkelere olan ihracatının artmasıdır.[380] Örneğin 1631 yılında Floransa'ya 45 balya ipek gönderilmiş ve kardinal de bir balyasını alarak kalanlarını satmıştır.[381] Bu ticaretten elde edilen gelirler Fahreddin ve üç oğlu adına Monte de Pieta bankasına yatırılmıştır.[382] II. Fahreddin'in emirliği döneminde İspanya, Fransa, Toskana, Venedik ve Cenova gemileri Lübnan bölgesine mal getirmiştir.[383]

Sonuç olarak Ma'noğlu Fahreddin İsyanı, Celali İsyanlarının ardından gelen süreçte siyasi ve sosyo-ekonomik bunalımın devam etmesiyle doğru orantılı olarak patlak vermiş ve çığ misali büyümüştür. İsyan süreci boyunca II. Fahreddin'in sürekli ittifak arayışı içerisinde bulunması göz önüne alındığında diplomatik açıdan planlanmış bir isyan olduğunu söyleyebiliriz. Bölgesel anlamda Akdeniz ticaretini doğrudan etkileyen bir bölgede patlak vermesi Batılı Devletlerin dikkatini çekecek ölçüde önemlidir. İsyanın en önemli boyutu Celali İsyancılarından Canbuladoğlu Ali Paşa örneğinde görüldüğü gibi Osmanlı Devleti'nden bağımsız bir devlet yapılanması oluşturmak amacıyla isyan edilmesidir. Ancak bu bağımsız devlet yapılanması için gerekli olan araçları isyanın başlarında elinde tutmakta olan Fahreddin ilerleyen süreçte kaybedecek ve isyan son bulacaktır.

İstanbul 2010, s.120

[380] Traboulsi, **a.g.e**, s.8

[381] Traboulsi, **a.g.e**, s.8

[382] Traboulsi, **a.g.e**, s.8

[383] Hafez Chehab, "Reconstructing the Medici Portrait of Fakhr al-Din al-Ma'ani", **Muqarnas**, Vol.11 (1994), pp.117-124

III.BÖLÜM

CELALÎ İSYANLARI VE MA'NOĞLU FAHREDDİN İSYANININ KARŞILAŞTIRILMASI

Celalî İsyanları ve Ma'noğlu Fahreddin İsyanının gerçekleştiği dönemin şartları ve yapısı göz önüne alındığında isyanlar arasındaki benzerlikler ve farklılıklar dikkat çeker. Bu sebeple tezimin bu bölümünde isyanları ilk iki bölümde verdiğim bilgiler ekseninde yorumlayarak benzerlikleri ve farklılıkları karşılaştırmayı amaçlıyorum.

a-) Celalî İsyanları Ve Ma'noğlu Fahreddin İsyanı Arasındaki Benzerlikler:

İsyanlar arasındaki benzerlikleri incelemeye isyanların kökenine bakarak başlamak isterim. İki isyanın kökeninde de tetikleyici bir isyan etkili olmuştur. Celalî İsyanlarının kökeninde bulunan kıvılcım Bozoklu Celal İsyanı, Ma'noğlu Fahreddin İsyanının kökeninde bulunan kıvılcım ise Celâlî İsyanlarından Canbuladoğlu Ali Paşa İsyanıdır. Bu durum incelediğimiz isyanların belli bir altyapıya sahip isyanlar olduklarını ispatlar. İsyan süreci içerisinde Bozoklu Celal İsyanı ve Ma'noğlu Fahreddin İsyanının gerçekleştiği bölge çok önemlidir. Bozoklu Celal İsyanının gerçekleştiği bölgenin halkı dindar olup işsiz kimselerdir ve isyan sırasında bu durumun önemli ölçüde etkisi olmuştur. Aynı şekilde Ma'noğlu Fahreddin İsyanının gerçekleştiği topraklar verimli olup, ayrıca önemli bir ticaret merkezi ve kozmopolit bir yapıdadır. Daha önceki süreçte meydana gelen Şeyh Bedreddin hareketi sırasında isyanın yaşandığı bölgenin toplumsal

yapısının bu isyan üzerinde oluşturduğu etkiden bahsetmiştik. Bu isyanlarda da benzer bir durum söz konusudur.

Bozoklu Celal İsyanı "Celalî" ismini gelecek yüzyıllara miras bırakmıştır. Yıllar sonra Karayazıcı, Celalîleri bir isyan teşebbüsü için toplamayı başaracaktır. Karayazıcı İsyanına katılanlar göz önüne alındığında isyanı "çok başlı ejder" olarak tanımlayabiliriz. İsyan pek çok grubu (çiftçiler, göçebeler, küçük beyler (feodaller), asker kaçakları) içerisinde barındırıyordu. Aynı şekilde ilerleyen süreçte bir başka Celalî lideri olarak ortaya çıkacak Canbuladoğlu Ali Paşa İsyanı için bir ordu oluşturmuştur. Söz konusu olan Türk, Kürt ve Arap kökenli otuz beş bin kişiden oluşan bir ordudur. Canbuladoğlu Ali Paşa'nın izinden gidecek olan Ma'noğlu Fahreddin de benzer şekilde kendisine bir ordu tesis edecektir. Ma'noğlu Fahreddin'in İsyanı, yapısı bakımından Canbuladoğlu Ali Paşa İsyanının varisidir. Zira Anadolu bölgesinde isyan eden Celalîler gruplar şeklinde birbirinden ayrılmış bir yapıdaydılar. Ancak Canbuladoğlu Ali Paşa ve Ma'noğlu Fahreddin farklı bir yapıda bir isyan teşebbüsünde bulunmayı amaçladığı için bir ordu kurdular.

Karayazıcı İsyanı'na geri dönecek olursak gerçek anlamda Celalî eşkiyalarını ilk organize eden Karayazıcı Abdülhalim, Urfa'nın köklü ailelerinden birinden geliyordu. Benzer şekilde Ma'noğlu Fahreddin'in kökeni olan Ma'noğulları Cebel-i Lübnan bölgesinin köklü ailelerinden biriydi. Celalî İsyanları ve Ma'noğlu Fahreddin İsyanı kitlesel insan gücü sayesinde bu kadar büyük bir etki

oluşturabilmişlerdi. Bu kitlesel etkinin oluşmasında isyanda rolü olan isyancıların köklü bir aileden gelen tanınmış kişiler olmasının önemli bir rolü olduğu söylenebilir. Bu isyan liderlerinin tanınmış kişiler

olmalarının yanında Karayazıcı ve Canbuladoğlu gibi karizmatik liderler olmaya çabalaması da önemlidir. Benzer şekilde Ma'noğlu Fahreddin de özellikle Oruç Ovası Savaşı'ndan sonra güçlü bir isyancı olduğunda karizmatik bir isyan lideri profili oluşturmayı amaçlamıştır.

Bazı Celali eşkiya liderlerinin Osmanlı toplumu içerisinde bu kadar ön plana çıkmasının arka planındaki sebep Osmanlı merkezi otoritesi tarafından kenara itilen devlet görevlileri olmalarıdır. Örneğin Karayazıcı İsyanının ana sebeplerinden birisi sarayın onu kaymakamlıktan azletmesiydi. Aynı şekilde ilerleyen süreçte 1623 yılında Erzurum beylerbeyliğinden azledilen Abaza Mehmet Paşa'nın isyan etmesinin büyük ölçüde bu sebebe dayandığını söyleyebiliriz. İlk başlarda Osmanlı bürokrasisinin içerisinde olan Celalîlerin azledilmesi isyanları tetiklemiştir. Fakat Celalî İsyanlarının önüne geçebilmek için Osmanlı Devleti bu haydutları devlet mekanizmasının içine dahil etmeyi amaçlamış ve böylece isyanların güç kaybetmesini sağlamıştır. Yani Osmanlı bünyesi içerisinde Celalî İsyanlarını tetikleyen faktörün isyanların güç kaybetmesi sürecinde de politik anlamda başarılı bir şekilde uygulandığını söyleyebiliriz.

Celalî eşkiyaları ve eşkiya liderlerinin isyan sırasında genel anlamda ince bir vizyonları bulunmadığını, Osmanlı Devleti'ne karşı politik yöntemlere başvurmadıklarını söyleyebiliriz. Ancak istisna bir örnek Celalî lideri Kalenderoğlu'nun İstanbul'a sarayda bulunan hatırı sayılı dostlarına gönderdiği hediyeler sayesinde zulümlerini örtbas etmeye çalışmasıdır. Benzer şekilde Ma'noğlu Fahreddin ülkesini bırakıp Batılı devletlerle görüşmeye gittiğinde Fahreddin'in annesi başarılı bir diplomasi sergileyerek başta veziriazam Nasuh Paşa olmak üzere pek çok veziri uygun hediyeler ile kandırmayı amaçlamıştır. Osmanlı

bürokrasisinin güçlü olduğu bir dönemde bu tarz girişimler etkisiz kalmıştır. Ancak bu isyanların temelinde Osmanlı merkezi otoritesinin zayıflaması önemli bir rol oynamıştır. Örneğin Sokullu Mehmed Paşa'nın ölümünden sonra Osmanlı merkezi otoritesinde oluşan boşluk Celalî ayaklanmalarının şiddetini arttırmıştır. Benzer şekilde II. Osman'ın katledilmesinin ardından Osmanlı merkezi otoritesinde oluşan boşluk ve iç karışıklıklar Ma'noğlu Fahreddin İsyanının şiddetinin artmasında önemli bir rol oynamıştır.

Zaten Osmanlı Devleti'nin Celalî eşkiyaları ile mücadele etme biçimini incelediğimizde amacın devletin siyasal otoriter yapısını yeniden tesis etmek olduğunu anlayabiliriz. Celalî İsyanları sırasında Osmanlı Devleti asker ihtiyacını karşılamak için yumuşak diplomasi politikaları uyguladı ve Celalî eşkıyalarına darbe vurmayı planladı. Yani asıl amacı Celalî eşkıyalarını kendi bünyesinde eriterek hem bu isyancılardan yararlanmak, hem de isyanın güç kaybetmesini sağlamaktı. Ma'noğlu Fahreddin İsyanı sırasında Akdeniz devletleri kendi ticari menfaatleri ekseninde bu isyan teşebbüsünden yararlanmayı amaçlamışlar ve bu amaç uğruna Ma'noğlu Fahreddin ile diplomatik ilişkiler içinde bulunmuşlardır. Bu eksende Ma'noğlu Fahreddin İsyanının İnebahtı deniz muharebesi ve sonrasındaki süreçte Osmanlı İmparatorluğu'nun Akdeniz bölgesinde başarısız olması sonucu oluşan otorite boşluğunun bir yansıması olduğunu söyleyebiliriz. Aynı şekilde Celalî İsyanlarının da Anadolu içerisinde oluşan nizamsızlığın ve otorite boşluğunun bir yansıması olarak düşünebiliriz. Bu durum bize göstermektedir ki: Celalî İsyanları ve Ma'noğlu Fahreddin İsyanı ateş alan bir barut fıçısının birdenbire infilakı gibi aniden kısa sürede oluşan isyan hareketleri değildir. Bu isyanlar Osmanlı Devleti açısından toplumsal, sosyal ve ekonomik bir

bunalımın sonucu olarak doğan ve belli süreçler içerisinde şekillenen isyanlardır.

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu bunalım halini ilk dönemlerde başarılı bir şekilde kullanan isyancılar, ilerleyen süreçte isyanların boyut değiştirmesine ve parçalanarak sona ermesine engel olamayacaklardır. Güçlü Celalî reisi Karayazıcı'nın kardeşi Deli Hasan'ın uyguladığı politikalar ile isyanın bütünselliği bozulmuş ve Celalî İsyanları bir dönüşüme uğrayarak parçalanmaya başlamıştır. Aynı şekilde Fahreddin'in oğlu Ali ve kardeşi Yunus'un sabırsızlığı ve hırsı Ma'noğlu Fahreddin İsyanını hezimete götüren bir süreci başlatmıştır. Yani isyanlarda karizmatik bir vizyona sahip olan liderlerin kardeşlerinin ve oğullarının bu vizyondan uzak olmaları sebebiyle isyanların güç kaybetmeye başladığı söylenebilir. İsyanları başarısızlığa sürükleyen başka sebepler de mevcuttur. Gerek Celalî İsyanlarının mimarı olan eşkıyalar, gerekse Ma'noğlu Fahreddin denizlerde hakimiyet kurmayı hiç amaçlamadılar. Ma'noğlu Fahreddin bu konuda Akdeniz'de bulunan müttefiklerinden destek aldı. Ancak destek kesilince isyan hezimete uğradı. Sağlam bir donanma oluşturamadıkları için isyanların başarıya ulaşamadığı düşünülebilir.

Celalî İsyanları ve Ma'noğlu Fahreddin İsyanının gerçekleştiği bölgelerin genelde denize uzak ve dağlık bölgeler olması isyancıların deniz hakimiyetine daha az önem vermesine sebep olmuş olabilir. Ancak isyanlar iç bölgelerde olduklarından zaten deniz kuvvetleri olamazdı. Hele Celâlî için bu söz konusu değildi. Ancak bölgesel anlamda genelde dağlık bölgelerde isyan etmeleri isyancıların en büyük avantajlarıdır. Celalî reislerinden Karayazıcı'nın yenilince Canik Dağlarına kaçması bu duruma güzel bir örnektir. Aynı şekilde

Ma'noğlu Fahreddin de isyanın hezimete uğrayacağını anlayınca dağda bir mağaraya sığınmıştır. Dağlara kaçmaları eşkıyaların zaman kazanmalarını sağlamış ancak isyanlarının nihai sonucunu değiştirmemiştir.

İsyanlar sırasında Osmanlı ordusunun isyancılarla verdikleri mücadele önemlidir. Celali İsyanları döneminde tımar sisteminin bozulmasının tımarlı sipahileri etkilemesi Osmanlı askeri yapısını bozduğu gibi, Ma'noğlu Fahreddin İsyanı döneminde de benzer şekilde Osmanlı ordusu içerisindeki yeniçeriliğin bozulmaya başlamasında bu isyanların bu kadar uzun süre devam etmesine ve sarsıcı bir etki oluşturmasına neden olmuştur.

Bu isyanların dînî yapısına değinecek olursak Celalî İsyanlarının dînî bir boyutu olmadığını söyleyebiliriz. Bir tek istisna olarak Karayazıcı'nın isyan içerisindeki bütünlüğü sağlayabilmek için dini kullandığını söyleyebiliriz. Ancak Ma'noğlu Fahreddin farklı bir şekilde Batılı devletlerle olan ilişkilerini göz önünde bulundurarak Hristiyanlığa yaklaşmıştır. Yani bu durumda isyancıların dini kendi menfaatleri ekseninde kullandıklarını söyleyebiliriz. Görüleceği üzere Celalî İsyanları ve Ma'noğlu Fahreddin İsyanı arasında pek çok benzerlik bulunmaktadır.

b-) Celalî İsyanı Ve Ma'noğlu Fahreddin İsyanı Arasında Farklılıklar:

İki isyan arasındaki benzerlikleri işlerken isyanların kıvılcımını yakan isyan hareketleri olduğunu belirtmiştim. Bu isyanlar Celali İsyanları için Bozoklu Celal İsyanı ve Ma'noğlu Fahreddin İsyanı için Canbuladoğlu Ali Paşa İsyanıdır. Bozoklu Celal Hareketinin dînî bir

yapısı varken Canbuladoğlu Ali Paşa İsyanı için bunu söylememiz doğru olmaz. Bozoklu Celal Hareketi kısa bir süre içerisinde hızlı bir şekilde genişlemiştir. Ancak Anadolu'da farklı Celali eşkıyalarının çıkardıkları isyanlar ve Ma'noğlu Fahreddin İsyanı geniş bir süreçte yavaş yavaş büyümüştür. Yine başka bir açıdan incelediğimizde Bozoklu Celal ve Ma'noğlu Fahreddin gerçekleştirdikleri isyan sürecinde mağaraya sığınmışlardır. Ancak ikisinin de mağaraya sığınmalarındaki amaç çok farklıdır. Bozoklu Celal önceki dönemde yaşamış peygamberleri göz önünde bulundurarak mağarada inzivaya çekilmiştir. Bu hareketiyle bir bakıma kendi isyancı profiline meşruiyet kazandırmayı amaçladığı söylenebilir. Ancak Ma'noğlu Fahreddin farklı bir şekilde kendisini beklemekte olan sondan kaçmak için mağaraya sığınmıştır. İsyancıların amaçlarının farklı olduğunu belirtebiliriz.

Celalî İsyanları ve Ma'noğlu Fahreddin İsyanı temel amaçları doğrultusunda incelenecek olursa pek çok farklılık tespit edilecektir. Ma'noğlu Fahreddin İsyanında ciddi anlamda yabancıların desteğini almak amaçlanmıştır. Ancak Celali İsyanlarında böyle bir durum söz konusu değildir. Tek istisnanın Canbuladoğlu Ali Paşa İsyanı olduğu söylenebilir. Canbuladoğlu Ali Paşa ve Toskanalıların ilişkileri göz önünde bulundurulduğunda isyan biraz daha uzun süreli bir isyan olsaydı Batılı Devletler nezdinde daha çok destek görebilirdi. Bu eksende düşünüldüğünde Canbuladoğlu Ali Paşa İsyanının diğer Celali İsyanlarından farklı bir yapıda olup Osmanlı Devleti'nden bağımsız bir yapı oluşturmayı amaçladığı düşünülebilir.

Celali İsyanları ve Ma'noğlu Fahreddin İsyanı temelinde

önemli kitlesel insan gücüne sahip isyanlardır. Celali İsyanlarını oluşturan kitleler daha başına buyruk ve yağmacıdır. Fakat Ma'noğlu Fahreddin'in bir ordusu olduğu için isyanı meydana getiren kitlelerin daha planlı ve organize olduğu söylenebilir. Aynı zamanda Celali İsyanlarının temelinde köy ve toprağından kopan insanların iş bulamayınca karınlarını doyurma çabasına düşmesi önemli bir etki oluşturmuştur. Yağmacı bir yapıya sahip olmalarının arkasındaki neden bu olabilir. Fakat Ma'noğlu Fahreddin İsyanına katılan isyancılarda böyle bir durum söz konusu değildir. Celalî eşkiyaları arasındaki düzensiz yapı isyanın şeklini bile belirlemiştir. Örneğin ilk Celalî eşkıyalarından Karayazıcı, Sepedlü savaşı meydan muharebesi yapmıştır ve eşkıyalar arasında düzensiz bir yapı vardır. Bu durumda Celalî İsyanlarının ilk dönemlerinde meydan muharebesi yapıldığını söyleyebiliriz. Fakat Celali İsyanları ilerleyen süreçte parçalanmış bir boyut kazanmıştır. Canbuladoğlu Ali Paşa'nın İsyan için kendisine ait bir ordu oluşturması meydan savaşı geleneğinde ve eşkiyalar arasındaki düzensiz yapıdan uzaklaşıldığının kanıtı olabilir.

Ancak Celali İsyanlarının kaynağını teşkil eden isyancıların arasındaki bu düzensiz yapıya rağmen hiçbir Celalî reisi kendisinin yanında olan isyancıları bırakmamış hep isyanlarının başında bizzat savaşmışlardı. Ancak Ma'noğlu Fahreddin İsyanında bambaşka bir süreç vardı. Fahreddin İsyanı bırakıp beş yılını Toscana'nın limanı Livorno ile Sicilya adasında geçirmişti ve ilginç bir şekilde isyan lidersiz kalmasına rağmen parçalanmamıştı. Ma'noğlu Fahreddin'in geri dönmesi ile birlikte daha da güçlenmiştir. İsyan sırasında Batılı devletlerin desteğini almış olması isyanın parçalanmasını engelleyen faktörlerden biri olabilir. Fahreddin, Batılı devletler ile iyi ilişkiler kurabilmek için Hristiyanlığa yakın bir profil çizmiştir. Ma'noğlu

Fahreddin'in Batılı devletler ile ilişkilerini kuvvetlendirmek için uyguladığı bazı dînî uygulamalar bu durumun kanıtıdır. Örneğin Kudüs bölgesinde bulunan kutsal mezar bekçilerini büyük bir başarı ile himayesi altına almıştır. Oysa Celalî eşkıyalarının hiçbirinin gerçek anlamda Hristiyanlığa ilgi duyduğu söylenemez. Ma'noğlu Fahreddin, Batılı devletlere yakınlaşmasının karşılığını isyan sırasında almıştır. Ma'noğlu Fahreddin ordusunun içerisinde önemli bir grup olan topçu birliklerine Avrupa'dan uzmanlar getirmiştir. Ancak Celalî İsyanlarında böyle bir durum söz konusu değildir.

Ma'noğlu Fahreddin İsyanının ekonomik anlamda başarısızlığa uğramamasının sebebi Batılı Devletlerin desteğini almasıdır. Celalî İsyanları sürecinde eşya fiyatlarındaki artış bir domino etkisi yaratarak harp masraflarının yükselmesini sağlamış ve bu durum bazı sorunları beraberinde getirmiştir. Ancak Fahreddin'in harp masrafları hususunda Batılı Devletlerden yardım isteyebileceği düşünülebilir. Bu sebeple böyle bir problemi olmadığını söyleyebiliriz.

Celalî İsyanları döneminde Anadolu topraklarında ciddi bir ekonomik buhran vardı ve bu durum isyanları oldukça etkiledi. Ancak Ma'noğlu Fahreddin İsyanının temelinde böyle bir durum söz konusu değildi. Aksine isyanın meydana geldiği bölge olan Ortadoğu bu dönemde ticaretin kalbiydi. Akdeniz devletleri Ortadoğu bölgesindeki bu ticaret akışından pay almayı amaçladılar ve isyan ateşinin büyümesini sağladılar. Örneğin Celali İsyanlarının temelinde köy ve toprağından kopan insanların başka sahalarda iş bulamayınca, karınlarını doyurma çabalarına düşmesi önemli bir etki oluşturmuştur ancak Ma'noğlu Fahreddin İsyanına katılan isyancılarda böyle bir durum söz konusu değildir. Bu durumda Celalî İsyanlarının (Canbuladoğlu Ali Paşa

İsyanı haricinde) genel anlamda iç dinamiklerden kaynaklanan isyanlar olduklarını söyleyebiliriz. Yani isyanların oluşmasını sağlayan etkenler Anadolu'nun içerisinde oluşmuştur ve dış faktörlerin hiçbir etkisi yoktur. Oysa ki Ma'noğlu Fahreddin İsyanının dış dinamiklerden kaynaklanan bir isyan olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü bu isyan Akdeniz Devletleri'nin desteği sayesinde bu kadar etkili bir isyan olmuştur. Bu dönemde Anadolu coğrafyasındaki ekonomik bozukluklar Celalî eşkiyalarından bazılarının kendi adına para bastırmalarına neden olmuş olabilir. Ancak farklı bir bakış açısıyla bakacak olursak buradaki amaç kendi meşruiyetlerini halka ve topluma kabul ettirmek olabilir. Ama bilindiği üzere bu dönemde Osmanlı akçesinin değeri gerçek anlamda
düşmüştür. Eşkiyalar belki de altın oranı daha fazla olan para basarak halkın gözünde meşruiyetlerini sağlamak istiyor olabilirler. Ancak elbette bunun bir düşünce olduğunu vurgulamamız gerekir. Ma'noğlu Fahreddin İsyanı ile karşılaştırılsak Fahreddin'in kendi parasını bastığına dair hiçbir bulgumuz yoktur.

Celalî İsyanları sırasındaki ekonomik buhranın temelinde tımar sistemi gibi Osmanlı coğrafyasında başarılı olan bir sistemin bozulması önemli bir rol oynamıştır. Ancak Ma'noğlu Fahreddin İsyanının kökeninde böyle sistemsel bir bozulma veya bir dönüşümden söz edilemez. Celalî İsyanlarının gerçekleştiği dönemde Anadolu'da ekonomik buhranın yanında aynı zamanda kültürel ve ahlâkî anlamda da bir bunalım vardır. Celalî İsyanları ve Suhte İsyanlarında Anadolu'da "oğlan çekme" veya kızları kaçırma gibi birtakım
ahlâksızlıklar yaşanıyordu. Fakat Ma'noğlu Fahreddin İsyanı sırasında bu gibi ahlâkî bozukluklar görülmemiştir. Ancak kültürel açıdan yozlaşmış bir Anadolu'da meydana gelen Celali İsyanlarının arkasında

bir kültürel miras bıraktığını söyleyebiliriz. Hatırlayacak olursak bazı tarihçilerin görüşlerine göre (Mustafa Akdağ, Pertev Naili Boratav vb.)[385] ilk Celalî eşkiyası Köroğlu'dur. Bu görüşü doğru kabul edecek olursak Celaliliğin halk edebiyatına bir yansıması olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bildiğimiz kadarıyla Ma'noğlu Fahreddin İsyanından sonra bu tarz kültürel bir yansıma söz konusu değildir.

Osmanlı Devleti'ni yıllarca uğraştıracak olan bu isyanların bastırılması sürecine gelecek olursak. Celalî İsyanlarının bastırılması sürecinde Osmanlı Devleti farklı bir politika uygulayarak Celali eşkiyalarını kendi merkezi idaresi içerisine alarak isyanları zayıflatmayı amaçlamıştır. Ancak Ma'noğlu Fahreddin İsyanının sonuçlanması sürecinde devletin böyle bir politika uyguladığını söyleyemeyiz. Celali İsyanlarının şiddetinin kırılmasında Kuyucu Murad Paşa ve Ma'noğlu Fahreddin İsyanı'nın son bulmasında Küçük Ahmed Paşa'nın önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Bu iki Osmanlı paşasının da isyancılarla mücadele etme yöntemi farklılık göstermiştir. Kuyucu Murat Paşa şiddete başvuracak ve gerekirse eşkiyaları öldürüp kuyulara atmıştır. Ancak Küçük Ahmed Paşa, Ma'noğlu Fahreddin
İsyanını bastırmak için bambaşka bir yol izlemiş ve isyancıların teslim olmasını sağlamıştır. Yani isyanların bastırılması sırasında uygulanan politikalar arasında fark olduğunu gönül rahatlığı ile söyleyebiliriz.

Ma'noğlu Fahreddin İsyanının hezimete uğramasının bir diğer sebebi de Ma'noğlu Fahreddin'in yaşadığı duygusal kayıplardır. Annesinin vefatı onu gerçek anlamda sarsmıştır. Bunun sebebi
Fahreddin'in annesinin önemli bir hâkime ve akıl hocası olmasıdır.
Ancak bildiğimiz kadarıyla Celalî İsyanları sırasında hiçbir Celalî

[385] Akdağ, **a.g.e**, s.279; Pertev Naili Boratav, "Köroğlu'nun Tarihi Şahsiyeti", **III. Türk Tarihi Kongresi-Ankara-15-20 Kasım 1943**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1948, s.129

lideri bu tarz bir duygusal kayıp yaşamamıştır. İsyan sürecinde ve isyanlar sonuçlandıktan sonra isyanların gerçekleştiği bölgelerin durumunun da farklı olduğu söylenebilir. Ma'noğlu Fahreddin İsyanı sırasında isyan bölgesine gelen heyetler bölgeyi verimli ve ekilebilir bulmuşlardır. Bu durumda isyanın çiftçiye ciddi bir zararı dokunmadığını söyleyebiliriz. Oysaki Celalî İsyanlarından en çok zarar gören Anadolu köylüsü ve çiftçisi olmuştur. Örneğin Oktay Özel, Amasya bölgesindeki 1576 yılı tahrir kayıtlarını ve 1643 tarihli bir defteri karşılaştırarak Celalî İsyanlarının bu bölgeye olan etkisi üzerinde durmuştur.[384] Anadolu bu dönemde harabe bir haldedir. Aynı zamanda Celalî İsyanları sırasında Anadolu'da ciddi anlamda kitlesel bir nüfus göçü gerçekleşmiştir. Hatta bu durum tarih literatürüne "Büyük Kaçgun" olarak geçmiştir. Ancak Ma'noğlu Fahreddin İsyanı sırasında bu tarz bir kitlesel nüfus göçü gerçekleşmemiştir.

[384] Oktay Özel, **Türkiye 1643: Goşa'nın Gözleri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s.33

IV. BÖLÜM

SONUÇ

Türk tarihinin her döneminde yönetici iktidara karşı muhalefet olgusu daima var olmuş ve bu durum kimi zaman büyük isyanları beraberinde getirmiştir. Bazı isyanlar etkin güç oluşturup toplum yapısını sarsıp şekillendirmiş, bazıları yabancı devletlerin desteğini almayı amaçlamış ve bu şekilde güçlenmiştir. Biz de tezimizde Osmanlı Devlet yapısını uzun yıllar sarsan Celalî İsyanları ve Ma'noğlu Fahreddin İsyanını benzerlikleri ve farklılıkları ışığında karşılaştırarak inceledik. Bir altyapıya sahip olan bu kitlesel isyanlar hakkında detaylı bilgiler vermeyi amaçladık.

Kökeni itibariyle önceki süreçte Anadolu coğrafyasında meydana gelen isyanlara benzeyen Celalî İsyanları tarihsel süreç içerisinde boyut değiştirmiştir. Bu isyanların ismini miras aldıkları Bozoklu Celal İsyanı tıpkı daha önce Anadolu'da meydana gelen isyanlar gibi (Babailer İsyanı, Şeyh Bedreddin İsyanı vb.) dînî bir yapıda olup mehdici boyutu da vardı. Fakat Celalî eşkıyalarını gerçek anlamda örgütleyen ilk Celalî reisi olarak kabul edebileceğimiz Karayazıcı'nın karizmatik bir eşkiya reisi profili oluşturduğunu ve daha çok eskiden Osmanlı bürokrasisinin içerisinde olduğu için dînî kimliğinden ziyade eski bürokratik kimliğini kullanarak kitleleri yanına çekmeyi amaçladığını söyleyebiliriz. Bu sayede Osmanlı toplumsal tabanı içerisinde sadece dînî bir yapıya sahip olan kitleye hitap etmek yerine daha geniş kitleleri hedef seçtiği söylenebilir. Böylece Celalî İsyanları daha geniş kitleler tarafından benimsenmiş olabilir. Bu durum Celalî İsyanlarının toplumsal yapı içerisinde mağdur olan herkese hitap etmesini sağladı. Ancak Karayazıcı'nın ölümünün ardından Celalî

kitleleri parçalanmaya başlayacaktır. Bu durumun sebebini Osmanlı Devleti'nin Celalîler ile mücadelede uyguladığı politikalar ile ilişkilendirebiliriz. Osmanlı Devletinin bu haydutları devlet mekanizmasına davet etmeye açık olmaları, onların örgütsel yapılarını anlayıp bu durumdan yararlanabilme becerilerinden kaynaklanmaktadır.

Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin uyguladığı bu politikanın Celalî İsyancılarının parçalanmasına neden olduğunu söyleyebiliriz. Karayazıcı kendisini destekleyen Celalîlerin parçalanmaması için elinden gelen mücadeleyi göstermiş, hatta bu mücadelesi zaman zaman bağımsız bir devlet yapısı oluşturma teşebbüsünde olduğu şeklinde değerlendirilmiştir. Ancak asıl hedefi isyan içinde bütünselliği sağlayarak isyanın parçalanmasını önlemektir. Karayazıcı'nın ölümünün ardından isyancılar tek bir eşkiya reisinin karizması çevresinde toplanamayacaklar ve parçalanmaya başlayacaklardır.

Daha fazla eşkiya reisinin ortaya çıkması bu durumun kanıtıdır. Pek çok Celalî eşkıya reisi olmasına rağmen Celalî isyancıları kendi aralarında hiçbir zaman ciddi bir şekilde mücadelede bulunmamaktadır. Bu durum Osmanlı Devleti'nin Celalî eşkiyaları ile mücadelesinde uyguladığı politikanın doğruluğunun bir kanıtıdır. Osmanlı Devleti bir taraftan Celalî eşkıyalarını kendi bünyesinde eritmeyi, aynı zamanda eşkiyalar arasındaki mücadele hırsını azaltmayı amaçlamıştır. Osmanlı Devleti bazı Celalîlere devlet görevi vererek belirli bir statü sağladı ve kendi aralarında statü için mücadele etmelerini önledi. Celalî eşkiyaları bu dönemde bir de kendi aralarında daha fazla sivrilme mücadelesine girmediler. Böyle bir mücadele ile zaten perişan olan Anadolu halkı daha beter bir duruma düşebilirdi.

Başka bir açıdan düşünecek olursak Celalîlerin bazıları kendi bölgelerinde güvenliğin devlet tarafından sağlanmasını istemedikleri için isyan etmişlerdir. Bu durum göz önünde bulundurulacak olursa Osmanlı Devleti'nin Celaliler ile gerçekleştirdiği bu politikanın tutarlı olduğunu belirtebiliriz.

Fakat bu politikanın Osmanlı Devleti'nin içerisindeki Celâlî tehdidini gerçek anlamda bitirdiği söylenemez. İlerleyen süreçte Kuyucu Murad Paşa'nın bu mücadelede tatlı-sert bir politika uyguladığı söylenebilir. Murad Paşa Celalîler ile olan mücadelesinde yeri geldiğinde çok başarılı bir politika uygulayarak eşkiyalara ılımlı davranmış, yeri geldiğinde de Kuyucu lakabını hak edercesine sert ve taviz vermeyen bir politika uygulamıştır. Bu politika Celalîlerin gerçek anlamda güç kaybetmelerini sağlamıştır. Ancak Celalî İsyanlarının bu şekilde tamamen son bulduğunu söylemek yanlış olur.

Kuyucu Murad Paşa'nın Anadolu içerisinde büyük etki yaratan Kalenderoğlu Mehmed ve Canbuladoğlu Ali Paşa İsyanlarına son verdiğini düşünebiliriz. Ancak Canbuladoğlu Ali Paşa'nın İsyanının arka planı incelenecek olursa bilindiği üzere Ma'noğlu Fahreddin ile birlikte müttefik olarak isyan etmişlerdir. Ma'noğlu Fahreddin tarih sahnesine ilk kez bu şekilde bir isyancı olarak çıkmıştır. Canbuladoğlu Ali Paşa İsyanını Akdeniz Devletleri'nin Ortadoğu ticareti üzerinde söz sahibi olmak istemesinin bir sonucu olarak değerlendirebiliriz. Canbuladoğlu Ali Paşa İsyanının bastırılmasının ardından gelen süreçte Batılı Devletlerin onun müttefiki olan Ma'noğlu Fahreddin'e yönelmesi sonucunda şu tespiti yapabiliriz: Ma'noğlu Fahreddin İsyanı, Canbuladoğlu Ali Paşa İsyanının devamı olabilir. Canbuladoğulları ve Ma'noğulları arasındaki ilişkinin eskiye dayandığı

göz önüne alınacak olursa bu yorum hafife alınamaz. Üstelik Canbuladoğlu Ali Paşa İsyanı ve Ma'noğlu Fahreddin İsyanı diğer Celalî İsyanlarından ayrılarak Osmanlı Devlet mekanizmasında bağımsız bir yapı oluşturmayı amaçlamışlardır. Bu durumun en önemli kanıtı Osmanlı askeri sistemini örnek alarak bir ordu oluşturmalarıdır ve Batılı Devletlerle anlaşarak onların desteğini almaya çalışmalarıdır.

Canbuladoğlu Ali Paşa İsyanı ve Ma'noğlu Fahreddin İsyanı jeopolitik, ekonomik ve etnik yapısı itibariyle ayrılıkçı hareketlere uygun olan Kuzey Suriye bölgesinde ortaya çıktığından Osmanlı Devleti bu isyanlara karşı koşulların olgunlaşması ile askeri sefer düzenlemiş ve isyanların bastırılmasını sağlamıştır. Bu açıdan şu hususun altını çizmek ehemmiyet arz eder: Osmanlı Devleti Celalî eşkıyalarına karşı onları kendi merkezi otoritesi içinde eriterek hem eşkiyaları orduya asker yaparak onlardan yararlanmayı, hem de Celalîler arasındaki birliği bozarak onları parçalamayı hedeflemiştir. Ancak Ortadoğu'da gerçekleşen bu iki isyanın (Canbuladoğlu Ali Paşa İsyanı ve Ma'noğlu Fahreddin İsyanı) olgunlaşmasını beklemeyi ve olayların akışını izlemeyi uygun görmüştür. Böyle bir tutum sergilemesi bu isyanların diğer Celali hareketlerinden daha farklı bir yapıda olduğunun kanıtı olabilir. Bu iki isyanın liderinin Akdeniz Devletleri ile olan ilişkisi göz önüne alınacak olursa Osmanlı Devleti'nin bu isyanlara karşı böyle bir tutum sergilemesinin arka planında diplomatik sebepler olduğunu da söyleyebiliriz. Osmanlı Devleti uzun savaşlar döneminde Avusturya ve İran ile yıllarca savaşmış ve Osmanlı ordusu gerçek anlamda yıpranmıştır. Doğal olarak bu dönemde diplomatik açıdan Akdeniz Devletleri ile kötü ilişkiler içerisinde olması Osmanlı ordusunu daha fazla yıpratabilirdi. Bu durumu göz önünde bulundurarak isyanlara karşı (Canbuladoğlu

Ali Paşa İsyanı ve Ma'noğlu Fahreddin İsyanı) daha temkinli ve sakin bir politika izlediğini söyleyebiliriz.

Osmanlı Devleti pek çok Celalî eşkıyasını kendi merkezi yapısı içerisinde eriterek isyanların güç kaybetmesini ve onların nüfuzundan yararlanmayı amaçlamıştır. Ancak bu politikayı Ma'noğlu Fahreddin'e karşı uygulamamasının sebebi nedir? Ma'noğlu Fahreddin başta Toscana Dükalığı olmak üzere Batılı Devletlerle etkileşim içerisindedir. Bu durumda Osmanlı merkezi yapısı içerisine alınması halinde Batılı Devletler için çalışan birisi olabilir. Osmanlı Devleti bu durumu göz önünde bulundurup Fahreddin'i merkezi yapının içerisine almayı uygun bulmamış olabilir. Bu durum Ma'noğlu Fahreddin İsyanının güçlenmesine ve isyanın etkisinin artmasına sebep olmuştur.

Ma'noğlu Fahreddin'in hakim olduğu bölgeye bakacak olursak verimli bir bölge olması ve ticari anlamda zengin bir bölge olması dikkat çekicidir. Osmanlı Devleti Fahreddin'in egemen olduğu coğrafyayı değiştirebilir ve kendisine bu kadar verimli olmayan başka bir bölgenin yöneticiliğini verebilirdi. Bölgedeki güvenlik önlemlerini bir şekilde arttırabilirdi. Ancak Osmanlı Devleti isyanın gerçekleştiği dönemde ekonomik ve sosyal anlamda olduğu kadar siyasi anlamda da bir buhran içerisindeydi. Anadolu'nun iç güvenliğini sağlamaya odaklanmak mecburiyetindeydi. Bu durumda Akdeniz ve Ortadoğu bölgesinde otorite boşluğuna neden oldu. Ma'noğlu Fahreddin İsyanı işte bu otorite boşluğundan kaynaklanarak güç buldu. Ma'noğlu Fahreddin İsyanının sonuçlanma sürecinde müttefiklerini ve güç odaklarını kaybeden Fahreddin'in bir isyancı olarak tek başına kaldığı söylenebilir. IV. Murad'ın Ortadoğu'da huzuru sağlamayı amaçlayan

politikası zaten kan kaybetmiş durumda olan isyanın son bulmasını sağladı.

Farklı bölgelerde ve hemen hemen birbirine yakın zamanlarda gerçekleşen Celalî İsyanları ve Ma'noğlu Fahreddin İsyanı arasında ciddi benzerlikler olduğu kadar farklılıklar da bulunmaktadır. Uzun bir sürece yayılan ve bu eksende düşünülünce Osmanlı merkezi otoritesini gerçek anlamda sarsmış olan bu isyanlar Osmanlı toplumsal yapısını etkilemiştir. Celalî İsyanları yorgun ve harap olmuş bir Anadolu miras bırakmıştır. Bu isyanlar özellikle Anadolu köylüsünü gerçek anlamda sarsmıştır. Bu durum Osmanlı tarımına gerçek anlamda bir darbe vurmuştur. Böylece Ortadoğu'nun zirai anlamda verimli bölgelerinden gelecek olan tarımsal anlamdaki desteğe ihtiyaç duyulmuş olabilir. Ma'noğlu Fahreddin İsyanının bu kadar uzun sürmesi ve güçlenmesinin arkasındaki sebebin bu olduğunu düşünülebilir. Yani sonuç itibariyle Celali İsyanlarının Anadolu'da oluşturduğu etkinin Ortadoğu bölgesinde Ma'noğlu Fahreddin İsyanının güçlendiğini düşünebiliriz

Sonuç olarak Celali İsyanları ve Ma'noğlu Fahreddin İsyanı ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi anlamda buhran içinde olan Devlet-i Aliyye'yi gerçek anlamda sarsmıştır. Ma'noğlu Fahreddin İsyanını Canbuladoğlu Ali Paşa İsyanının devamı olarak yorumlarsak, bu yüzyılda meydana gelen isyan hareketlerinin sadece Anadolu ile sınırlı kalmadığını aynı zamanda Ortadoğu bölgesine de sıçradığını söyleyebiliriz. Ma'noğlu Fahreddin İsyanının Celali İsyanları ile benzerlikleri olduğu gibi isyanların temel yapısı itibariyle aralarında ciddi farklılıklarında olduğunu söyleyebiliriz. Celali İsyanlarının iç dinamiklerin tetiklediği isyanlar olması (yani Anadolu'nun içerisindeki

toplumsal dinamiklerin isyanları tetiklemesi) ve Ma'noğlu Fahreddin İsyanının dış dinamiklerin tetiklediği bir isyan olması (yani Batılı Devletlerin bu isyanda desteklerinin olması) isyanlar arasındaki temel yapısal farklılıktır. Bu isyanların yapısal açıdan çok fazla farklılıkları olmasına rağmen Ma'noğlu Fahreddin'in Canbuladoğlu Ali Paşa'nın eski müttefiki olduğunu ve Canbuladoğlu'nun bir Celalî lideri olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda Fahreddin'in hareketini Celalî İsyanlarının Osmanlı'nın güney bölgelerine yansıyan bir gölgesi olarak değerlendirmek uygun olabilir.

KAYNAKÇA

ABULAFİA, David, **Büyük Deniz Akdeniz'de İnsanlık Tarihi**, Alfa Tarih Yayınları, İstanbul, 2012

ACUN, Fatma, Celali İsyanları (1591-1611), **Türkler Ansiklopedisi**, C: IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002

AFYONCU, Erhan, **Muhteşem Süleyman: Kanuni Sultan Süleyman ve Hürrem Sultan**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2014

AKDAĞ, Mustafa, "Tımar Rejiminin Bozuluşu", **Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt:3, Sayı:4, 1945

AKDAĞ, Mustafa, **Türk Halkının Dirlik Ve Düzenlik Kavgası; "Celali İsyanları"**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009

AKGÜNDÜZ, Ahmet, **Osmanlı Kanunnameleri Ve Hukuki Tahlilleri; 9/I. Kitap I. Ahmed Devri Kanunnameleri 9/II. Kitap II. Osman Devri Kanunnameleri**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996

AKYEL, Salih, ŞİMŞEK, Zülfü, "Klasik Kaynaklara Göre XVI. Yüzyılda Osmanlı Devlet'inde Meydana gelen Kızılbaş Ayaklanmaları", **Tarih Okulu Dergisi**, Sayı: XIX, Eylül, 2014

AŞIKİ, Derviş Ahmed, **Aşıkpaşaoğlu Tarihi**, haz. Ayşenur Kala, Kamer Yayınları, İstanbul, 2013

BAĞLIOĞLU Ahmet, **Ortadoğu Siyasi Tarihinde Dürziler**, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ, 2006

BARKAN, Ömer Lütfi, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", **Belleten**, XXXIV (Ankara, 1970)

BARKEY, Karen**, Eşkiyalar ve Devlet , Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi**, Çev: Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999

BARKEY, Karen, **Farklılıklar İmparatorluğu Osmanlılar; Bir Karşılaştırmalı Tarih Perspektifi**, Versus Yayınları, İstanbul, 2011

BAYKAL, Bekir Sıtkı, **Yeni Zaman'da Avrupa Tarihi**, C: II: I. Kitap, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988

BORATAV, Pertev Naili, "Köroğlu'nun Tarihi Şahsiyeti", **III. Türk Tarihi Kongresi-Ankara-15-20 Kasım 1943**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1948

CAHEN, Claude, **Osmanlılardan Önce Anadolu**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008

CEZAR, Mustafa, **Mufassal Osmanlı Tarihi Resimli Haritalı**, C: IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011

CEZAR, Mustafa, **Osmanlı Tarihinde Levendler**, Türk Tarih

Kurumu Yayınları, Ankara, 2013

CHEHAB, Hafez, "Reconstructing the Medici Portrait of Fakhr al-Din al-Ma'ani", **Muqarnas**, Vol.11, 1994

CİCAN, Esra Şerif, MUTLAK, Abdul Hüseyin, **Siyasetu El Emir Fahreddin Es-Sani Tucah Ed-Duvali El-Evrubiyye**, Mecelletu'l-Turas El-ilmi El-Arabi, issue:2, Bağdat, 2015

ÇİZAKÇA, Murat, "Price History and the Bursa Silk Industry: A Study in Ottoman Industrial Decline 1550-1650", **The Journal of Economic History**, Vol.40, No.3 (September, 1980)

DANIŞMAN, Zuhuri, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, C: IX, Yeni Matbaa Yayınları, İstanbul, 1965

DANİŞMEND, İsmail Hami, **Tarihi Hakikatler**, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul, 2016

DANİŞMEND, İsmail Hami, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C: III, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1972

DEMİR, Mustafa, **Büyük Selçuklular Tarihi**, Sakarya Kitabevi, Sakarya, 2004

DEMİRTAŞ, Hüseyin, **Celali İsyanları Ve Canbuladoğlu Ali İsyanının Karşılaştırılması**, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, 2018

DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi, 26. Baskı, Ankara, 2010

DJUVARA, **Türkiye'yi Parçalama Planları 100 Plan; Haçlı Taassubu Ve Türkiye Düşmanlığı**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993

DUMAN Süleyman, **Celali İsyanları Örneğinde Canbuladoğlu Ali Paşa İsyanı**, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay, 2011

EBU NAHIL, Usame Muhammed, **Alakad'ül Fahreddin El-Mani Es-Sani biz za'mati El-Filitiniyye ve Mevkif ed -Devletu'l Osmaniyye Minhu**, Bahreyn University, Human and Social Sciences, issues:16/17: 2009

El ŞİYAB, İbrahim Ahmed, **Ceyşü'l-imere fi Ahdi Fahreddin el-Mani es-Sani**, Ürdün University, Human and Social Sciences, Vol:38, ıssue:2, 2011

EMECEN, Feridun, "Ma'noğlu Fahreddin", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: XII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994

EMECEN, Feridun, **İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları-II**, İSAM Yayınları, Ankara 2018

EMECEN, Feridun, Sultan Süleyman Çağı Ve Cihan Devleti, **Türkler**

Ansiklopedisi, C: IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002

ERDER, Leila, FAROQHİ, Suraiya, "Population Rise and Fall in Anatolia 1550-1620", **Middle Eastern Studies**, Vol:15, No:3 (October, 1979)

ERSAN, Mehmet, **Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı**, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2010

FAROQHI, Suraiya, **Devletle Başa Çıkmak; Osmanlı İmparatorluğunda Siyasal Çatışmalar Ve Suç 1550-1720**, Alfa Tarih Yayınları, İstanbul, 2010

FAROQHI, Suraiya, **Osmanlı İmparatorluğu Ve Etrafındaki Dünya**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010

FAROQHİ, Suraiya, **Osmanlı Zanaatkârları**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011

GELİBOLULU MUSTAFA ÂLİ EFENDİ, **Kitabü't- Tarih-i Künhü'l-Ahbar**, C: I, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1997

GÖK, Halil İbrahim, COŞGUNER, Fahrettin, **Tarih-i Ali Selçuk; Anonim Selçukname**, Atıf Yayınları, Ankara, 2014

GÖKBUNAR, Ali Rıza, "Celali Ayaklanmalarının Maliye Tarihi Açısından Değerlendirilmesi", **Celal Bayar Üniversitesi Yönetim Ve Ekonomi Dergisi**, Sayı: 1, Cilt: 14 (Manisa, 2007)

GRISWOLD, William J, **Anadolu'da Büyük İsyan 1591-1611**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002

GRUNEBAUM, Gustave Edmund Von, **İslamiyet; Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu'ndan Günümüze Kadar**, C: III, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993

GÜNDÜZ, Tufan (Edi.), **Osmanlı Tarihi El Kitabı**, Grafiker Yayınları, Ankara, 2016

HAMMER, Joseph Von, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C: II, İkra Okusan Yayınları, İstanbul, 1989

HAMMER, Joseph Von, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C: V, İkra Okusan Yayınları, İstanbul, 1990

HATHAWAY, Jane, **Osmanlı Hakimiyetinde Arap Toprakları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010

HAYRULLAH EFENDİ, **Osmanlı Devleti Tarihi**, C: VII, Son Havadis Yayınları, İstanbul, 1972

HOCA SADEDDİN EFENDİ, **Tacü't- Tevarih**, Haz: İsmail Parmaksızoğlu, C: IV, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992

İDRİS-İ BİTLİSİ, **Selim Şah-Nâme**, Haz: Hicabi Kırlangıç, Hece Yayınları, Ankara, 2016

İLGÜREL, Mücteba, "Cela-yi Vatan", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: XVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994

İNALCIK, Halil, "Adaletnameler", **Belgeler**, C: II, Sayı:3-4 (1965)

İNALCIK, Halil, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire,1600-1700." **Archivum Ottomanicum** 6 (1980)

İNALCIK, Halil, **Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2010

İNALCIK, Halil, **Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar III: Köprülüler Devri**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2015

İNALCIK, Halil, QUATOERT, Donald, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Ve Sosyal Tarihi**, C: II, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2006

İNAN, Süleyman, **Popüler Tarih Sözlüğü**, Adres Yayınları, Ankara, 2005

İSLAMOĞLU-İNAN, Huricihan, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet Ve Köylü**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991

JORGA, Nicolae, **Kanuni Ve Dönemi Yenilmez Türk**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2008

JORGA, Nicolae, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1300-1451)**, C: I, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2005

KANAR, Mehmed, **Kanar Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Say Yayınları, İstanbul, 2009

KARADENİZ, Hasan Basri, "Osmanlı Devleti'nin Beylikleri İlhak Siyaseti Ve Dulkadirli Beyliği'nin İlhakı", **Türkler Ansiklopedisi**, C: IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002

KILIÇ, Esra, **Sultan II. Osman'ın Siyasi Hayatı**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011

KÖSE, Ensar, "İçel Sancağında Kargaşa: Suhte Fesadı (1576-1606)" **Çukurova Araştırmaları Dergisi**, C: 3, Sayı: 1 (Yaz, 2017)

KÖYMEN, Mehmet Altay, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi; İkinci İmparatorluk Devri**, C: II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011

KÖYMEN, Mehmet Altay, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi, Ankara, 1982

KUNT, Metin, WOODHEAD, Christine, **Yeniçağ'da Osmanlı Dünyası; Kanuni Ve Çağı**, Alfa Tarih Yayınları, İstanbul, 2015

KURT, Yılmaz, **Koçi Bey Risalesi**, Akçağ Yayıncılık, Ankara, 1998

LAPİDUS, Ira M, **İslam Toplumları Tarihi; Hz. Muhammed'den**

19. Yüzyıl'a, C: I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013

LUTSKİY, Berisoviç, **Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi; 16. Yüzyıl'dan-20 Yüzyıl'a**, Yordam Kitap Yayınları, İstanbul, 2011

MELİKOFF, Irene, **Kırkların Ceminde**, haz: Turan Alptekin, Demos Yayınları, İstanbul, 1997

MERÇİL, Erdoğan, **Büyük Selçuklu Devleti**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2016

NAZİMİ, Ali, REŞAD, Faik, **Mükemmel Osmanlı Lügatı**, TDK Yayınları, İstanbul, 2009

NEŞRİ, Mehmed, **Aşiretten İmparatorluğa Osmanlı Tarihi (1288-1485)**, haz: Necdet Öztürk, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011

OCAK, Ahmet Yaşar, "Kutb Ve İsyan: Osmanlı Mehdici (Mesiyanik) Hareketlerinin İdeolojik Arkaplanı Üzerine Bazı Düşünceler", **Toplum Ve Bilim**, Sayı:83, (1999-2000)

OCAK, Ahmet Yaşar, "Tasavvuf, Sufiler ve Tarikatlar, Tekkeler", **Osmanlı Uygarlığı**, eds. H. İnalcık, G. Renda, Ankara: Kültür Bakanlığı, I, 2004

OCAK, Ahmet Yaşar, "Babailer İsyanından Kızılbaşlığa: Anadolu'da İslam Heterodoksisi'nin Doğuş Ve Gelişim Tarihine Kısa Bir Bakış", **Belleten**, C.LXIV, Sayı: 239, 2000

OCAK, Ahmet Yaşar, **Babailer İsyanı; Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü**, Dergah Yayınları, İstanbul, 2014

OCAK, Ahmet Yaşar, **Osmanlı Sufiliğine Bakışlar; Makaleler-İncelemeler**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010

OCAK, Ahmet Yaşar, **Osmanlı Toplumunda Marjinal Sufilik: Kalenderiler (XIV-XVII Yüzyıllar)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992

OCAK, Ahmet Yaşar, **Osmanlı Toplumunda Zındıklar Ve Mülhidler (15-17. Yüzyıllar)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999

OLSARETTİ, Alessandro, "Political Dynamics in the Rise of Fakhr al-Din 1590-1633: Crusade, Trade and State Formation along the Levantine Coast", **The International History Review**, Vol.30, No:4 (December, 2008)

ORBAY, Kayhan, "Celâlîs Recorded in the Accounts Books", **Rivista Degli Studi Orientali**, Nuova Serie, Vol.78, Fasc.1/2 (2004) ORMAN, İsmail, **Devletlû Eşkiyalar; Osmanlı Tarihi'ndeki Zorba Portreleri**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2005

ORUÇ BEĞ, **Oruç Beğ Tarihi (Osmanlı Tarihi 1288-1502)**, haz: Necdet Öztürk, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2008

ÖZCAN, Abdülkadir, **IV. Murad; Şarkın Sultanı**, Kronik Yayınları, İstanbul, 2016

ÖZEL, Oktay, "Population Changes in Ottoman Anatolia during the 16th and 17th Centuries: The "Demographic Crisis" Reconsidered", **İnternational Journal of Middle East Studies**, Vol. 36, No: 2 (May, 2004)

ÖZEL, Oktay, **Türkiye 1643: Goşa'nın Gözleri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013

ÖZTUNA, Yılmaz, **Sultan Genç Osman Ve Sultan IV. Murad; Radikal Islahatçı Ve Kardeşi Asrın En Büyük Askeri**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2008

PEÇEVİ İBRAHİM EFENDİ, **Peçevi Tarihi**, Haz: Bekir Sıktı Baykal, C: I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993

POLAT, Süleyman, "Osmanlı Taşrasında Bir Celalî Yıkımının İzleri: Tavil Halil'in Kütahya (Kazalarını) Baskını ve Sosyo-Ekonomik Yansımaları", **Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi**, C:6, Sayı: 12 (Yaz, 2013)

POLONYALI SIMEON, **Polonyalı Bir Seyyahın Gözünden 16. Asır Türkiyesi**, Kesit Yayınları, İstanbul, 2007

RUSSELL Bertrand, **İktidar**, İlya Yayınevi, İzmir, 2004

SAMİ, Şemseddin, **Kamus-ı Türki**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2004

SEVERCAN, Şefaeddin, **Keşfî'nin Selim-namesi**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Kayseri, 1988

SOLAK, Özlem Yılmaz, **"Mühimme Defterlerine Göre Osmanlı Devleti'nde Suhte İsyanları (1558-1576)"**, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla, 2014

SOLAK-ZADE, Mehmed Hemdemi Çelebi, **Solak-zade Tarihi**, C. I, (Derleyen: Dr. Vahid Çubuk), Ankara: Kültür Bakanlığı, 1989

SÖYLER, Olgay, "Anadolu'da Şah Kalender Çelebi İsyanı Böyle Başladı: Pirlere Niyaz Ederiz", **Atlas Tarih Dergisi**, sayı: 55, Ekim-Kasım 2018

ŞÜKRULLAH EFENDİ, **Behcetü't Tevarih (Tarihin Aydınlığında)**, haz: Hasan Almaz, Mostar Yayınları, İstanbul, 2010

TANSEL, Selahattin, **Yavuz Sultan Selim**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2016

TAŞAĞIL, Ahmet, **Göktürkler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995

TAŞAĞIL, Ahmet, **Kök Tengri'nin Çocukları (Avrupa Bozkırlarında İslam Öncesi Türk Tarihi)**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2014

TEKİNDAĞ, Şehabeddin, "Dürzî Tarihine Dair Notlar", **Tarih Dergisi**, İstanbul 1954, 7/143-156

TRABOULSI, Fawwaz, **A History of Modern Lebanon**, Pluto Press, 2012

TURAN, Osman, **Selçuklu Tarihi Ve Türk-İslam Medeniyeti**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1993

TURAN, Osman, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1993

TVERITİNOVA, Anna, **Türkiye'de Karayazıcı Deli Hasan İsyanı**, Aya Kitap Yayınları, İstanbul, 2006

UĞUR, Ahmet, **Yavuz Sultan Selim'in Siyasi Ve Askeri Hayatı**, M. E. B Yayınları, İstanbul, 2001

ULUÇAY, Çağatay, **XVII. Asırda Saruhan'da Eşkiyalık Ve Halk Hareketleri**, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1944

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devleti'nde İlmiye Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, C: I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, C: III; I. Kısım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, C: III; II. Kısım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, C: II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998

ÜÇEL-AYBET, Gülgün, **Avrupalı Seyyahların Gözünde Osmanlı Dünyası ve İnsanları 1530-1699**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003

WHITE, Sam, **Osmanlı'da İsyan İklimi; Erken Modern Dönemde Celalî İsyanları**, Alfa Tarih Yayınları, İstanbul, 2013

WILKS, Judith M, "The Persianization of Köroğlu; Banditry and Royalty in Three Version of the Köroğlu Destan", **Asian Folklore Studies**, Vol:60, No:2 (2001)

ZİNKEISEN, Johann Wilhelm, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, C: II, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2011

ZİNKEISEN, Johann Wilhelm, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, C: III, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2011

ZİNKEISEN, Johann Wilhelm, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, C: IV, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2011